

Res Publica

politiek-wetenschappelijk tijdschrift van de Lage Landen

België - Belgique
P.B. - P.P.
B-21

Afdruitekantoor: 3000 Leuven X | Driemaandelijks tijdschrift | April-juni 2017 | P 702166

Volume 59 | 2017/2

accoo

Res Publica

www.acco.be/respublica

Hoofredacteur

Joop VAN HOLSTEYN (Universiteit Leiden)

Redactiesecretaris

Lotte MELENHORST (Universiteit Leiden)

Redactie

Nicolas BOUTECA (Universiteit Gent), Annelien DE DIJN (Universiteit van Amsterdam),
Silvia ERZEEL (Vrije Universiteit Brussel), Steven VAN HECKE (Katholieke Universiteit Leuven),
Joop VAN HOLSTEYN (Universiteit Leiden, hoofredacteur), Henk VAN DER KOLK (Universiteit Twente),
Jonas LEFEVERE (Universiteit van Amsterdam), Rik DE RUITER (Universiteit Leiden),
Peter THIJSSSEN (Universiteit Antwerpen), Margo TRAPPENBURG (Universiteit Utrecht)

Redactieadres

Instituut voor Politieke Wetenschap, t.a.v. Res Publica / Joop van Holsteyn, Postbus 9555, 2300 RB Leiden, Nederland
res.publica@acco.be

Uitgever

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

www.uitgeverijacco.be

tel. +32 16 62 80 00

fax +32 16 62 80 01

e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, NL-2495 AA Den Haag

tel. + 31 70 386 88 54

fax + 31 70 386 14 98

e-mail: info@uitgeverijacco.nl

Abonnementsprijzen

	Individu	Instelling	Student
België & Nederland	€ 50	€ 120	€ 38
EU	€ 95	€ 125	/
niet EU	€ 145	€ 145	/

Los nummer

€ 20

Dubbel nummer

€ 40

Abonnementen worden niet stilzwijgend verlengd.

Als **bestaande abonnee** ontvangt u jaarlijks een herinnering aan de hernieuwing van uw abonnement.

Met vragen over uw abonnement kunt u terecht bij tijdschriften@acco.be.

Nieuwe abonnees kunnen bij de start van een nieuwe jaargang abonneren door een abonnement aan te kopen in de Acco-webshop:

www.acco.be/respublica.

Rekening

België – Abroad

Postrekening 000-0964500-29,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

IBAN-code: BE26000096450029

Swift- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

RES PUBLICA

politiek-wetenschappelijk tijdschrift
van de Lage Landen

Driemaandelijks tijdschrift
Volume 59 – 2017/2

Inhoud

Deel 1 – Wetenschappelijke artikelen

- Het geslacht van de kandidaat als heuristisch stemmotief. Een onderzoek naar het effect van politieke sofisticatie en electorale context op gender-based stemgedrag – *Sjifra de Leeuw* 141
- Politieke en technische expertise van Nederlandse ministers en staatssecretarissen van 1967 tot 2015 – *Astrid Elfferich* 171
- Het morele recht van dieren: een verwerping van asymmetrisch kantianisme – *Boyd T.C. Leupen* 193

Deel 2 – Rubrieken

- Essay: It's all marketing... toch? – *Philippe De Vries* 217
- Onderzoek uitgelicht:
- De eerste wint: het primacy-effect ontleed – *Patrick van Erkel en Peter Thijssen* 233
- De (on)macht van verkiezingen? Een analyse van politici tijdens hun laatste ambtstermijn – *Benny Geys en Karsten Mause* 236
- Auteursinfo 241

Verantwoordelijke uitgever:

Vereniging voor Politieke
Wetenschappen
Vrije Universiteit Brussel
Pleinlaan 2
1050 Elsene

ISSN 0486-4700

PB-PP B-21

P 702166

Afgiftekantoor: 3000 Leuven X

Omslagontwerp: www.dsigngraphics.be

Coverfoto: Vlaams Parlement © Marnix Van
Esbroeck

© 2017 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

DEEL 1

WETENSCHAPPELIJKE ARTIKELEN

INHOUD

- Het geslacht van de kandidaat als
heuristisch stemmotief
Een onderzoek naar het effect van
politieke sofisticatie en electorale
context op gender-based stemgedrag **141**
Sjifra de Leeuw
- Politieke en technische
expertise van Nederlandse
ministers en staatssecretarissen
van 1967 tot 2015 **171**
Astrid Elfferich
- Het morele recht van dieren:
een verwerping van
asymmetrisch kantianisme **193**
Boyd T.C. Leupen

Het geslacht van de kandidaat als heuristisch stemmotief

Een onderzoek naar het effect van politieke sofisticatie en electorale context op gender-based stemgedrag

Sjifra de Leeuw¹

ABSTRACT

In this paper, I study gender-based voting behavior in the Belgian proportional electoral system. In particular, I investigate two possible causes for why voters experience the need to simplify their voting decision by using a gender-cue. First, in line with the findings of previous studies, I find that voters with lower levels of political sophistication who are less able to collect and process political information, are consequently more likely to use the sex of a candidate as a shortcut. However, the effect of political sophistication on gender-based voting behavior is limited. Second, based on the literature, I expect that the low information context of the second-order European elections would cause both high and low information voters to become more reliant on gender-cues to simplify their voting decision and by extent would cause the effect of political sophistication on gender-based voting to diminish. Against theoretical expectations, I find that the effect of the electoral context is negligible.

KEYWORDS: gender-based voting, first- and second-order elections, political sophistication

The sex of a candidate as a heuristic cue.

The effect of political sophistication and electoral context on gender-based voting behavior.

1. Inleiding

Het concept van de representatieve democratie omvat het idee dat vertegenwoordigers de belangen en meningen van hun kiezers op een zo accuraat mogelijke manier verdedigen in politieke besluitvorming (Mansbridge, 1999). Dit vereist dat kiezers

in staat zijn hun belangen en voorkeuren op een adequate wijze te vertalen naar een stem. Dat proces vraagt een zekere inspanning van de kiezer: niet enkel moet hij of zij informatie verzamelen over de standpunten van de partijen, maar ook over de kwaliteiten van de individuele kandidaten zelf. Toch beschikt niet iedere kiezer over dezelfde hoeveelheid cognitieve middelen, of wat Luskin (1987, p. 860) 'politieke sofisticatie' noemt, om deze veelheid aan complexe informatie te verzamelen en te verwerken. Minder gesofisticeerde kiezers zijn bijgevolg meer geneigd gebruik te maken van heuristieken om het stemproces te vereenvoudigen, zoals de ideologie van een partij of de reputatie van de lijsttrekker. Met andere woorden, een gebrek aan informatie zet aan tot het gebruik van dergelijke heuristieken.

Eerder onderzoek suggereert dat ook het geslacht van de kandidaat kan dienen als een heuristiek (McElroy & Marsh, 2010, p. 824; Marien, Wauters, & Schouteden, in publicatie). De achterliggende gedachte is dat kiezers descriptieve overeenkomsten tussen hen en de kandidaten, zoals het geslacht, veralgemenen naar substantieve of inhoudelijke overeenkomsten. Mansbridge (1999, p. 641) benadrukt dat de aanwezigheid van dergelijke descriptieve gelijkenissen een proces van verticale communicatie tussen kiezers en vertegenwoordigers kan faciliteren, daar de kandidaten beter in staat zijn om de belangen van hun kiezers in te schatten op momenten dat zij deze niet kunnen consulteren. Op die manier kan een stem op een kandidaat van hetzelfde geslacht voor de kiezer naast een makkelijke keuze, een functionele keuze zijn. De term '*gender-based* stemgedrag' wordt gebruikt om te verwijzen naar de keuze van een kiezer om een stem uit te brengen op één of meerdere kandidaten van hetzelfde geslacht (Plutzer & Zipp, 1996).

Naast het niveau van politieke sofisticatie van de individuele kiezer heeft de electorale context een impact op het vermogen van kiezers om informatie te verzamelen. Reif en Schmitt (1980) maken onderscheid tussen verkiezingen waar veel interesse voor is en waarover veel informatie beschikbaar is, ook wel 'eersterangs' verkiezingen genoemd, en verkiezingen die getekend worden door een eerder beperkte hoeveelheid informatie, of 'tweederangs' verkiezingen. Meerdere wetenschappelijke studies, waaronder die van Hobolt en Wittrock (2011, p. 39) en van McDermott en Luskin (1998), tonen aan, dat de beperkte hoeveelheid beschikbare informatie in tweederangs verkiezingen kiezers aanmoedigt vaker gebruik te maken van shortcuts. In lijn met die bevindingen kunnen we verwachten dat dit ook opgaat voor *gender-cues*: kiezers zullen meer geneigd zijn een beroep te doen op een gender-cue in tweederangs dan in eersterangs verkiezingen. Deze neiging zou in tweederangs verkiezingen minder sterk afhankelijk zijn van het niveau van politieke sofisticatie van de kiezer, daar de beperkte beschikbaarheid van informatie in tweederangs verkiezingen een probleem is waarmee alle kiezers geconfronteerd worden. Om die reden verwachten we dat het effect van politieke sofisticatie op *gender-based* stemgedrag zwakker is in tweederangs verkiezingen dan in eersterangs verkiezingen.

In de Amerikaanse wetenschappelijke literatuur bestaat een traditie waarin de rol van genderidentiteit in het formuleren van een stemkeuze onderzocht wordt (zie o.a. Darcy & Schramm, 1977; McDermott & Luskin, 1998; Plutzer & Zipp, 1996; Rosenthal, 1995; Sanbonmatsu, 2002). De omvang van de literatuur omtrent gender-based stemgedrag in proportionele systemen is echter beperkt. Hoewel er in deze literatuur gesuggereerd werd (o.a. door Marien *et al.*, in publicatie; McElroy & Marsh, 2010; Holli & Wass, 2010) dat de electorale context wellicht een rol speelde in de prevalentie van gender-based stemgedrag, maakte het verschillende tijdstip van de verkiezingen een structurele vergelijking tussen eerste- en tweederangs verkiezingen vrijwel onmogelijk. Om die reden beperkten eerdere onderzoeken zich vaak tot de studie van individuele kenmerken van de kiezer (o.a. Holli & Wass, 2010; Erzeel & Caluwaerts, 2015; McElroy & Marsh, 2010; Marien *et al.*, in publicatie).

De studies die de rol van contextfactoren op het formuleren van een stemkeuze bestuderen, maken geen directe vergelijking tussen eersterangs en tweederangs verkiezingen (Giger, Holli, Lefkofridi, & Wass, 2014; Wauters, Weekers, & Maddens, 2010). Deze studie zal trachten te achterhalen in welke mate de electorale context de relatie tussen politieke sofisticatie en gender-based stemgedrag modereert. Op die manier hoopt ze zowel bij te dragen aan het bredere debat omtrent heuristische stemmotieven als aan de beperkte literatuur over gender-based stemgedrag in proportionele systemen. Om deze vragen te beantwoorden, wordt een beroep gedaan op de data verzameld binnen het kader van de Belgische *PartiRep Election Study* van 2014. Deze survey combineert achtergrondkenmerken van respondenten met gedetailleerde informatie over hun stemgedrag in de eersterangs federale en de tweederangs Europese verkiezingen van 2014.

Het eerste gedeelte van dit artikel geeft een overzicht van de literatuur omtrent gender, politieke sofisticatie en eersterangs en tweederangs verkiezingen. Vervolgens wordt stilgestaan bij de methodologische keuzes nodig om een statistische vergelijking tussen twee electorale contexten mogelijk te maken. In een derde luik worden de resultaten besproken van zowel descriptieve als multivariate analyses. Tot slot keert de conclusie terug naar de vraag of het niveau van politieke sofisticatie van de kiezer en het gebrek aan informatie binnen de context van tweederangs verkiezingen invloed hebben op de neiging van de kiezer een gender-based stem uit te brengen en of de electorale context het effect van politieke sofisticatie modereert.

2. Literatuur

Verkiezingen zijn voor burgers een gelegenheid om hun politieke voorkeuren te communiceren met het politieke systeem (Easton, 1965). Thomas Piketty (2000)

beargumenteert dat een stem gestuurd wordt door twee cumulatieve motieven en bijgevolg twee types informatie bevat. In eerste instantie is dat informatie over de voorkeur van de kiezer voor een welbepaalde ideologie en zijn standpunten over de belangrijkste beleidsthema's (Piketty, 2000, p. 169). De informatie die in dit geval gecommuniceerd wordt, betreft de substantieve voorkeuren van de kiezer. Daarnaast kunnen kiezers een kandidaat selecteren van wie zij menen dat hij of zij in staat is op een adequate wijze hun belangen te verdedigen. De informatie die nu gecommuniceerd wordt, betreft de meest geprefereerde kandidaat (Piketty, 2000, p. 169).

In de electorale context van consensusdemocratieën worden, onder andere door het sluiten van compromissen, niet alle substantieve voorkeuren van de kiezers vertaald naar beleid (Lijphart, 2012). Het resultaat is dat de verkiezingen burgers vaak met een structureel gevoel van onvrede achterlaten (Rosanvallon, 2006). Om die reden zullen sommige burgers het tweede type stem verkiezen door een stem uit te brengen op een kandidaat die hun voorkeuren zo goed mogelijk communiceert (Mansbridge, 2003). Zo'n stem kan gebaseerd zijn op complexe informatie, zoals de achtergrond, integriteit en beleidsvoorkeuren van een kandidaat, maar ook op simpele heuristieken, zoals het geslacht van de kandidaat. In dat laatste geval spreken we van *gender-based* of *same-sex* stemgedrag.

Deze bijdrage verkent twee mogelijke factoren die kiezers kunnen beperken in hun mogelijkheid hun stem te baseren op complexe informatie, waardoor zij zullen moeten steunen op heuristieken om hun stemkeuze te vergemakkelijken. In een eerste sectie wordt beargumenteerd dat kiezers met een beperkte individuele dispositie om informatie te verzamelen en verwerken (nl. een laag niveau van politieke sofisticatie hebben), eerder gebruik zullen maken van heuristische informatie dan inhoudelijke informatie. In een tweede sectie wordt gesteld dat niet enkel de individuele dispositie om informatie te verzamelen een rol speelt, maar ook het aanbod van informatie. We verwachten dat de beperkte hoeveelheid informatie over individuele kandidaten in de context van tweederangs verkiezingen meer kiezers zal aanzetten tot het gebruik van een gender-cue, waardoor het contrast tussen hoger en lager gesofisticeerde kiezers aan gewicht verliest.

2.1. *Politieke sofisticatie en geslacht als een heuristiek*

Er zijn veel manieren waarop kiezers het proces kunnen vereenvoudigen om te komen tot een beslissing over hun stem. In dit opzicht vervult de partijlabel bijvoorbeeld een belangrijke functie in het selecteren van een partij (ook wel de interpartijdimensie van stemkeuze genoemd) die het best aansluit bij de ideologische voorkeuren van de kiezer. In systemen waar naast het uitbrengen van een

lijststem de mogelijkheid bestaat een voorkeurstem uit te brengen, zullen andere heuristieken zwaarder doorwegen in het formuleren van een stemkeuze, zoals de positie op de lijst of gewenste descriptieve eigenschappen van de kandidaat (Katz, 2003). Door het gebruik van descriptieve heuristieken kan de kiezer naast de communicatie over zijn of haar ideologische voorkeuren bijkomende informatie communiceren over de gewenste eigenschappen van de vertegenwoordigers. Deze keuze wordt doorgaans pas gemaakt na het selecteren van de partij, met andere woorden: ze situeert zich in de intrapartijdimensie van stemkeuze. Wanneer het gaat om het uitbrengen van een voorkeurstem, zal de stemkeuze dikwijls geformuleerd worden in functie van de identiteit van de kiezer, waarvan het geslacht een aspect is. De achterliggende redenering is dat iemand met gelijkaardige eigenschappen beter in staat is de belangen in te schatten en te verdedigen, omdat hun persoonlijke belangen samenvallen met de belangen van de kiezer (Mansbridge, 2003; Hardin, 2002).

Op die manier krijgen kiezers de gelegenheid om extra informatie te communiceren over hun voorkeuren, zonder noodzakelijk extra informatie te verzamelen. In de literatuur wordt doorgaans onderscheid gemaakt tussen kiezers die bewust stemmen op een kandidaat van hetzelfde geslacht en kiezers die dat onbewust doen. Eerder onderzoek (o.a. Dolan, 2008; Holli & Wass, 2010) stelt dat een bewuste keuze het gevolg is van een poging om de numerieke vertegenwoordiging van de eigen groep in de politiek te versterken. Zij stellen dat deze motivatie hoofdzakelijk aanwezig is onder het vrouwelijk gedeelte van het electoraat, dat traditioneel ondervertegenwoordigd is in de politieke besluitvorming. Voor deze kiezers is het uitbrengen van een gender-based stem het resultaat van de aanwezigheid van informatie, eerder dan de afwezigheid ervan. Toch lijkt er in de eerdergenoemde studies noch in het onderzoek van Erzeel en Caluwaerts (2015), empirische steun te zijn voor deze verklaring. Andere onderzoeken, waaronder de studie van Marien *et al.* (in publicatie) en McElroy en Marsh (2010), daarentegen vertrekken vanuit de veronderstelling dat het gebruik van deze heuristiek het gevolg is van een onbewuste keuze. Hoewel er in deze onderzoeken indicaties aanwezig zijn dat dit inderdaad het geval is, is een grondige toetsing van deze veronderstelling tot dusver afwezig.

In *Voter's Choice* introduceert Gerald Pomper (1975) het idee dat kiezers hun sociale groepslidmaatschap gebruiken als cognitieve shortcut om hun stem te formuleren. Toch zal niet elk lidmaatschap zich daadwerkelijk vertalen naar een gevoel van identiteit. Tajfel, Fraser, en Jaspars (1984) benadrukken dat aan drie voorwaarden voldaan moet zijn, wil groepslidmaatschap als bron van groepsidentiteit functioneren: de zichtbaarheid van de overeenkomsten tussen de leden, een 'gedeeld lot' en de persoonlijke identificatie van een individu met die groep.

Wat de zichtbaarheid van de overeenkomsten betreft, kan worden aangehaald dat in de moderne samenleving de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen zich

nog op meerdere manieren manifesteert, zoals in de vorm van arbeidsdeling. Daar deze ongelijkheden nog niet volledig zijn vereffend, zal gendergelijkheid hoog op de agenda blijven staan in de politiek (Plutzer & Zipp, 1996, p. 51). Deze concrete vertaling van genderongelijkheid is de perceptie van een gemeenschappelijk lot. Daarom is er veel steun voor het idee dat geslacht een bron van identificatie vormt (o.a. Rosenthal, 1995, p. 600; Sanbonmatsu, 2002, p. 20; Erzeel & Caluwaerts, 2015). Bovendien toont het onderzoek van Paxton, Kunovich en Hughes (2007, p. 265) aan dat dit onderscheid in politieke zin zinvol is, omdat vrouwen niet enkel op inhoudelijk vlak van mannen verschillen maar ook in termen van participatie. Om die reden stelt Sanbonmatsu (2002) dat wanneer er geen andere informatie beschikbaar is, kiezers automatisch zullen terugvallen op hun *default* gendervoorkeur, ofwel *baseline* gendervoorkeur. In veel gevallen zal die voorkeur uitgaan naar een kandidaat van hetzelfde geslacht. Toch hoeft dat niet zo te zijn. Daar er zowel in de politiek als bij de kiezer een duidelijke voorkeur bestaat voor mannelijke kandidaten, zal deze baseline gendervoorkeur dikwijls uitvallen in het voordeel van mannelijke vertegenwoordigers. Met andere woorden, in tegenstelling tot gender-based stemgedrag valt het geslacht van de kandidaat als cognitieve shortcut niet noodzakelijk samen met het geslacht van de kiezer. Het is voor kiezers niet moeilijk deze intentie uit te drukken in een stem, aangezien kiezers het geslacht van een kandidaat dikwijls makkelijk kunnen afleiden van de voor naam, die zichtbaar is op het stembiljet. Het resultaat is dat gender-based stemgedrag alom aanwezig is en partijaffiliatie overstijgt (Plutzer & Zipp, 1996; Darcy & Schramm, 1977).

De definitie van het concept 'baseline gendervoorkeur' geeft al aan, dat de nood om op iemand van hetzelfde geslacht te stemmen afhankelijk is van de hoeveelheid informatie waarover de kiezer beschikt. Luskin (1990, p. 331) stelt dat politieke sofisticatie, of de individuele dispositie om politieke informatie te verzamelen en te verwerken, afhankelijk is van drie factoren: de hoeveelheid informatie waaraan kiezers worden blootgesteld, hun cognitieve capaciteit om de informatie te begrijpen en hun motivatie om de informatie te verzamelen.

Hoewel descriptieve overeenkomsten een indicatie zijn van de aanwezigheid van gemeenschappelijke belangen, biedt het geen garantie dat de kandidaat die belangen daadwerkelijk zal verdedigen (Young, 1997, p. 354). In de context van verkiezingen heeft het niveau van politieke sofisticatie een directe impact op de mogelijkheid van kiezers om duidelijk onderscheid te maken tussen verschillende kandidaten. Kiezers die beschikken over een hoger niveau van politieke sofisticatie, zullen hun stem om die reden van andere factoren laten afhangen.

Fearon (in Przeworski, Stokes, & Manin, 1999, p. 68) articuleert drie eigenschappen van kandidaten die doorslaggevend zijn voor het formuleren van een stemkeuze. De kiezer zal zich in de eerste plaats richten op substantieve aspecten en kijken of de inhoudelijke standpunten van de kandidaat corresponderen met de

persoonlijke voorkeuren van de kiezer. Ten tweede zal de kandidaat geëvalueerd worden op grond van zijn of haar integriteit en de capaciteit om zijn beloftes na te komen. Dit laatste aspect is onder andere afhankelijk van de machtspositie die een kandidaat heeft binnen de partij en binnen het politieke systeem. Zeker in de context van een concentrisch georganiseerde politiek, waarbij het zwaartepunt van de macht geconcentreerd is in de regering, is het belangrijk om rekening te houden met de capaciteit die een kandidaat heeft om de besluitvorming binnen de regering te beïnvloeden (Habermas, 1996).

Petty en Wegener (1998) stellen dat niet elke kiezer in staat is het hierboven beschreven proces volledig te doorlopen. Zij suggereren dat minder gesofisticeerde kiezers in dit proces zich vaak beperken tot het verzamelen van informatie over de descriptieve eigenschappen van de kandidaat. Meer gesofisticeerde kiezers daarentegen zullen wel in staat zijn om deze meer gedetailleerde informatie te verwerken en zullen een completer proces doorlopen. De resultaten van eerder onderzoek (o.a. Sniderman, Brody, & Tetlock, 1991; Lupia, 1994) ondersteunen de gedachte dat lager gesofisticeerde kiezers vaker gebruik maken van heuristieken in het formuleren van hun stemkeuze. Omgekeerd kan gesteld worden dat voor kiezers die in staat zijn om deze complexe informatie te verzamelen en te verwerken de baseline gendervoorkeur een minder doorslaggevende rol heeft in het formuleren van hun stem. Op basis van de literatuur evenals de resultaten van eerdere onderzoeken die zich hebben toegelegd op gender-based stemgedrag, kunnen we de volgende verwachting formuleren:

Hypothese 1: Hoe lager het niveau van politieke sofisticatie van de kiezer, hoe groter de kans om op een kandidaat van hetzelfde geslacht te stemmen.

2.2. Gender-based stemgedrag in eerste- en tweederangs verkiezingen

Hoewel de omvang van de literatuur omtrent gender-based stemgedrag en zijn relatie tot politieke sofisticatie in proportionele systemen zeer beperkt is, is er een handvol studies waarin dit onderwerp aan bod komt. Deze studies namen elk een andere electorale context als uitgangspunt en leverden op het vlak van de invloed van politieke sofisticatie op gender-based stemgedrag tegenstrijdige resultaten op. In een analyse van de Belgische gewestelijke verkiezingen van 2009 concluderen Erzeel en Caluwaerts (2015, p. 279) dat de kans om enkel op mannelijke kandidaten te stemmen afneemt, naarmate de kiezer over een hoger niveau van politieke sofisticatie beschikt. Marien *et al.* (in publicatie) vinden in hun analyse van de Belgische lokale verkiezingen van 2012 dat minder gesofisticeerde kiezers een grotere kans hebben om op een kandidaat van hetzelfde geslacht te stemmen. De resultaten van een analyse in de context van de Finse verkiezingen van 2007

en de Ierse algemene verkiezingen van 2002 ondersteunen dat idee niet. Deze tegenstrijdige bevindingen lijken steun te bieden voor de suggestie die Luskin deed in *Explaining political sophistication* (1990, p. 133), namelijk dat het effect van politieke sofisticatie niet enkel afhangt van kiezers, maar ook van de electorale context.

Giger, Holli, Lefkofridi en Wass (2014) onderzochten welke kenmerken van de electorale context invloed hebben op gender-based stemgedrag. Zij concluderen dat de grootte van de kieskring, de proportie vrouwelijke kandidaten op de lijst en het aantal vrouwelijke vertegenwoordigers vrouwen aanmoedigen om op vrouwelijke kandidaten te stemmen, terwijl de intensiteit van de competitie tussen partijen geen rol lijkt te spelen. In de Belgische context benadrukken ook Wauters, Weekers en Maddens (2010) de rol van contextfactoren, zoals de grootte van de kieskring, op stemgedrag.

Wat ontbreekt in deze en andere studies is de hoeveelheid beschikbare informatie over de verkiezingen en haar kandidaten. Bovendien werd enkel aandacht besteed aan de contextuele factoren binnen een verkiezing en werden verschillen tussen verkiezingen tot dusver niet onderzocht. Deze sectie maakt onderscheid tussen zogenaemde eersterangs verkiezingen, waarin veel informatie beschikbaar is, en tweederangs verkiezingen, die gekenmerkt worden door een beperkte beschikbaarheid van informatie (Reif & Schmitt, 1980).

Reif en Schmitt (1980) maakten als eerste onderscheid tussen eerste- en tweederangs verkiezingen. Hun studie bevestigt dat de mate waarin kiezers geïnformeerd en geïnteresseerd zijn in politiek, afhangt van de verkiezing. Ze concluderen dat eersterangs verkiezingen op drie punten verschillen van tweederangs verkiezingen. Ten eerste worden eersterangs verkiezingen gekenmerkt door het feit dat de kiezer meent dat er veel op het spel staat. Het gaat vaak om verkiezingen van institutionele organen die een grote en directe invloed uit kunnen oefenen op het dagelijkse leven. Dit vertaalt zich onder meer naar een hogere opkomst dan wel een lager percentage van ongeldige stembiljetten (Reif & Schmitt, 1980, p. 9). Een tweede factor is de 'institutionele en procedurele dimensie' waarbinnen de verkiezingen plaatsvinden. Kiezers zijn minder geneigd interesse te tonen in tweederangs verkiezingen wanneer die minder gelijken op eersterangs verkiezingen (Reif & Schmitt, 1980, p. 13). Deze dimensie bemoeilijkt de veralgemening van bevindingen in een verkiezing naar een andere electorale context. Ten slotte zijn er verkiezingsspecifieke kenmerken, die gerelateerd zijn aan het soort onderwerpen dat besproken wordt (Reif & Schmitt, 1980, p. 10).

Het spel tussen vraag naar informatie en aanbod van informatie door onder andere de media, maakt dat het gebrek aan interesse nog verder aangewakkerd wordt door een lage hoeveelheid beschikbare informatie. Bijgevolg wordt de stemkeuze in tweederangs verkiezingen dikwijls bepaald door de breuklijnen die door-

slaggevend zijn in eersterangs verkiezingen (Norris, 1997, p. 112). Er zijn veel empirische studies die impliceren dat de beperkte hoeveelheid informatie in de context van tweederangs verkiezingen maakt dat kiezers op zoek gaan naar heuristische om hun keuze te vergemakkelijken (zie o.a. Kelbel, Van Ingelgom, & Verhaegen, 2016; McDermott & Luskin, 1998; Hix & Marsh, 2007). Het onderzoek van McDermott en Luskin (1988) toont aan dat dit ook het geval is voor het gebruik van een gender-cue. In lijn met deze bevindingen wordt de volgende hypothese geformuleerd:

Hypothese 2: Gender-based stemgedrag komt vaker voor in tweederangs verkiezingen dan in eersterangs verkiezingen.

Clark (2014) stelt dat er nog een tweede gevolg verbonden is aan het tweederangs dan wel eersterangs karakter van verkiezingen. Hij toont aan dat de verschillen tussen kiezers in hun kennis over politiek minder groot zijn wanneer het over tweederangs verkiezingen gaat dan wanneer het over eersterangs verkiezingen gaat. Dat is ook niet verwonderlijk, daar alle kiezers min of meer in dezelfde mate geconfronteerd worden met een gebrek aan informatie. Ook deze mogelijke invloed van de electorale context zal onderzocht worden.

Hypothese 3: Het effect van politieke sofisticatie op de kans om op een kandidaat van hetzelfde geslacht te stemmen is groter in eersterangs verkiezingen dan in tweederangs verkiezingen.

2.3. *Gender-based stemgedrag in proportionele systemen: de Belgische casus*

In hun onderzoek in de Amerikaanse context concluderen Plutzer en Zipp (1996) dat het belang dat kiezers hechten aan het geslacht van een kandidaat vergelijkbaar is met het belang dat zij hechten aan hun partijaffiliatie. Een belangrijke nuanceering is dat deze observatie is gedaan in een meerderheidssysteem, in dit specifieke geval verkiezingen waarin twee kandidaten, één mannelijke en één vrouwelijke kandidaat, ieder met een andere partijaffiliatie het tegen elkaar opnemen. Een bijkomend kenmerk van dergelijke systemen is dat er veel aandacht wordt besteed aan de eigenschappen van de individuele kandidaten en eigenschappen van de partij dikwijls naar de achtergrond verdwijnen. Ze worden daarom *candidate-centred* systemen genoemd (De Winter, 1988).

Zoals aangehaald, zijn de bevindingen van het beperkte onderzoek uitgevoerd in de context van proportionele systemen minder eenduidig. Dikwijls lijkt er geen sluitend bewijs te zijn, dat het geslacht van de kandidaat een dominante heuris-

tiek is in het formuleren van een stemkeuze (Holli & Wass, 2011). Dit is ook niet verwonderlijk, daar proportionele systemen, in tegenstelling tot meerderheidssystemen, doorgaans gekwalificeerd kunnen worden als *party-centred* systemen (De Winter, 2015). De aanwezigheid van een zekere mate van partijdiscipline maakt dat politieke partijen dominante actoren zijn (Dalton, Farrell, & McAllister, 2013). In landen met een geslotenlijststelsel vertaalt deze dominante rol van partijen zich naar de onmogelijkheid voor de kiezer om invloed uit te oefenen op de samenstelling van een lijst. In dergelijke gevallen is het onwaarschijnlijk dat descriptieve heuristieken van de individuele kandidaten een belangrijke rol spelen in het formuleren van een stemkeuze.

Dit laatste gaat niet op voor het Belgische meervoudig preferentiële stelsel, waar kiezers door middel van het uitbrengen van één of meerdere voorkeurstemmen invloed kunnen uitoefenen op de volgorde van de lijst en de samenstelling van de vertegenwoordiging. In tegenstelling tot systemen met gesloten lijsten kunnen descriptieve eigenschappen van individuele kandidaten hier een doorslaggevende rol spelen in de stemkeuze. Bovendien heeft het Belgische systeem een aantal eigenschappen die het bij uitstek geschikt maken voor de studie van gender-based stemgedrag. Ten eerste staat dit stelsel kiezers toe op meerdere kandidaten binnen een lijst te stemmen. Omdat zij meerdere stemmen kunnen uitbrengen, zal de noodzaak enkel uit strategische overwegingen te stemmen, zoals de kans dat de kandidaat inderdaad verkozen wordt, reduceren. Ten tweede is er, dankzij de aanwezigheid van genderquota, een gelijk aanbod van mannelijke en vrouwelijke kandidaten en zijn de eerste twee kandidaten op de lijst van een ander geslacht. De mogelijke effecten van verschillen tussen lijsten in termen van het aanbod van mannelijke en vrouwelijke kandidaten worden op die manier geminimaliseerd (Marien *et al.*, in publicatie). Ten derde vormen de Belgische verkiezingen van 2014 een uitgelezen kans om de rol van de electorale context te bestuderen, daar de eersterangs federale verkiezingen op dezelfde dag plaatsvonden als de tweederangs Europese verkiezingen. Samengevat is de Belgische context een *most-likely case* voor gender-based stemgedrag.

3. Data en methodologie

3.1. Data

Deze studie maakt gebruik van de data verzameld in de eerste en tweede golf van de *PartiRep Election Study 2014*. De eerste golf bestond uit een gedetailleerde *face-to-face* survey. Respondenten werden *random* geselecteerd uit het Belgische rijksregister. Er werd zowel gepeild naar achtergrondkenmerken van de respondenten

als naar gedetailleerde informatie over hun politieke attitudes. Deze survey werd afgenomen tussen 20 maart en 17 mei, vlak voor 25 mei 2014, de dag waarop de federale, regionale en Europese verkiezingen plaatsvonden. Dit proces resulteerde in een steekproef van 2019 respondenten met een responsgraad van 45 procent. Aan het eind van het interview werd de respondenten een kopie van een stembiljet meegegeven, ook wel *mock-ballot* genoemd. Vervolgens werd gevraagd deze bij te houden en kort na het uitbrengen van hun stem in te vullen.

De tweede golf bestond uit een *Computer Assisted Telephone Interview*. Aan de respondenten werd gevraagd om te rapporteren wat zij op de *mock-ballot* hadden aangeduid. Wat de voorkeurstemmen betreft, werd in de mogelijkheid voorzien om in plaats van de namen van de kandidaten de corresponderende nummers te rapporteren, om de kans op inaccurate rapportering zo veel mogelijk te minimaliseren. 85 procent van de respondenten die deelnamen in de eerste golf, nam ook deel in de tweede golf, wat resulteerde in een steekproef van 1532 respondenten. Daarnaast werd voor het operationaliseren van gender-based stemgedrag gebruik gemaakt van informatie beschikbaar op overheidswebsites om de 981 unieke kandidaten te coderen op basis van hun geslacht en positie op de lijst.²

3.2. Methodologie

Deze studie focust op het gebruik van voorkeurstemmen. De afhankelijke variabele ‘stemgedrag’ bevat enkel respondenten die één of meerdere voorkeurstemmen hebben uitgebracht. De kiezers die niet hebben gestemd, niet deelnamen aan de tweede golf van de survey dan wel een lijststem hadden uitgebracht, werden niet opgenomen in de analyse. We onderscheiden drie typen stemgedrag: kiezers die enkel op één of meerdere kandidaten van hetzelfde geslacht hebben gestemd (*same-sex stem*), kiezers die enkel op één of meerdere kandidaten van het andere geslacht hebben gestemd (*cross-sex stem*) en kiezers die een stem hebben uitgebracht op kandidaten van beide geslachten (*mixed stem*).

Deze studie heeft zowel aandacht voor de invloed van kenmerken van individuele kiezers als voor de electorale context op gender-based stemgedrag. De initiële datastructuur (tabel 1) stond echter niet toe om de electorale context als onafhankelijke variabele in de analyse op te nemen, omdat dat twee afhankelijke variabelen zou vereisen, namelijk stemgedrag in de federale verkiezingen en stemgedrag in de Europese verkiezingen. Om het effect van de electorale context te kunnen evalueren, zal gebruik gemaakt worden van een *stacked* (gestapelde) datamatrix waarin het stemgedrag in beide verkiezingen genest is in de respondenten (tabel 2).

TABEL 1. Structuur originele datamatrix.

Respondent	Stemgedrag federale verkiezingen	Stemgedrag Europese verkiezingen	Geslacht	Leeftijd	Links-rechts positie	...
1	same-sex	cross-sex	man	40	3	...
2	cross-sex	same-sex	vrouw	22	8	...
3	mixed	mixed	vrouw	20	2	...
...

TABEL 2. Structuur *stacked* datamatrix.

Respondent	Verkiezingen	Stemgedrag	Geslacht	Leeftijd	Links-rechts positie	...
1	federaal	same-sex	man	40	3	...
1	Europees	cross-sex	man	40	3	...
2	federaal	cross-sex	vrouw	22	8	...
2	Europees	same-sex	vrouw	22	8	...
3	federaal	mixed	vrouw	20	2	...
3	Europees	mixed	vrouw	20	2	...
...

Dit levert een bijkomende moeilijkheid op, daar de verdubbeling van de respondenten in de dataset maakt dat de standaardfout onderschat zal worden. Een cluster-robuste methode corrigeert voor die onderschatting door de standaardfout te berekenen op basis van de variabiliteit tussen respondenten, daarbij controlerend voor de correlatie binnen respondenten.

Vertrekkend van het idee dat het geslacht van een kandidaat kan dienen als een heuristiek om de keuze te vereenvoudigen, werd de verwachting geformuleerd dat lager politiek gesofisticeerde kiezers frequenter gebruik zullen maken van deze *cue* dan hoger gesofisticeerde kiezers (hypothese 1). Een van de centrale onafhankelijke variabelen³ in de komende analyses is dan ook politieke sofisticatie. Politieke sofisticatie is een complex concept dat volgens Luskin (1990) zowel een motivationele als een cognitieve component omvat. De motivationele component werd gemeten aan de hand van de variabele politieke interesse,⁴ terwijl het cognitieve aspect werd geoperationaliseerd aan de hand van opleiding⁵ en politieke kennis.⁶

Ook werd verwacht dat de beperkte hoeveelheid beschikbare informatie in de tweederangs Europese verkiezingen meer mensen zal aansporen om gebruik te maken van een gender-cue (hypothese 2) en bijgevolg het contrast tussen hoog en laag gesofisticeerde kiezers zou verzwakken (hypothese 3). De electorale context wordt als tweede centrale variabele in de analyse opgenomen en bestaat uit een dichotome variabele met als categorieën Europese verkiezingen en federale verkiezingen.

Daarnaast wordt in de analyses gecontroleerd voor contextuele en individuele aspecten. Eerder onderzoek toont aan dat de grootte van de kieskringen invloed heeft op gender-based stemgedrag (Giger, Holli, Lefkofridi, & Wass, 2014). Daar het Waals en het Vlaams Gewest verschillen in termen van gemiddelde kieskring-grootte tonen, wordt gecontroleerd voor de regio. Om er zeker van te zijn dat de bevindingen niet verklaard kunnen worden door de samenstelling van de lijst, wordt er ook rekening mee gehouden of de respondent een stem uitbracht op de lijsttrekker en zo ja, of dat het geval was in één of beide verkiezingen. Een derde aspect dat wordt opgenomen, is het aantal stemmen dat de respondent heeft uitgebracht. Dat is noodzakelijk, omdat respondenten in de categorie *mixed* stem, in tegenstelling tot respondenten in de categorieën *same-sex* en *cross-sex* stem, noodzakelijk meerdere stemmen hebben uitgebracht. Bovendien wijzen de studies van onder anderen Dolan (2008) en Marien *et al.* (in publicatie) uit, dat ook de ideologische positie van de respondent een rol speelt in het formuleren van een stemkeuze. Om die reden wordt links-rechts zelfpositionering als controlevariabele in de analyse opgenomen. In de laatste plaats wordt gecontroleerd voor leeftijd en geslacht (McElroy & Marsh, 2010; Holli & Wass, 2010).

Daar de afhankelijke variabele categorisch van aard is en meerdere categorieën bevat, is geopteerd voor een cluster-robuste multinomiale logistische regressie-analyse. Concreet wordt het volgende model getest:

$$\ln(\pi_j / \pi_{\text{mixed}}) = \beta_{0j} + \beta_{1j} \text{electorale context} + \beta_{2j} \text{politieke interesse} + \beta_{3j} \text{politieke kennis} + \beta_{4j} \text{opleiding} + \beta_{5j} \text{positie kandidaat} + \beta_{6j} \text{aantal stemmen} + \beta_{7j} \text{regio} + \beta_{8j} \text{leeftijd} + \beta_{9j} \text{geslacht} + \beta_{10j} \text{links-rechtspositie} + \beta_{11j} \text{politieke interesse} \times \text{electorale context}$$

4. Resultaten

De presentatie van de resultaten bestaat uit twee delen. Ten eerste wordt gekeken of de verwachtingen die aan de hand van de literatuur geformuleerd werden, corresponderen met de bevindingen van de bivariate analyses. In eerste instantie wordt gekeken of het niveau van politieke sofisticatie bij kiezers die een stem hebben uitgebracht op iemand van hetzelfde geslacht, inderdaad lager is dan kiezers die een *mixed* of *cross-sex* stem hebben uitgebracht. Vervolgens wordt onderzocht of gender-based stemgedrag vaker voorkomt in de context van de tweederangs Europese verkiezingen dan in de eersterangs federale verkiezingen. Verder worden de resultaten van de cluster-robuste multinomiale logistische regressieanalyse gepresenteerd. Om een correcte interpretatie van de regressiecoëfficiënten te verzekeren, worden ook bijkomende marginaal-effectanalyses gerapporteerd.

4.1. *Descriptieve analyse*

In deze analyses verkennen we op welke manier een gebrek aan informatie een rol speelt in het uitbrengen van een gender-based voorkeurstem. Van de 1532 respondenten die deelnamen aan de tweede golf van de survey, brachten in de federale verkiezingen 628 (40,9 procent) respondenten één of meerdere voorkeurstemmen uit, tegenover 571 (37,3 procent) in de Europese verkiezingen.

4.1.1. *Politieke sofisticatie en gender-based stemgedrag*

Op basis van de literatuur werd de verwachting geformuleerd, dat minder gesofisticeerde kiezers vaker gebruik maken van een gender-cue (hypothese 1). Die redenering is tweeledig: ze veronderstelt ten eerste dat minder gesofisticeerden vaker gebruik maken van *voting-cues* dan meer gesofisticeerde kiezers en ten tweede dat een gender-cue inderdaad een manier is om de stemkeuze te vergemakkelijken.

TABEL 3. Politieke sofisticatie en gender-based stemgedrag in de federale verkiezingen.

		Gemiddelde	Std. Dev.	Sign. verschil
<i>Politieke interesse</i> F[2,628] = 16,35***	Same-sex	5,65	2,39	mixed, cross-sex
	Mixed	6,34	2,48	same-, cross-sex
	Cross-sex	4,89	2,53	mixed, same-sex
<i>Opleidingsniveau</i> F[2,628] = 0,72ns	Same-sex	3,18	0,90	
	Mixed	3,11	0,87	
	Cross-sex	3,08	0,90	
<i>Politieke kennis</i> F[2,628] = 5,84**	Same-sex	2,51	1,49	
	Mixed	2,78	1,48	cross-sex
	Cross-sex	2,26	1,48	mixed

Bron: PARTIREP Survey 2014. Noot: *** $p \leq 0,001$ ** $p \leq 0,01$. De laatste kolom toont de resultaten van een post-hocanalyse met Bonferroni-correctie voor ongelijke varianties.

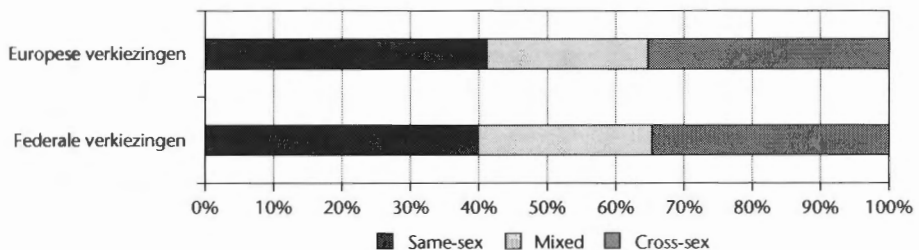
In de academische literatuur bestaat brede steun voor het idee dat minder gesofisticeerde kiezers vaker gebruik maken van een voting-cue. Het uitbrengen van een lijststem wordt dikwijls gezien als de meest vooraanstaande voting-cue, omdat de kiezer zich in zijn keuze kan baseren op heuristieken, zoals de ideologie en reputatie van de partij. Dat gaat ook op in de Belgische federale en Europese verkiezingen van 2014: kiezers die een voorkeurstem uitbrachten, hebben gemiddeld significant meer interesse in de politiek ($t[1350] = -2,74$, $p = 0,01$), een hoger opleidingsni-

veau ($t[1351] = -2,81, p = 0,01$) en meer politieke kennis ($t[1351] = -5,80, p = 0,01$) dan kiezers die op de lijst stemden. Dat is een eerste indicatie dat het gebruik van heuristieken inderdaad geassocieerd kan worden met lagere niveaus van politieke sofisticatie.

Uit de cue-votingliteratuur werd bovendien afgeleid, dat het geslacht van een kandidaat als een heuristiek kan dienen om de keuze voor een kandidaat te vereenvoudigen. Deze tweede stap in de redenering testen we aan de hand van de resultaten van de federale verkiezingen. Uit tabel 3 blijkt dat kiezers die op één of meerdere kandidaten van hetzelfde geslacht hebben gestemd, gemiddeld significant minder geïnteresseerd zijn in politiek ($M = 5,65, SD = 2,39$) dan kiezers die op kandidaten van beide geslachten hebben gestemd ($M = 6,34, SD = 2,48$). Anders dan verwacht, hebben kiezers die enkel hebben gestemd op één of meerdere kandidaten van het andere geslacht gemiddeld het laagste niveau van politieke interesse ($M = 4,89, SD = 2,53$). Deze observatie suggereert dat het gebruik van een *gender-cue* niet noodzakelijk gereserveerd is voor de laagst gesofisticeerde kiezers. Vergelijkbare conclusies kunnen worden getrokken voor politieke kennis ($F[2,628] = 5,84; p = 0,01$). Wat het opleidingsniveau betreft, kunnen er geen significante verschillen worden geobserveerd ($F[2,628] = 0,72; p = 0,99$).

4.1.2. De invloed van de electorale context

Niet enkel de capaciteit van kiezers om informatie te verzamelen is doorslaggevend voor de hoeveelheid informatie waarover zij uiteindelijk beschikken. Naast politieke sofisticatie speelt het aanbod van informatie een rol. Op basis van het conceptuele kader geformuleerd door Reif en Schmitt (1980) werd onderscheid gemaakt tussen twee types verkiezingen: eersterangs verkiezingen, waar de media doorgaans veel aandacht aan besteden, en tweederangs verkiezingen, waarover minder informatie beschikbaar is.

Bron: PARTIREP Survey 2014

FIGUUR 1. Stemgedrag in de federale en Europese verkiezingen.

Om die reden verwachtten we dat kiezers in het formuleren van hun stemkeuze in de Europese verkiezingen zich meer baseren op het geslacht van de kandidaat (hypothese 2). Op het eerste gezicht lijkt figuur 1 die verwachting te ondersteunen: in de federale verkiezingen bracht 40,0 procent van de kiezers een stem uit op iemand van hetzelfde geslacht, vergeleken met 41,3 procent in de Europese verkiezingen. Door de semi-experimentele natuur van de data (dezelfde respondenten werden blootgesteld aan twee verkiezingen) werd de significantie van dat verschil geëvalueerd door middel van een McNemar-test. Die test wees uit dat het verschil tussen de twee verkiezingen niet significant was ($\text{Chi}^2 = 0,17$, $p = 0,67$). Die resultaten bieden dus geen steun voor hypothese 2.

Een tweede mogelijke gevolg van het tweederangse karakter van de Europese verkiezingen zou zijn, dat het contrast tussen hoger en lager gesofisticieerde kiezers zou afnemen, omdat alle kiezers geconfronteerd worden met een beperkte hoeveelheid informatie (hypothese 3). Om een eerste indicatie te krijgen van de aanwezigheid van een mogelijk interactie-effect, werden de ANOVA en de corresponderende post-hocanalyses gepresenteerd in tabel 3, herhaald voor de Europese verkiezingen. De analyses leveren slechts beperkte steun op voor deze hypothese. Enerzijds is het duidelijk dat, in lijn met de verwachtingen, het verschil tussen de drie types stemgedrag in termen van politieke interesse minder groot is in de Europese verkiezingen ($F[2,571] = 8,77$) dan in de federale verkiezingen ($F[2,628] = 16,35$), anderzijds lijkt het omgekeerde het geval te zijn voor politieke kennis, waarbij de verschillen juist groter zijn in de Europese verkiezingen ($F[2,571] = 9,01$) dan in de federale verkiezingen ($F[2,628] = 5,84$).

4.2. *Multivariate analyse*

Na de presentatie van de bivariate analyses gaan we de invloed van politieke sofisticatie en de electorale context op gender-based stemgedrag na in een multivariate analyse.⁷ Tabel 4 toont de resultaten van een cluster-robuste multinomiale logistische regressieanalyse.⁸

Voorgaande onderzoeken over gender-based stemgedrag (o.a. Marien *et al.*, in publicatie; Holli & Wass, 2010) argumenteerden dat politieke sofisticatie een mogelijke belangrijke determinant was. Toch blijkt uit een preliminaire analyse dat de unieke contributie van de verschillende dimensies van politieke sofisticatie zeer beperkt is. Model 1 in tabel 4 toont dat een model waarin de drie dimensies zijn opgenomen, ongeveer 26,10 procent meer van de variabiliteit in de data kan verklaren dan een model dat enkel het intercept bevat.⁹ Dat is slechts 0,43 procent meer dan een model waarin de drie indicatoren niet zijn opgenomen. De bijdrage van politieke sofisticatie is dus zeer beperkt. Ten tweede toont tabel 4 dat enkel de motivationele component van politieke sofisticatie de kans op het uitbrengen van een gender-based stem signi-

ficant doet afnemen ($\beta = -0,12$, $p = 0,04$). Bij die bevinding moet echter een kanttekening worden geplaatst, omdat de significantie van de parameters in een logistische regressie altijd geëvalueerd wordt in functie van het verschil met de referentiecategorie, in dit geval *mixed stem*. De parameters zeggen iets over de kans om een bepaald soort stem uit te brengen, in vergelijking met de kans een *mixed stem* uit te brengen.

TABEL 4. Cluster-robuste multinomiale logistische regressieanalyse van stemgedrag

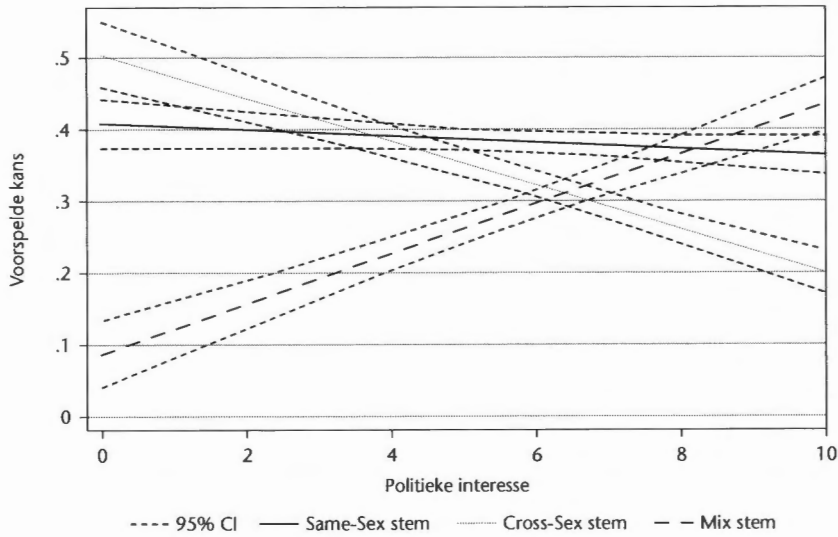
	Model 1		Model 2	
	Same-sex	Cross-sex	Same-sex	Cross-Sex
Verkiezing (ref. federaal)	0,14(0,19)ns	0,19(0,22)ns	-0,14(0,54)ns	-1,09(0,60)†
Leeftijd	-0,00(0,01)ns	0,01(0,01)ns	-0,00(0,01)ns	0,01(0,01)ns
Links-rechtspositie	-0,09(0,05)†	-0,10(0,05)†	-0,09(0,05)†	-0,10(0,05)†
Geslacht (ref., man)	-0,54(0,23)*	1,32(0,23)***	-0,54(0,23)*	1,34(0,24)***
Regio (ref. Vlaanderen)				
Wallonië	-0,19(0,23)ns	0,20(0,23)ns	-0,19(0,23)ns	0,21(0,23)ns
Stem lijsttrekker (ref. geen)				
Eén verkiezing	-0,26(0,43)ns	0,21(0,43)ns	-0,26(0,43)ns	0,22(0,44)ns
Beide verkiezingen	-0,78(0,35)*	-0,36(0,37)ns	-0,80(0,35)*	-0,36(0,37)ns
Aantal stemmen	-0,24(0,09)**	-0,73(0,09)***	-0,24(0,09)**	-0,73(0,09)***
Politieke interesse	-0,11(0,06)*	-0,09(0,05)ns	-0,13(0,07)†	-0,20(0,08)**
Politieke kennis	-0,16(0,10)ns	-0,06(0,09)ns	-0,16(0,10)ns	-0,06(0,09)ns
Opleidingsniveau (ref. geen)				
Lager middelbaar	-0,41(0,82)ns	-0,23(0,78)ns	-0,41(0,82)ns	-0,23(0,78)ns
Hoger middelbaar	-0,55(0,82)ns	-0,29(0,79)ns	-0,55(0,82)ns	-0,29(0,79)ns
Hoger onderwijs	-0,33(0,79)ns	-0,20(0,78)ns	-0,33(0,80)ns	-0,19(0,78)ns
Politieke interesse x verkiezing (ref. Europees)	-	-	0,04(0,08)ns	0,22(0,09)*
Constante	4,42(1,02)***	2,87(1,01)**	4,56(1,02)***	3,52(1,01)***
	n = 844		n = 844	
Log pseudolikelihood	-629,32		-625,694	
Pseudo R-squared	26,10%		26,53%	

Bron: PARTIREP Survey 2014

Noot: *** $p \leq 0,001$ ** $p \leq 0,01$ * $p \leq 0,05$ † $p \leq 0,10$. Alle parameters werden berekend in functie van de referentiecategorie 'mixed' stem. In de federale verkiezingen brachten 250 respondenten een *same-sex* stem uit, 160 een *mixed* stem en 216 een *cross-sex* stem. In de Europese verkiezingen brachten 234 respondenten een *same-sex* stem uit, 133 een *mixed* stem en 198 een *cross-sex* stem. De respondenten werden gewogen om te corrigeren voor verschillen tussen de steekproef en de populatie in termen van leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en het gewest.

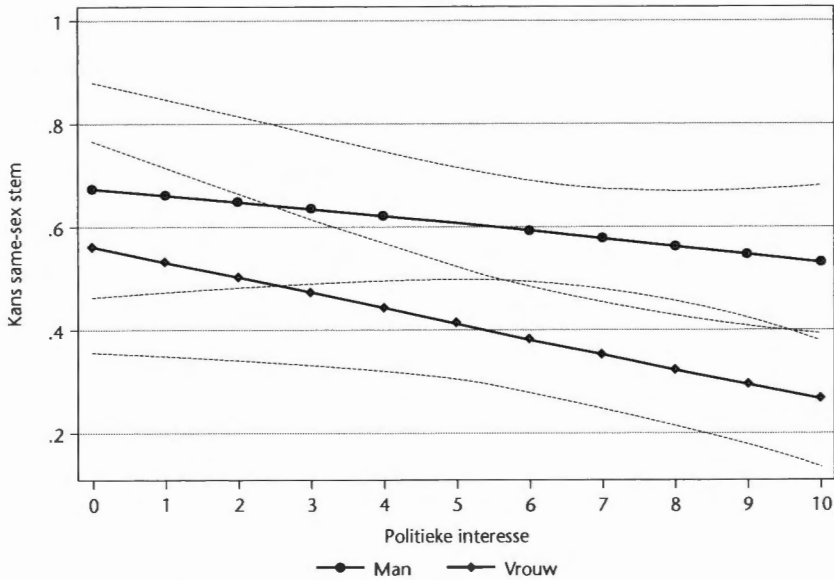
Om een beter inzicht te krijgen in de relatie tussen politieke sofisticatie en gender-based stemgedrag werden de logodds omgerekend naar kansen (figuur 2). Ook hier lijkt een licht dalende trend aanwezig te zijn, maar bovenal is *same-sex* stemgedrag getekend door een opmerkelijke stabiliteit in vergelijking met de andere types stemgedrag, wat opnieuw aangeeft dat de invloed van politieke sofisticatie zeer beperkt is.

HET GESLACHT VAN DE KANDIDAAT ALS HEURISTISCH STEMMOTIEF

Bron: PARTIREP Survey 2014

FIGUUR 2. Het effect van politieke interesse op stemgedrag.

Bron: PARTIREP Survey 2014.

Noot: de stippelijijn duidt de grenzen aan van een betrouwbaarheidsinterval van 95 procent.

FIGUUR 3. Marginaal effect politieke interesse op same-sex stemgedrag

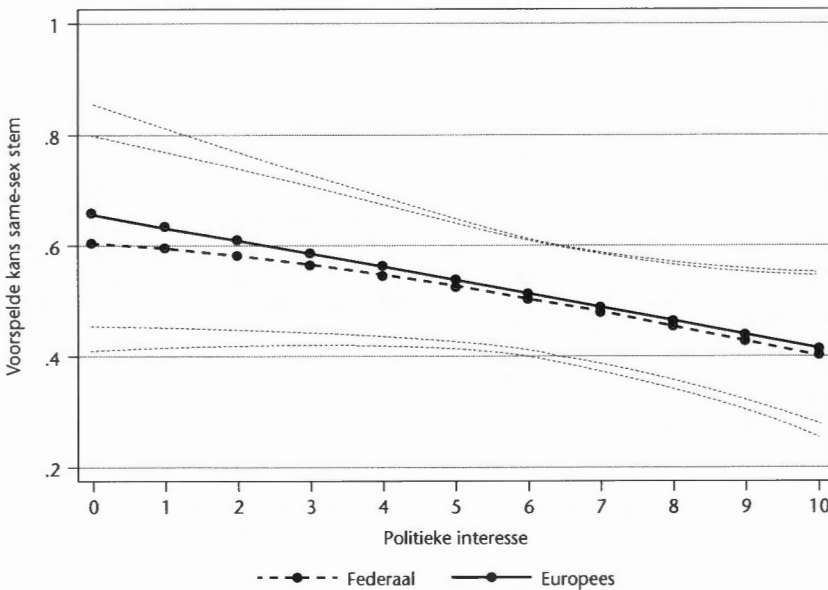
Hoewel de voorspelde kansen een redelijk goed beeld kunnen geven van het achterliggende patroon, wordt in de literatuur dikwijls geopteerd voor marginaal-effectanalyses om een accurate interpretatie van dit interactie-effect te verzekeren (Wulff, 2015; Bowen & Wiersema, 2004). Een marginaal effect is de toename (of afname) in de voorspelde kans voor een eenheidsverandering in één bepaalde onafhankelijke variabele, terwijl alle andere variabelen constant worden gehouden op hun gemiddelde.¹⁰ In tegenstelling tot de voorspelde kansen die berekend kunnen worden aan de hand van de logit-analyse, zijn de marginale effecten non-lineair en staan ze ons bijgevolg toe om te evalueren of een effect voor een groep toeneemt dan wel afneemt in richting én in sterkte. Wanneer de sterkte van het effect niet constant is, zal men in de visualisering van het marginale effect een curve aantreffen. Om te evalueren of het verschil tussen verschillende waarden inderdaad significant was, werden er bijkomende contrastanalyses uitgevoerd.¹¹

Figuur 3 toont de marginale kans op iemand van hetzelfde geslacht te stemmen voor elke waarde van politieke interesse voor mannelijke en vrouwelijke kiezers. In lijn met de verwachtingen is er zowel bij mannen als vrouwen een dalende trend aanwezig. Bijkomende contrastanalyses toonden echter aan dat de kans om een same-sex stem uit te brengen voor kiezers die aangeven zeer geïnteresseerd te zijn in politiek (= 10), niet significant lager is dan voor kiezers die niet geïnteresseerd zijn in politiek (= 0). Hoewel de multinomiale logistische regressieanalyse anders suggereert, biedt de marginaal-effectanalyse dus geen steun voor hypothese 1. Evenmin biedt deze analyse steun voor het idee dat stemmen op een kandidaat van hetzelfde geslacht onderwerp is van een bewuste keuze om de numerieke vertegenwoordiging van de eigen groep in de politiek te versterken. Die motivatie zou vooral aanwezig zijn bij hoogopgeleide feministische vrouwelijke kiezers. In de grafiek zou dat zichtbaar worden als een curvilineair effect voor vrouwelijke kiezers. Hier lijkt geen sprake van te zijn; zowel bij mannelijke als bij vrouwelijke kiezers is het effect doorgaans lineair.

Wat de invloed betreft van de electorale context, zijn de resultaten zeer gelijkend op die van de bivariate analyses. In hypothese 2 werd de verwachting geformuleerd dat de kans om gebruik te maken van een gender-cue, groter zou zijn in de Europese verkiezingen dan in de federale verkiezingen. In lijn met hypothese 2 is de kans om een same-sex stem uit te brengen iets hoger in de Europese verkiezingen dan in de federale verkiezingen, maar ook hier was het conditionele effect (zie tabel 2, $\beta = 0,14$, $p = 0,47$) noch het marginale effect ($\text{Chi}^2 = 0,04$, $p = 0,85$) significant.

De verwachting dat de electorale context van de tweederangs Europese verkiezingen wellicht ook kiezers beperkt in de mogelijkheid om informatie te verzamelen over de individuele kandidaten (hypothese 3), werd getest in twee stappen. In een eerste stap werd gekeken of het effect van politieke sofisticatie verschilde naargelang de electorale context door twee analyses uit te voeren voor elke verkiezing afzonderlijk. In lijn met de verwachtingen bleek uit deze analyses dat het effect

van politieke interesse significant was in de federale verkiezingen ($\beta = -0,13$, $p = 0,03$), maar dat dit effect niet langer zichtbaar was in de Europese verkiezingen ($\beta = 0,08$, $p = 0,25$). In een tweede stap werd nagegaan of dit verschil daadwerkelijk significant was door een interactie tussen de electorale context en politieke interesse op te nemen. De resultaten van deze analyse zijn verwerkt in model 2 in tabel 4. De positieve coëfficiënt geeft aan dat het effect van politieke sofisticatie op same-sex stemgedrag sterker is in de federale verkiezingen dan in de Europese verkiezingen, wat het idee ondersteunt dat het gebrek aan informatie in de Europese verkiezingen het contrast tussen kiezers in termen van politieke sofisticatie zou verzwakken. Het effect blijkt echter niet significant ($\beta = 0,04$; $p = 0,64$).

Bron: PARTIREP Survey 2014.

Noot: de buitenste stippellijnen duiden de grenzen aan van een betrouwbaarheidsinterval van 95 procent.

FIGUUR 4. **Marginaal interactie-effect tussen politieke interesse en electorale context.**

Dit wordt nogmaals bevestigd in de marginaal-effectanalyse (figuur 4). De observatie dat de betrouwbaarheidsintervallen van de Europese en federale verkiezingen voor elke waarde van politieke interesse overlappen, geeft aan dat er nergens een significant marginaal effect geobserveerd kan worden.

Samenvattend kan men stellen dat de hoeveelheid informatie op individueel niveau (politieke sofisticatie) een zwak effect heeft en op electoraal niveau (tweederangs verkiezingen) geen effect geobserveerd kan worden op de kans om een gender-based stem uit te brengen.

5. Conclusie

De literatuur over gender-based stemgedrag vertrekt vanuit de veronderstelling dat het geslacht van de kandidaat kan dienen als een heuristiek die de kiezer kan gebruiken om zijn of haar keuze te vergemakkelijken. Dat verbindt het gebruik van een gender-cue onlosmakelijk met een gebrek aan informatie. Dit artikel onderzoekt twee mogelijke oorzaken van een dergelijk informatiegebrek.

In een eerste luik werd nagegaan in welke mate de individuele dispositie van de kiezer om politieke informatie te verzamelen en verwerken, of politieke sofisticatie, invloed heeft op gender-based stemgedrag. Concreet werd verwacht dat minder gesofisticeerde kiezers meer geneigd zijn hun stem te baseren op het geslacht van de kandidaat dan hoger gesofisticeerde kiezers, daar hoger gesofisticeerde kiezers hun stem op meer complexe non-descriptieve informatie kunnen baseren. De multinomiale logistische regressieanalyse toonde aan dat dit inderdaad het geval was. Toch dient deze bevinding te worden genuanceerd. Ten eerste bleek dat politieke sofisticatie zeer weinig bijdroeg in het verklaren van stemgedrag. Bovendien bleek het effect minder robuust dan verwacht: in alternatieve modellen met een andere referentiecategorie noch in de marginaal-effectanalyses bleek dat effect significant.

In een tweede luik werd gekeken of de hoeveelheid informatie op electoraal vlak invloed had. Op basis van het conceptuele onderscheid tussen eerste- en tweederangs verkiezingen werd de hypothese geformuleerd, dat dankzij het gebrek aan informatie in de context van de tweederangs Europese verkiezingen meer kiezers gebruik zouden maken van een gender-cue dan in de eersterangs federale verkiezingen. Hoewel de kans om op een kandidaat van hetzelfde geslacht te stemmen zoals verwacht iets groter was in de Europese verkiezingen dan in de federale verkiezingen, bleek dat effect niet significant.

Verder werd verwacht dat het contrast tussen hoger en lager gesofisticeerde kiezers dankzij de algehele beperkte hoeveelheid beschikbare informatie in de Europese verkiezingen zou afzwakken. Ook hiervoor was een indicatie aanwezig in twee preliminaire analyses. Uit de multinomiale logistische regressieanalyse en de marginaal-effectanalyses bleek dat ook dat effect niet significant is.

De resultaten van deze studie tonen aan dat politieke sofisticatie een grotere rol speelt in het verklaren van gender-based stemgedrag dan de electorale context, waarvan het effect nagenoeg verwaarloosbaar was. Het meest opmerkelijke is hoe beperkt de omvang van deze bijdrage is. Gender-based stemgedrag lijkt maar in zeer beperkte mate samen te hangen met politieke sofisticatie. De theoretische implicatie van die bevinding is, dat geslacht meer is dan een heuristiek. De relatie van identiteit tussen kiezer en kandidaat lijkt in gelijke mate aanwezig voor hoger als voor lager gesofisticeerde kiezers: beide soorten kiezers hebben behoefte aan descriptieve representatie.

We dienen echter zoals bij iedere studie op een aantal beperkingen te wijzen. Hoewel de samenvallende verkiezingen van 2014 een unieke gelegenheid boden

om dit vraagstuk te bestuderen, kan dat mogelijk ook een zwakte zijn. Dit artikel maakte de assumptie dat wanneer kiezers geconfronteerd worden met meerdere stemkeuzes, zij de federale verkiezingen zouden prioriteren boven de Europese verkiezingen. Het is denkbaar dat dit een foutieve veronderstelling is. Een alternatief gevolg van samenvallende verkiezingen is dat kiezers zo ontsteld zijn over de hoeveelheid informatie die ze moeten verzamelen en verwerken, dat zij als collectief aan motivatie verliezen om over eender welke verkiezing informatie te verzamelen. De inspanning is simpelweg te groot. Het is daarom mogelijk dat de kans om een gender-cue te gebruiken in deze verkiezingen, hoger lag dan bij een enkele verkiezing. Dat zou betekenen dat de verschillen minder groot zijn tussen minder en meer gesofisticeerde kiezers in termen van hun neiging om een gender-cue te gebruiken. Een tweede beperking is de kwalificatie van de Europese verkiezingen als een electorale context waarin weinig informatie beschikbaar is. Veel kandidaten die op de lijsten voor de Europese verkiezingen staan, zijn bekenden bij het Belgisch electoraat en staan aan de voet van hun politieke pensioen. Dit artikel heeft geen rekening gehouden met de mogelijke effecten die personalisering van de politiek teweeg zou kunnen brengen. Daarnaast is het mogelijk dat het samenvallen van de verkiezingen betekent dat het tweederangse karakter van de Europese verkiezingen verloren gaat. De Europese verkiezingen zouden in dat scenario dankzij het plaatsvinden van de federale verkiezingen aan aandacht van de media en de kiezer winnen.

Tot slot dient genoteerd te worden dat alle nul-resultaten in de verwachte richting gingen. Omdat we voor de analyses enkel een beroep konden doen op die kiezers die één of meerdere voorkeurstemmen hadden uitgebracht, was de omvang van de steekproef relatief beperkt. De afwezigheid van significante effecten kan ook een functie zijn van een gebrek aan *power*. Een andere verklaring voor de nul-bevindingen is, dat de kiezers die behoefte hebben aan een heuristische shortcut, in het Belgische meervoudig preferentiële stelsel al de mogelijkheid hebben een lijststem uit te brengen. Daardoor is er voor veel van deze kiezers geen noodzaak om te wisselen naar een gender-based stem in de Europese verkiezingen. Als deze uitval selectief is, met andere woorden: als dit voornamelijk kiezers betreft met een laag niveau van politieke sofisticatie, houdt dat in dat dit onderzoek een relatief conservatieve test van de claims was.

Ook is er mogelijk een vertekening aanwezig in de data verzameld in de tweede golf van de PartiRep Survey. Zo lijkt het percentage respondenten dat aangeeft een voorkeurstem te hebben uitgebracht, niet overeen te komen met het feitelijke percentage kiezers dat een voorkeurstem uitbracht. De meest waarschijnlijke verklaring voor deze onderrapportering is allicht dat respondenten, wanneer zij de mock-ballot invulden, niet meer wisten op wie ze specifiek gestemd hadden ofwel het interview zo kort mogelijk probeerden te houden door al die bijkomende informatie niet te verstrekken. Zou die onderrapportering selectief zijn, dan bevatten de

analyses in dit artikel een conservatieve test, aangezien de respondenten die wel deze informatie verstrekken, allicht het meest gemotiveerd (en gesofisticeerd) zijn.

Toch vormt deze dataset een unieke gelegenheid om de invloed van de electorale context te onderzoeken. Het ontbreken van relaties is opvallend, gezien de verwachtingen die we in de wetenschappelijke literatuur terugvinden. De resultaten zijn doorgaans niet significant, maar niet onbelangrijk. De veronderstelling dat het uitbrengen van een gender-based gedrag contingent samenhangt met een gebrek aan informatie, kan op basis van deze resultaten weerlegd worden. Bijgevolg dient ook de kwalificatie van het geslacht van kandidaten als heuristiek opnieuw geëvalueerd te worden. De behoefte naar descriptieve representatie lijkt uniform aanwezig bij zowel hoger als lager gesofisticeerde kiezers.

Noten

1. De auteur dankt prof. dr. Sofie Marien, prof. dr. Marc Hooghe, prof. dr. Ellen Claes, Dieter Stiers (KU Leuven, Centrum voor Politicologie) en prof. dr. Silvia Erzeel (VUB) voor hun steun en begeleiding en de reviewers voor hun commentaar en bijdrage aan de versterking van een aantal argumenten.
2. De data m.b.t. het geslacht van de kandidaten werd verzameld op de website <http://directory.wecitizens.be/>. Hun positie op de lijst werd bepaald aan de hand van de documenten beschikbaar op <http://verkiezingen2014.belgium.be>
3. De exacte vragen zijn beschikbaar in appendix 1. *Summary statistics* zijn opgenomen in appendix 2.
4. Gemeten aan de hand van de vraag 'In welke mate heeft u belangstelling voor politiek in het algemeen? Geef een score van 0 tot 10, waarbij 0 betekent dat u helemaal geen belangstelling heeft voor politiek en 10 dat u er heel veel belangstelling voor heeft. Met de tussenliggende scores kan u uw antwoord nuanceren.'
5. Opleiding werd geoperationaliseerd aan de hand van vier categorieën: geen opleiding, lager middelbaar, hoger middelbaar en hoger onderwijs.
6. De variabele politieke kennis is een somschaal van vijf afzonderlijke kennisvragen over politiek. De variabele bevat het totaal aantal correct geformuleerde antwoorden, met een bereik van 0 'geen enkele correct beantwoorde vraag' tot 5 'alle vragen correct beantwoord'. Voor de analyses werd het niet beantwoorden van één of meerdere ken-

nisvragen gecodeerd als een fout antwoord. Respondenten die op geen van de vragen een antwoord gaven, kregen een 0 toegewezen.

7. In elk van de modellen is politieke sofisticatie enkel als lineair effect opgenomen. Bijkomende analyses toonden aan dat het opnemen van een kwadratisch en kubisch effect geen meerwaarde had. Daarnaast werd getest voor de non-lineariteit van het effect. Deze test werd verworpen ($\text{Chi}^2 = 4,39$, $p = 0,11$).

8. Om de robuustheid van deze bevindingen te testen werden twee bijkomende analyses uitgevoerd. Om te zien of de bevindingen afhankelijk waren van de operationalisering van gender-based stemgedrag, werd een analyse uitgevoerd waarbij de afhankelijke variabele geoperationaliseerd werd zonder een stem voor de lijsttrekker mee te tellen in de categorisering van de respondenten. Deze analyse leverde vergelijkbare resultaten op. Om daarnaast na te gaan of de nul-resultaten wellicht het gevolg waren van de aanwezigheid van *proximity-cues*, werd een analyse uitgevoerd waarin in plaats van het gewest, de kieskringgrootte als onafhankelijke variabele werd opgenomen. Het effect van kieskringgrootte bleek insignificant.

9. Ondanks de nauwe theoretische samenhang tussen deze drie indicatoren is de correlatie over het algemeen laag. Bovendien blijkt uit de VIF en Tolerance dat er geen sprake is van multicollineariteit (zie appendix 3).

10. De waarden van alle resterende variabelen werden constant gehouden op hun gemiddelden: Europese verkiezing = 0,5; federale verkiezing = 0,5; leeftijd = 51,21; links-rechts positie = 5,21; man = 0,51; vrouw = 0,49; Vlaanderen = 0,58; Wallonië = 0,42; stemde niet op lijsttrekker = 0,15; één stem op lijsttrekker = 0,32; twee stemmen op lijsttrekker = 0,53; aantal stemmen = 5,6; politieke interesse = 5,75; politieke kennis = 2,63; geen opleiding = 0,09; lager middelbaar = 0,16; hoger middelbaar = 0,35; hoger onderwijs = 0,40.

11. In deze analyses worden enkel de resultaten van de marginaal-effectanalyses van 'politieke interesse' gepresenteerd. De resultaten voor 'politieke kennis' en 'opleiding' leverden dezelfde conclusies op.

Literatuur

André, A., Wauters, B., & Pilet, J.-B. (2012). It's not only about lists: Explaining Preference voting in Belgium. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, 22(3), 293-313.

- Bowen, H. P., & Wiersema, M. F. (2004). Modeling limited dependent variables: Guidelines for researchers of strategic management. In D. J. Ketchen, & D. Bergh (Eds.), *Research methodology in strategy and management* (Vol. 1, pp. 87-134). Oxford: Elsevier Press.
- Clark, N. (2014). The EU's information deficit: Comparing political knowledge across levels of governance. *Perspectives on European Politics and Society*, 15(4), 445-463.
- Dalton, R. J., Farrell, D. M., & MacAllister, I. (2013). *Political parties and democratic linkage: How parties organize democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Darcy, R., & Schramm, S. S. (1977). When women run against men. *The Public Opinion Quarterly*, 41(1), 1-12.
- Deschouwer, K., Delwit, P., Hooghe, M., Rihoux, B., & Walgrave, S. (2014). *PartiRep Belgian Election Study 2014*. [Dbase]. Brussel: PartiRep.
- De Winter, L. (1988). Belgium: Democracy or oligarchy? In M. Gallagher, & M. Marsh (Eds.), *Candidate selection in comparative perspective* (pp. 20-46). London: Sage.
- Dolan, K. (2008). Is there a 'gender affinity effect' in American politics? Information, affect and candidate sex in U.S. House Election. *Political Research Quarterly*, 61(1), 79-89.
- Easton, D. (1965). *A systems analysis of political life*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Erzeel, S., & Caluwaerts, D. (2015). Is it gender, ideology or resources? Individual-level determinants of preferential voting for male and female candidates. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, 25(3), 1-19.
- Giger, N., Holli, A. M., Lefkofridi, Z., & Wass, H. (2014). The gender gap in same-gender voting: The role of context. *Electoral Studies*, 35, 303-314.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge: MIT Press.
- Hardin, R. (2002). *Trust and trustworthiness*. London: Sage.
- Hix, S., & Marsh, M. (2007). Punishment or protest? Understanding European Parliament elections. *Journal of Politics*, 69(2), 495-510.
- Hobolt, S. B., & Wittrock, J. (2011). The second-order election model revisited: An experimental test of vote choices in European Parliament elections. *Electoral Studies*, 30(1), 29-40.
- Holli, A. M., & Wass, H. (2010). Gender-based voting in the parliamentary elections of 2007 in Finland. *European Journal of Political Research*, 49(5), 598-630.
- Katz, R. S. (2003). Intraparty preference voting. In B. Grofman, & Lijphart (Eds.), *Electoral laws and their political consequences* (3rd ed., pp. 85-103). New York: Agathon Press.
- Kelbel, C., Van Ingelgom, V., & Verhaegen, S. (2016). Looking for the European voter: Split-ticket voting in the Belgian regional and European elections of 2009 and 2014. *Politics and Governance*, 4(1), 116-129.
- Krastev, I. (2014). *Democracy disrupted: The politics of global protest*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Leuthold, D. A., & Fenno, R. F. (1979). Home style: House members in their districts. *Political Science Quarterly*, 94(1), 150.

- Lijphart, A. (2012). *Patterns of democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Lupia, A. (1994). Shortcuts versus encyclopedias: Information and voting behavior in California insurance reform elections. *American Political Science Review*, 88(1), 63-76.
- Luskin, R. (1987). Measuring political sophistication. *American Journal of Political Science*, 31(4), 856-899.
- Luskin, R. C. (1990). Explaining political sophistication. *Political Behavior*, 12(4), 331-361.
- Maddens, B., Wauters, B., Noppe, J., & Fiers, S. (2006). Effects of campaign spending in an open list PR system : The 2003 legislative elections in Flanders. *West European Politics*, 29(1), 161-168.
- Mansbridge, J. (1999). Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent "yes." *The Journal of Politics*, 61(3), 628-657.
- Mansbridge, J. (2003). Rethinking representation. *Political Science*, 97(4), 515-528.
- Marien, S., Wauters, B., & Schouteden, A. (in publicatie). Voting for women in Belgium's flexible list system. *Politics & Gender*.
- Marsh, M. (1985). The voters decide: Preferential voting in European list systems. *Journal of Political Research*, 13(4), 365-378.
- McDermott, M. L., & Luskin, R. C. (1998). Race and Gender cues in low-information elections. *Political Research Quarterly*, 51(4), 895-918.
- McElroy, G., & Marsh, M. (2010). Candidate gender and voter choice: Analysis from a multimember preferential voting system. *Political Research Quarterly*, 63(4), 822-833.
- Norris, P. (1997). Nominations and reflections: Second-order elections revisited. *European Journal of Political Research*, 31(1), 109-124.
- Norris, P., & Wlezien, C. (2001). *Britain votes, 2001*. Oxford: Oxford University Press.
- Paxton, P., Kunovich, S., & Hughes, M. M. (2007). Gender in politics. *Annual Review of Sociology*, 33(1), 263-284.
- Petty, R. E., & Wegener, D. T. (1998). Attitude change: Multiple roles for persuasion variables. In D. Gilbert, S. Fiske, & G. Lindzeg (Eds.), *The handbook of social psychology* (4th ed., vol. 1, pp. 323-390). New York: McGraw-Hill.
- Piketty, T. (2000). Voting as communicating. *Review of Economic Studies*, 67(1), 169-191.
- Plutzer, E., & Zipp, J. F. (1996). Identity politics, partisanship, and voting for women candidates. *Public Opinion Quarterly*, 60(1), 30-57.
- Pomper, G. M. (1975). *Voters' Choice: Varieties of American electoral behavior*. New York: Harper&Row.
- Przeworski, A., Stokes, S. C., & Manin, B. (1999). *Democracy, accountability, and representation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reif, K., & Schmitt, H. (1980). Nine second-order national elections - A conceptual framework for the analysis of European election results. *European Journal of Political Research*, 8(1), 3-44.

- Rosanvallon, P. (2006). *La contre-démocratie. La politique à l'âge de la défiance*. Paris: Seuil.
- Rosenthal, C. S. (1995). The role of gender in descriptive representation. *Political Research Quarterly*, 48(3), 599-611.
- Sanbonmatsu, K. (2002). Gender stereotypes and vote choice. *American Journal of Political Science*, 46(1), 20-34.
- Sharma, S. (1995). *Applied multivariate techniques*. London: Wiley.
- Sniderman, P. M., Brody, R. A., & Tetlock, P. E. (1991). The role of heuristics in political reasoning: A theory sketch. In P. M. Sniderman, R. A. Brody, & P. E. Tetlock (Eds.), *Reasoning and Choice: Explorations in Political Psychology* (pp. 14-30). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H., Fraser, C., & Jaspars, J. M. F. (1984). *The Social dimension: European developments in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wauters, B., Weekers, K., & Maddens, B. (2010). Explaining the number of preferential votes for women in an open-list PR system: An investigation of the 2003 federal elections in Flanders (Belgium). *Acta Politica*, 45(4), 468-490.
- Wulff, J. (2015). Interpreting results from the Multinomial Logit Model. *Organizational Research Methods*, 18(2), 300-325.
- Young, I.M. (1997). Deferring group representation. In I. Shapiro, & W. Kymlika (Eds.), *Ethnicity and group rights: Nomos XXXIX* (pp. 349-376). New York: New York University Press.

Appendix 1: Items PARTIREP Survey 2014

Item	Vraag	Antwoordcategorieën
<i>Demografische en achtergrond variabelen</i>		
V1	Postcode	
V2	Geslacht	1 Man 2 Vrouw
V3	Geboortejaar	
V5	Wat is het hoogst behaalde diploma in het onderwijs (gedo- deerd als 4 categorieën)	1 Geen/lager onderwijs 2 Lager middelbaar 3 Hoger middelbaar 4 Hoger onderwijs
V34	In welke mate heeft u belangstelling voor politiek in het algemeen?	0 Helemaal geen tot ... 10 Heel veel
V40	In de politiek worden de termen 'links' en 'rechts' vaak gebruikt. Kan u uw eigen opvattingen plaatsen op een schaal van 0 tot 10, waarbij 0 'links', 5 'in het centrum' en 10 'rechts' betekent?	0 Links ... 5 Centrum ... 10 Rechts

Item	Vraag		Antwoordcategorieën
<i>De variabele 'politieke kennis' (waarin 0 aangaf werd geconstrueerd aan de hand van de volgende vijf items:</i>			
V36	De huidige voorzitter van de Kamer van Volksvertegenwoordigers is...	1 2 3 4	Armand De Decker André Flahaut Patrick Dewael Herman De Croo
V37	Welke partij maakt GEEN deel uit van de ... Vlaamse regering ... Waalse regering	1 3 6 4 22 23 21 20	CD&V N-VA Open VLD SPA. CDH ECOLO MR PS
V38	Hoeveel lidstaten telt de Europese Unie?	1 2 3 4	15 25 27 28
V39	Welke partij maakt GEEN deel uit van de federale regering?	22 3 6 21	CDH N-VA Open VLD MR
V35	Het federale parlement bestaat uit...	1 2 3 4	Kamer & Regering Kamer & Senaat Kamer, Senaat & Gewest- regering Kamer, Senaat & Regering
<i>De volgende items werden gebruikt voor de operationalisering van de variabele stemgedrag</i>			
V10	Heeft u in de federale verkiezingen gestemd voor de lijst of heeft u voor één of meerdere kandidaten op die lijst gestemd?	1 2	Lijst Een of meerdere kandidaten
V11	Kan u me de nummer(s) of de na(a)m(en) geven van de kandidaat of kandidaten waarop u gestemd heeft? U kunt deze terugvinden in het roze boekje.	1 2 3 4 ...	Naam kandidaat no.1 Naam kandidaat no.2 Naam kandidaat no.3 Naam kandidaat no.4
V15	Heeft u in de Europese verkiezingen gestemd voor de lijst of heeft u voor één of meerdere kandidaten op die lijst gestemd?	1 2	Lijst Een of meerdere kandidaten
V16	Kan u me de nummer(s) of de na(a)m(en) geven van de kandidaat of kandidaten waarop u gestemd heeft? U kunt deze terugvinden in het roze boekje.	1 2 3 4 ...	Naam kandidaat no.1 Naam kandidaat no.2 Naam kandidaat no.3 Naam kandidaat no.4

Appendix 2. Summary statistics

Variabele	N	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Verkiezing: Europees	4038	0,5	0,50	0	1
Leeftijd	4038	47,97	17,31	18	84
Links-rechts positie	3942	4,94	2,09	0	10
Geslacht: vrouw	4038	0,50	0,50	0	1
Regio: Wallonië	2940	0,46	0,50	0	1
Stem lijsttrekker (niet):					
Eén verkiezing	854	0,31	0,56	0	1
Twee verkiezingen	854	0,54	0,50	0	1
Aantal stemmen	4038	1,50	4,70	0	56
Politieke interesse	4034	4,79	2,77	0	10
Politieke kennis	4038	2,19	1,46	0	5
Opleiding (geen/lager)					
Lager middelbaar	4038	0,22	0,41	0	1
Hoger middelbaar	4038	0,36	0,48	0	1
Hoger onderwijs	4038	0,34	0,47	0	1

Appendix 3. Test voor multicollineariteit

Variabele	VIF	1/VIF
Verkiezing: Europees	1,00	1,00
Leeftijd	1,19	0,84
Links-rechts positie	1,04	0,96
Geslacht: vrouw	1,13	0,89
Regio: Wallonië	1,09	0,92
Stem lijsttrekker (niet):		
Eén verkiezing	2,21	0,45
Twee verkiezingen	2,33	0,42
Aantal stemmen	1,08	0,92
Politieke interesse	1,24	0,81
Politieke kennis	1,22	0,82
Opleiding (geen/lager)		
Lager middelbaar	2,34	0,43
Hoger middelbaar	3,46	0,29
Hoger onderwijs	3,69	0,27

Bram Wauters (red.)

Nicolas Bouteca, Benjamin De Vet, Carl Devos, Robin Devroe, An Heyerick, Gilles Pittoors,
Gilles Pittoors, Thibaut Renson, Tom Schamp, Kristof Steyvers, Nicolas Van de Voorde

WIE IS NOG VAN DE PARTIJ?

Crisis en toekomst van partijleden in Vlaanderen

ISBN 9789463440424

300 blz.

€ 29,50 (excl. verzendingskosten)

Politieke partijen zijn alomtegenwoordig in de Belgische politiek. Ze zijn bepalend voor de regeringsvorming, het (stem)gedrag van hun parlementsleden, de invulling van verkiesbare plaatsen en het standpunt in belangrijke beleidsdossiers. Toch lijken partijen het tegenwoordig erg moeilijk te hebben. Dat blijkt onder meer uit dalende ledenaantallen, lage vertrouwenscores, ontrouwe kiezers en steeds minder actieve partijafdelingen.

Dit boek bekijkt de crisis in partijen door de bril van hun leden. Zijn partijleden vandaag nog wel van de partij? In de praktijk taant hun rol, hoewel ze voor partijen formeel van groot belang blijven: ze kiezen de partijvoorzitter, keuren kandidatenlijsten voor parlementsverkiezingen goed, bepalen en wijzigen partijregels, vormen een reservoir aan potentiële kandidaten, zijn ambassadeurs van de partij in verkiezingstijden, staan deels in voor de verkiezingscampagne en geven mee vorm aan de programmapunten van hun partij. Het loont dus wel degelijk de moeite om na te gaan wat er bij hen leeft.

Wie is nog van de partij? gaat dieper in op de verschijningsvormen van de crisis in par-

tijen en de gevolgen ervan voor het partijlidmaatschap. Het boek brengt bovendien in kaart hoe partijleden kijken naar mogelijke remedies om de partijcrisis op te vangen.

Bram Wauters kreeg het vertrouwen van CD&V, Groen, N-VA, Open Vld en sp.a om in totaal meer dan 3500 partijleden te bevragen. Samen met 11 collega-onderzoekers, allen verbonden aan de vakgroep Politieke Wetenschappen van UGent, analyseerde hij de resultaten van deze groot-schalige bevraging. Deze systematische aanpak én het unieke perspectief van de partijleden maken dit boek tot een geweldige informatie- en inspiratiebron voor al wie politiek bedrijft of erbij betrokken is.

Bram Wauters, Carl Devos, P. Moens, Nicolas Van de Voorde, Kristof Steyvers, Robin Devroe, Thibaut Renson, Gilles Pittoors, Benjamin De Vet, Tom Schamp, Nicolas Bouteca, An Heyerick

Wie is nog van de partij?

Crisis en toekomst van partijleden in Vlaanderen

Politieke en technische expertise van Nederlandse ministers en staatssecretarissen van 1967 tot 2015

Astrid Elfferich

ABSTRACT: Political and technical expertise of Dutch senior and junior ministers from 1967 to 2015

This paper analyses ministerial expertise of senior ministers and junior ministers (in Dutch: *staatssecretarissen*) who held office in the Netherlands between 1967 and 2015. Expertise is differentiated between two independent dimensions: technical knowledge with respect to the subject matter of the portfolio, and political knowledge and skills. Results indicate that both types of ministers have considerable political and technical expertise, but junior ministers have relatively and significantly more often technical expertise and senior ministers more often have political expertise. Furthermore, the complete outsider (lacking both technical and political skills) is a rather rare phenomenon in both types of ministers. Besides, although it follows from the watchdog junior minister theory that political expertise is needed to function effectively as a watchdog, there is not a significantly higher frequency of political expertise in the junior ministers when the junior minister and the senior minister are from different parties than when they are from the same party.

KEYWORDS: political expertise, technical expertise, watchdog junior ministers, political recruitment, political elites, the Netherlands

1. Inleiding¹

Er is in de politiek al langere tijd een discussie gaande of technische expertise (inhoudelijke kennis over het departement) of politieke expertise (kennis over het

politieke spel en de actoren) de meest gewichtige indicator is voor een competente minister of staatssecretaris. Er kwam, bijvoorbeeld, vanuit de boeren veel kritiek op het gebrek aan landbouwkundig inzicht van minister Deckers, die in 1935 tussentijds de overstap maakte van Defensie naar Landbouw en tijdens zijn eerste bezoek aan Wageningen al schuddend aan een aardappelplant meende dat er nog niet veel aan zat (Bakema & Secker, 1990, p. 71). Hoe zou zo iemand gedegen beslissingen kunnen nemen over landbouwkundige vraagstukken, kennelijk zonder inhoudelijke kennis over de materie? Aan de andere kant van het spectrum bevindt zich onder anderen Abraham Kuyper, die van mening was dat er een gevaar schuilging in het gelijkstellen van technische aan politieke ministers. Zijn suggestie was dan ook dat alle ministers advies zouden mogen uitbrengen, maar dat de uiteindelijke beslissingen over politieke aangelegenheden overgelaten zouden moeten worden aan wat hij politieke ministers² noemde (Bakema & Secker, 1990, p. 73).

Het vermogen en de ervaring van individuele ministers en staatssecretarissen worden veelal gezien als belangrijke aspecten van een goede werking van een kabinet als geheel. Hoewel het, wat de individuele bewindslieden betreft, lastig is om op voorhand en met zekerheid iemands vermogen om een bepaalde taak uit te kunnen voeren in te schatten, is het allicht wel mogelijk om de beweegredenen en vaardigheden van ministers en staatssecretarissen af te leiden aan de hand van hun expertise en eerdere (werk)ervaring en op basis van hun carrièrebelangen (Alesina & Tabellini, 2008, p. 427; Alexiadou & Gunaydin, 2008, p. 8). De metafoor 'horses for courses' werd door Clement Attlee in dit verband gebruikt om aan te geven dat de paarden zelf niet per se van analytisch belang zijn, maar wel hun vermogen om goed te kunnen rennen op bepaalde circuits (King, 1975, p. 216; Bakema & Secker, 1988, p. 153).

Wanneer bijvoorbeeld een toekomstig beleid herverdelende resultaten heeft met duidelijke winnaars en verliezers, kunnen de carrièrebelangen van een minister of staatssecretaris een kritische factor worden in zijn of haar motivatie om dat beleid uit te voeren. Alesina en Tabellini betogen, dat in dergelijke gevallen technocraten of bureaucraten meer moeite zullen doen om het beleid ten uitvoer te brengen dan pure carrièrepolitici, omdat voor de laatstgenoemde groep hervkiezingen en herbenoeming over het algemeen belangrijker geacht worden. Onder dezelfde omstandigheden kan het echter ook zo zijn, dat een technocraat juist niet de aanwijzingen van de opdrachtgever afwacht en zijn of haar eigen *agenda setting power* zal gebruiken om wijziging van het beleid te initiëren, omdat hij/zij gemotiveerd is om zijns/haars inziens juist beleid in te voeren (Alesina & Tabellini, 2008, p. 427-428, 437). De voornaamste stimulans is dan het competent en ervaren overkomen in de ogen van zijn/haar professionele omgeving (Alexiadou & Gunaydin, 2008, p. 8, 9).

Volgens Bakema en Secker is het daarom mogelijk om conclusies te trekken uit de prestaties van ministers aan de hand van gegevens over hun professionele achtergrond, die worden gerelateerd aan de belangrijkste terreinen of aspecten van mi-

nisteriële activiteiten, namelijk politieke onderhandelingen (politieke expertise) en departementale beleidsvorming (technische expertise over de inhoud van hun portefeuille). Tot op heden heeft nagenoeg alle literatuur betreffende ministeriële expertise zich echter gericht op ministers, niet op staatssecretarissen. Hoewel in de naoorlogse periode de functie staatssecretaris gecreëerd is, hun aantal is toegenomen, en ze vele taken heeft overgenomen (Dowding & Dumont, 2009, p. 10), is deze functie in hoge mate een *terra incognita* gebleven in wetenschappelijk onderzoek (Silveira, 2016, p. 14; Groeneveld, 1989, p. 450). Dat is de reden waarom dit onderzoek tracht inzicht te verschaffen in de eerdere (werk)ervaringen van niet slechts Nederlandse ministers, maar ook Nederlandse staatssecretarissen op het moment van (her)benoeming. De onderzoeksvraag luidt dan ook: *In hoeverre valt technische kennis/vakbekwaamheid samen met politieke vaardigheden bij de (her)benoemingen van staatssecretarissen in Nederland en hoe verschillen deze vormen van expertise van die van ministers?*

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de door het Parlementair Documentatie Centrum (PDC) verzamelde data over de educatieve achtergrond (opleiding), de belangrijkste (politieke) posities en (neven)functies van Nederlandse ministers en staatssecretarissen gedurende de periode 1967 (begin kabinet-De Jong) tot 2015 (kabinet-Rutte II). Met die informatie is een dataset gecreëerd, waarin de benoemingen en herbenoemingen van ministers en staatssecretarissen aan het begin van een kabinetstermijn gecodeerd zijn, alsmede alle herschikkingen die plaatsvonden gedurende een termijn (Alexiadou & Gunaydin, 2015, p. 15).

De structuur van dit artikel is als volgt. Eerst wordt informatie gegeven betreffende eerder onderzoek naar staatssecretarissen en de positie van de staatssecretaris in Nederland. Daarna volgt het theoretische deel inclusief vijf hypothesen over de verschillen tussen ministers en staatssecretarissen als het gaat om de mate van politieke en technische expertise en de invloed van twee additionele variabelen: ontwikkelingen door de tijd heen en nieuwe partijen. Na het deel over de casusselectie, data en methoden worden de resultaten besproken. De bivariate analyses voor de individuele variabelen zullen hierbij voorafgaan aan een multinomiale logistische regressieanalyse. Tot slot is er een conclusie en een discussie.

2. Onderzoek naar de (Nederlandse) staatssecretaris

Meer dan dertig jaar geleden schreef Jean Blondel zijn invloedrijke werk in de systematische verkenning van het profiel en de bestuurlijke carrières van ministers: *Government ministers in the contemporary world* (1985). Hij maakte school. "In de voetstappen van Blondel heeft sindsdien een invloedrijke lijn van zowel nationaal als vergelijkend onderzoek deze analyse van sociale en politieke karakteristieken van Europese ministers en de belangrijkste kenmerken van hun overheidsloopbaan

verder verdiept” (Silveira, 2016, p. 14, eigen vertaling). De meest gezaghebbende studie naar de ministeriële (her)benoemingen in Nederland is uitgevoerd door Bakema en Secker (1988) en beslaat de periode 1948 tot en met 1986.

Anders dan ministers zijn staatssecretarissen een grotendeels onverkend gebied in de politieke wetenschap. Dit ondanks hun verregaande integratie binnen de bestuurlijke elite en, in het geval van Nederland, de toename van het aantal van deze posten. Dat laatste is begrijpelijk in het licht van de verhoogde hoeveelheid verantwoordelijkheden, gecombineerd met de wens van minister-president Drees om verdere uitbreiding van het aantal ministers te voorkomen (Groeneveld, 1989, p. 440, 450).

Pas onlangs zijn voor Portugal en Spanje de eerste onderzoeken gedaan naar staatssecretarissen, waarbij de nadruk lag op patronen in het benoemingsproces. Voor Portugal bleek dat in de periode 1976-2011 het merendeel van de staatssecretarissen politiek onervaren was (65,8 procent had geen enkele politieke ervaring), maar juist vaak hoge academische kwalificaties bezat en al een professionele carrière achter de rug had die gerelateerd was aan het departement (Silveira, 2016, p. 19, 32-33). Onderzoek naar Spaanse staatssecretarissen betreft het moment van de introductie van de positie in 1977 tot 2010. De resultaten wijzen erop dat bij de benoemingen van staatssecretarissen technische expertise domineert, maar dat politieke vaardigheden en partijconnecties gewaardeerd worden als complementaire kwaliteiten (Real-Dato & Rodriguez-Teruel, 2016, p. 492). Een zwakte van deze onderzoeken is, naar mijn idee, dat er geen vergelijking gemaakt wordt met de ministers in deze perioden.

2.1. *De staatssecretaris in Nederland*

De positie van staatssecretaris is in Nederland geïntroduceerd na een grondwetsherziening in 1948. Staatssecretarissen steunen een minister bij het leiden van een ministerie, waar ze de verantwoordelijkheid krijgen over specifieke portefeuilles binnen het ministerie die gedelegeerd zijn door de betrokken minister. Dit betekent dat “(...) zij in de praktijk de verbinding verzorgen voor een specifiek gebied tussen het ministerie en de administratieve instellingen onder hun bevoegdheid, alsmede verantwoordelijk zijn voor de effectieve implementatie van beleid dat gedelegeerd is aan hen” (Silveira, 2014, p. 17, eigen vertaling). Zij handelen bovendien namens de minister indien de minister dat nodig acht, rekening houdend met de aanwijzingen van de minister. Een staatssecretaris moet daarnaast, net als een minister, verantwoording afleggen aan het parlement.

Voor Nederlandse staatssecretarissen is al vastgesteld dat in de jaren 1950 technische bekwaamheid van het grootste belang was. In de jaren 1960 verschoof dat enigszins naar politieke vaardigheden, maar technische kennis was nog steeds

zeer belangrijk in het benoemingsproces (Groeneveld, 1989, p. 455). Tot slot is het volgens Groeneveld evident dat sinds 1973 een politieke achtergrond min of meer vereist is (Groeneveld, 1989, p. 456). Zijn manier van analyse is volgens mij echter problematisch, omdat hij uitsluitend bekijkt of een staatssecretaris wel of geen *parlementaire* achtergrond heeft.

3. Theorie en hypothesen

De literatuur over ministeriële expertise – voor de duidelijkheid: die gaat ook over de expertise van staatssecretarissen – suggereert over het algemeen twee clusters of componenten van expertise: technische kennis met betrekking tot het onderwerp van de portefeuille, en politieke kennis en vaardigheden. Ministers en staatssecretarissen moeten echter verschillende rollen tegelijk spelen. Zij moeten hun technische vaardigheden aanspreken wanneer zij als hoofd van hun departement functioneren, en politieke kennis en vaardigheden zijn nuttig en nodig wanneer ze bijvoorbeeld hun wetsvoorstellen moeten laveren door het parlement en wanneer zij fungeren als vertegenwoordigers van hun partij en als lid van het kabinet (in het geval van ministers). Die politieke rollen zijn niet per se gekoppeld aan de inhoud van de beslissingen die moeten worden genomen. “Het wordt gevoed door kennis van de politieke arena: diens regels en tactieken, de taal en retoriek en de betrokken actoren” (Bakema & Secker, 1988, p. 156, eigen vertaling).

Ministeriële expertise wordt aldus gezien als een tweedimensionaal concept, bestaande uit politieke en technische vaardigheden. Volgens Bakema en Secker worden er in empirisch onderzoek meestal slechts twee elkaar uitsluitende categorieën benadrukt: de specialistische minister als de technocraat die politieke vaardigheden mist, en de generalistische minister met politieke deskundigheid, maar met een gebrek aan technische kennis. Wanneer ministeriële expertise gezien wordt als een in essentie eendimensionale kwaliteit, ontstaat het probleem dat twee andere denkbare types worden uitgesloten: de allround minister of politico-specialist die zowel politieke als technische vaardigheden heeft, en de buitenstaander (*outsider*) die onvoorbereid is op het gebied van beide dimensies (Bakema & Secker, 1988, p. 157). De typologie die Bakema en Secker hebben voorgesteld (zie tabel 1), is in onze ogen een aanzienlijke verbetering, omdat die minder ambigu is en alle relevante categorieën omvat, wat kan resulteren in completere empirische bevindingen. Aangezien ministeriële deskundigheid nu kan worden gezien als een samengestelde individuele kwaliteit, zijn er twee onafhankelijke en discrete dimensies: politieke en technische expertise. Om een voorbeeld te geven: zowel de politico-specialist als de pure politicus heeft politieke expertise, maar zij ver-

schillen op het gebied van technische vaardigheden, daar de laatstgenoemde geen technische kennis heeft op het gebied van zijn of haar beleidsterrein (Bakema & Secker, 1988, p. 158).

TABEL 1. Typologie van ministeriële expertise.

		Politieke expertise	
		+	-
Technische expertise	+	politico-specialist	'pure' technocraat
	-	'pure' politicus	buitenstaander

Bron: Bakema & Secker, 1988, p. 158.

Mijn verwachting is dat het voor zowel ministers als staatssecretarissen nuttig is om enige kennis te bezitten over de tactieken, regels, taal en de belangrijke actoren in de politieke arena. Ik verwacht daarnaast dat politieke vaardigheden vaker voorkomen bij ministers dan bij staatssecretarissen op het moment van aanstelling, omdat ministers lid zijn van de Ministerraad, waar ze het algemene regeringsbeleid meebepalen met collega-ministers, ook van andere partijen. Staatssecretarissen wonen de Ministerraad in principe niet bij, tenzij zij verzocht worden om dat te doen; zij hebben bovendien geen stemrecht (Groeneveld, 1989, p. 440). Ministers moeten daarnaast meer (soorten) beleid verdedigen in de twee Kamers en in de media.

Hypothese 1: Ministers hebben vaker politieke expertise dan staatssecretarissen op het moment van (her)benoeming.

Aangezien zowel ministers als staatssecretarissen verantwoordelijk zijn voor een complex en veelzijdig beleid, verwachten we dat een belangrijke overweging bij benoeming hun eerdere ervaring is op het beleidsterrein van hun departement. Meer technische kennis leidt er dan logischerwijs toe – zo is het idee – dat ze beter in staat zijn om een innovatief beleid te ontwikkelen en te implementeren en fouten van ambtenaren sneller opmerken, in tegenstelling tot personen zonder die technische kennis (Bakema & Secker, 1988, p. 153; Fischer *et al.*, 2012, p. 506).

Verder is de verwachting dat staatssecretarissen vaker technische vaardigheden bezitten dan ministers, omdat, zoals Groeneveld stelt, de staatssecretaris een welomschreven werkgebied van vraagstukken en beleid heeft en juist om die reden geselecteerd wordt (Groeneveld, 1989, p. 463). Ministers hebben een grotere verscheidenheid aan portefeuilles waar zij verantwoordelijk voor zijn, wat het voor de partij lastiger maakt om een technische expert te kiezen.

Hypothese 2: Staatssecretarissen hebben vaker technische expertise dan ministers op het moment van (her)benoeming.

Het leeuwendeel van bestaand onderzoek betreffende de functie van de staatssecretaris richt zich op de strategische mogelijkheden voor een minister-president, wat gebaseerd is op de vraag of *office-holding* factoren of *policy seeking* gedrag de toewijzing van deze functies domineert. Wanneer *office-holding* factoren het zwaarst meewegen, betekent het dat staatssecretarisfuncties gecreëerd worden om het aantal verdeelbare posten te verhogen en daarmee de *office loss* te verlichten die het gevolg is van het verlies van een of meerdere belangrijke portefeuilles aan een of meerdere andere politieke partijen (Manow & Zorn, 2004, p. 5).

Dit onderzoek zal zich op het gebied van strategische mogelijkheden uitsluitend richten op *policy seeking* gedrag. Vanuit dat oogpunt worden staatssecretarissen ingezet als instrumenten van beleidscontrole, waarbij zij de coalitiepartner in de gaten moeten houden; zij vervullen dan een 'waakhondfunctie' (in de literatuur bekend als *a watchdog junior minister*). Een waakhond-staatssecretaris impliceert dat de minister en staatssecretaris tot verschillende partijen behoren. Een coalitie die gezamenlijk achter een regeringsakkoord moet staan voor de gehele zittingsperiode, kan de verdeling van portfolio's gebruiken als een *self-commitment device*. Wanneer de ministeriële portefeuilles onder de coalitiepartijen zijn toegewezen, kan het voorkomen dat ministers nog steeds proberen om hun ideale beleid te implementeren in plaats van het beleid waarover overeenstemming is bereikt binnen de coalitie (bijvoorbeeld bij het regeerakkoord). De waakhonden beschermen in een dergelijk geval de coalitie tegen het gevaar van postcontractueel opportunisme (Manow & Zorn, 2004, p. 5).

Een ander perspectief in dit debat verdedigt het idee dat staatssecretarissen zich niet gedragen als waakhonden, maar eerder als blindengeleidehonden, door het bieden van effectieve communicatieverbindingen tussen de twee coalitiepartijen (Andeweg & Irwin, 2009, p. 143).

Uit beide perspectieven in het debat (waakhond of blindengeleidehond) volgt dat een staatssecretaris alleen de minister van de andere partij in de gaten kan houden of kan fungeren als communicatiekanaal tussen coalitiepartijen, wanneer hij/zij de belangrijkste actoren en de regels en tactieken van het politieke spel kent. Politieke expertise zou daarom vaker voor moeten komen bij waakhond/blindengeleidehond-staatssecretarissen dan bij staatssecretarissen die tot een andere partij behoren dan de minister.

Hypothese 3: Er is een hoger percentage politieke expertise bij staatssecretarissen die tot een andere partij behoren dan zijn of haar minister dan wanneer zij van dezelfde partij afkomstig zijn.

Zoals vermeld, zijn twee extra hypothesen toegevoegd die de algemene achtergrond schetsen en mogelijk het type van expertise van staatssecretarissen en ministers mede kunnen verklaren. De eerste hypothese heeft te maken met ontwikkelingen door de tijd. Tot de jaren 1960 werd het Nederlandse kabinet als een relatief technocratisch, apolitek lichaam beschouwd. Voor die tijd zagen ministers zichzelf voornamelijk als departementale leiders en de meeste conflicten in het kabinet werden veroorzaakt door botsende departementale belangen (Andeweg & Irwin, 2009, p. 140-141). Het jaar 1967 wordt vaak gezien als het begin van het einde van de verzuiling in Nederland (Andeweg & Irwin, 2009, p. 142). Arend Lijphart heeft betoogd, dat dit het laatste jaar was van de zogenoemde politiek van de accommodatie (Lijphart, 1968, p. 11-24). In plaats van 'de overheid boven de politiek', met onderdrukte politieke conflicten, werd partijcompetitie een van de belangrijkste drijvende krachten van het politieke systeem. Deze fundamentele veranderingen op systeemniveau vroegen om ministers en staatssecretarissen met relatief veel politieke expertise (Bakema & Secker, 1988, p. 162). Aangezien die ontwikkeling continueerde in de daaropvolgende jaren – de verzuiling verdween pas 'echt' in de late jaren 1980 – verwacht ik dat sindsdien voor zowel de staatssecretarissen als de ministers het aandeel met politieke expertise is gegroeid.

De verwachting is hierbij wel, dat er een relatief grotere stijging is geweest van staatssecretarissen met politieke expertise dan ministers met politieke expertise. De politisering van de ministers kan immers geremd zijn door de traditie van de niet-politieke, technische minister die gezien wordt als iemand die boven het departement staat. Het staatssecretariaat is een relatief nieuwe uitvinding (1948), wellicht minder gehinderd door deze zogenoemde *path dependency*.

Hypothese 4: Het aandeel van staatssecretarissen met politieke expertise is harder gegroeid dan het aandeel van ministers met politieke expertise sinds de jaren 1960.

Een andere verklaring voor de frequentie van politieke en technische expertise is hoe lang een partij bestond op het moment dat ze deel uit ging maken van de coalitie. Relatief nieuwe partijen hadden simpelweg minder tijd dan andere partijen om de juiste personen te vinden die de functies kunnen vervullen. Ik verwacht dat er relatief weinig politieke experts van nieuwere partijen afkomstig zijn, omdat de kans kleiner is dat ze zulke expertise verkregen hebben in het parlement of andere politieke posities op nationaal niveau. Technische experts afkomstig van nieuwere partijen komen vermoedelijk ook minder vaak voor, omdat het voor een partij lastig is om in een vrij korte tijd technocraten te vinden die bereid en in staat zijn om minister of staatssecretaris te worden.

Hypothese 5a: Ministers en staatssecretarissen van relatief nieuwe partijen hebben relatief minder vaak politieke en technische expertise.

Zoals bij de vorige hypothesen, verwacht ik een verschil tussen de ministers en de staatssecretarissen. Het is mogelijk dat de oudere partijen meer de minister van vroeger (een technocraat) in hun hoofd hebben wanneer ze deze post willen vullen, terwijl nieuwere partijen minder dat verschil in het patroon van rekrutering hebben tussen ministers en staatssecretarissen.

Hypothese 5b: Bij relatief nieuwe partijen is het verschil in rekruteringspatroon tussen ministers en staatssecretarissen minder groot dan bij oudere partijen.

In deze context betekent een nieuwe partij een echt nieuwe partij, geen fusie van bestaande partijen zoals de ChristenUnie (CU), die voortkomt uit de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) en het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV). De operationalisering van 'nieuwe partij' is dat een partij zeven jaar of minder heeft bestaan op het moment dat ze regeringspartij werd (ik ben er me van bewust dat dit afkappunt arbitrair is). In de periode 1967-2015 waren er vier partijen die aan dat criterium voldoen: de Democratisch Socialisten 1970 (DS'70) (deze partij kwam in 1971 in de regering), Democraten '66 (D66) (1973), Politieke Partij Radikalen (PPR) (1973) en Lijst Pim Fortuyn (LPF) (2002). Deze vier partijen leverden in deze periode in totaal 21 ministers en staatssecretarissen.

4. Casusselectie, data en methoden

4.1. Casusselectie en beginjaar analyse

Nederland is gekozen als casus, omdat dit land vergeleken met andere landen relatief veel staatssecretarissen heeft gekend, wat voldoende data genereert om gedegen analyses uit te voeren. Het benoemingstraject van staatssecretarissen is in Nederland bovendien (sinds 1967) vergelijkbaar aan die van ministers. Het is bijvoorbeeld niet zoals in Duitsland het geval dat elke minister wordt bijgestaan door zowel een parlementaire staatssecretaris als een ambtenaren-staatssecretaris (in het Duits: *Politischer Staatssekretär*). Daarnaast is al gebleken dat er bij de ministers voldoende variëteit is op de afhankelijke variabele (zie het onderzoek van Bakema en Secker, 1988), wat gedeeltelijk te danken is aan het feit dat de wet het niet verplicht dat een minister of staatssecretaris voortkomt uit het parlement, i.e. politieke expertise is niet standaard of als vanzelf aanwezig. Een voordelige

bijkomstigheid is dat Nederland zeer uitgebreide informatie heeft over biografieën van staatssecretarissen.

Het beginjaar van analyse is gesteld op 1967, omdat Nederlandse ministers sindsdien niet langer hun eigen staatssecretarissen mogen kiezen. De vrijheid van de minister is vanaf dat jaar beperkt tot een veto, wat inhoudt dat de minister hoogstens iemand kan weigeren die hij of zij niet wil als staatssecretaris. In de jaren hieraan voorafgaand zou men niet echt kunnen spreken van een waakhond-staatssecretaris; de derde hypothese zou hierdoor niet goed getest kunnen worden. Sinds 1973 worden al tijdens de coalitieonderhandelingen tussen de (in)formateur en de voorzitters van de beoogde regeringspartijen afspraken gemaakt over de verdeling van de staatssecretarissen en de hoofdlijnen van hun functiebeschrijvingen. Vaak worden in deze fase beslissingen genomen over welke individuen gevraagd worden voor de posten (Groeneveld, 1989, p. 444, 446).

In de periode van analyse – 1967 tot 2015 – zijn er 290 ministers en 238 staatssecretarissen (her)benoemd. Van de gehele populatie was informatie aanwezig over de opleiding en professionele achtergrond.

Volgens Bakema en Secker, die een vergelijkbaar onderzoek hebben uitgevoerd maar slechts keken naar Nederlandse ministers gedurende 1848-1986, is de betekenis van expertise ambigu en de meetmethode nauwelijks gedefinieerd (Bakema & Secker, 1988, p. 156). Twee aspecten beschouwen zij als het meest problematisch: de eenheid van analyse en de te gebruiken indicatoren.

4.2. *Eenheid van analyse*

In de meeste studies wordt expertise gemeten aan de hand van het carrièrepad dat de ministers (en soms staatssecretarissen) bewandeld hebben, voordat ze de betreffende functie kregen. Het grote nadeel is dat op die manier niet gekeken wordt naar de ontwikkelde kennis en vaardigheden tijdens de vervulling van deze functie. Zo wordt geen rekening gehouden met de mogelijkheid dat de mate van expertise kan veranderen tijdens de periode dat de betrokkene zo'n functie bekleedt. Een minister of staatssecretaris kan een 'pure' technocraat zijn wanneer hij/zij voor het eerst benoemd wordt; dat hoeft niet te betekenen dat dit zo blijft wanneer hij/zij herkozen wordt voor een ander departement. Het is bovendien erg aannemelijk dat een 'pure' politicus technische kwaliteiten ontwikkelt wanneer hij/zij voor een langere tijd verantwoordelijk is voor een bepaalde portefeuille (Bakema & Secker, 1988, p. 158). Anders gesteld, de types van expertise kunnen ontwikkelen en veranderen, afhankelijk van specifieke patronen van ministeriële rotatie (Bakema & Secker, 1988, p. 159). De eenheid van analyse is in dit onder-

zoek niet de individuele minister, maar iedere ministeriële benoeming (Bakema & Secker, 1988, p. 159). De dataset van dit onderzoek bevat 350 eerste benoemingen en 179 herbenoemingen.

4.3. *Indicatoren*

De indicatoren zouden viervoudig moeten zijn. Eerst zijn er de indicatoren van de ministeriële expertise van vóór de eerste benoeming en de indicatoren die betrekking hebben op de loopbaan zelf. In beide gevallen zijn daarnaast uiteraard politieke en technische expertise gemeten. Technische expertise van voor de eerste benoeming wordt gemeten aan de hand van de opleiding en de eerdere functies binnen en buiten de politiek die overeenkomen met het departementale beleidsgebied (Beckman, 2006, p. 111, Bakema & Secker, 1988, p. 159). Politieke vaardigheden worden aangeduid met parlementaire ervaring, maar ook ervaring binnen het partijbestuur, andere functies op nationaal niveau (zoals een directeur-generaal van een departement) en eerdere ervaring als staatssecretaris in het geval van een minister, behoren tot politieke expertise.

Men zou kunnen beargumenteren dat politieke ervaringen op subnationaal of internationaal niveau zouden moeten tellen als politieke expertise, maar ik ben van mening dat de (partijpolitieke) dynamieken op die niveaus onvoldoende vergelijkbaar zijn met die op het nationale niveau. Het is daarnaast zo, dat de media op landelijk niveau kritischer de acties volgen van de politici dan bij andere lagen. Ten slotte zijn politieke vaardigheden voor een minister of staatssecretaris voornamelijk relevant wanneer die persoon de nationale politieke arena, inclusief de relevante actoren, goed kent.

De andere twee indicatoren hebben betrekking op de loopbaan van de minister of staatssecretaris en kunnen gedurende deze periode veranderen. De termijn kan gezien worden als een periode van leren en experimenteren, wat zal leiden tot politieke expertise. Wanneer een minister of staatssecretaris wordt herbenoemd, kan politieke expertise toegevoegd worden aan de vier types van de eerste benoeming. De richting van de herbenoeming is daarnaast leidend in de classificatie bij de technische expertise. Zoals Bakema en Secker stellen, zelfs wanneer iemand bij zijn/haar eerste benoeming start als een buitenstaander of 'pure' politicus, kunnen we ervan uitgaan dat een herkozen minister (in dit geval ook staatssecretaris) die terugkeert op zijn/haar post, op zijn minst enige inhoudelijke kennis van zijn/haar portefeuille heeft opgedaan (Bakema & Secker, 1988, p. 160). Dat werkt ook andersom: wanneer een voormalige technocraat of politico-specialist wordt herbenoemd, maar voor een ander departement, kan hij of zij een 'pure' politicus worden (zie tabel 2) (Bakema & Secker, 1988, p. 160).

TABEL 2. Veranderingen in expertise als gevolg van ervaring tijdens de loopbaan van een minister of staatssecretaris.

Eerste benoeming	Herbenoeming	
	Zelfde departement	Ander departement
Politico-specialist	Politico-specialist	'Pure' politicus
'Pure' technocraat	Politico-specialist	'Pure' politicus
'Pure' politicus	Politico-specialist	'Pure' politicus
Buitenstaander	Politico-specialist	'Pure' politicus

Bron: Bakema & Secker, 1988, p. 160.

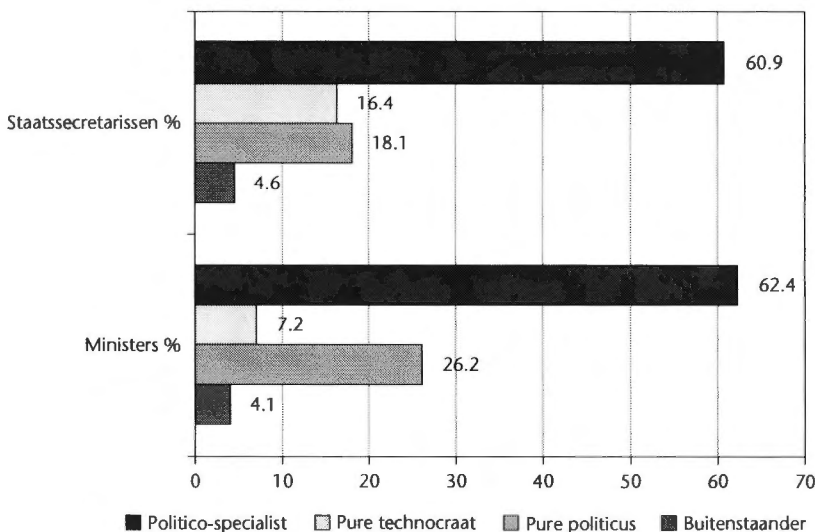
Er zijn voor dit onderzoek twee aanpassingen gemaakt aan de typologie van Bakema en Secker. Tijdens het coderen is er naar elke herbenoeming zelf gekeken, want het is mogelijk dat iemand technische kennis heeft over twee departementen. In die gevallen kan iemand een politico-specialist blijven wanneer hij/zij herkozen wordt voor een andere post. Verder is er bij de staatssecretarissen gekeken voor welke portefeuille(s) iemand verantwoordelijk was en of diegene technische kennis heeft van deze specifieke portefeuille(s). Atzo Nicolaï bijvoorbeeld, de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken van kabinet-Balkenende I, had niet zozeer veel technische kennis van dit departement in het algemeen, maar zijn belangrijkste portfolio was internationaal cultuurbeleid, en aangezien hij secretaris-generaal is geweest voor de Raad voor Cultuur, is er toch 'ja' gecodeerd bij technische expertise.

5. Resultaten

5.1. *Verschillen tussen ministers en staatssecretarissen op het gebied van politieke en technische expertise*

Figuur 1 toont de verschillen tussen ministers en staatssecretarissen in termen van de twee types van expertise, uitgedrukt in percentages. Het is allereerst duidelijk dat de politico-specialisten bij zowel de ministers als de staatssecretarissen het meest voorkomen (bij beide groepen iets boven 60 procent) en dat de buitenstaander bij beide functies een vrij zeldzaam type is (rond 4 procent). Dat is conform mijn verwachting. Pure technocraten komen verder vaker voor bij staatssecretarissen (het verschil met ministers is 9,2 procentpunt) en ministers zijn relatief vaker pure politici (het verschil met staatssecretarissen is 8,1 procentpunt). Aangezien de data de gehele populatie in deze periode betreffen, zijn die verschillen tussen

de twee groepen echte verschillen. Die verschillen zijn overigens ook statistisch significant bij $p < 0,01$ ($x^2 = 13,581$, $p = 0,004$, $df = 3$) en de effectgrootte is klein tot middelgroot (Cramér's $V = 0,16$, $df = 3$).³ De resultaten lijken de eerste twee hypothesen te ondersteunen.

FIGUUR 1. Percentages van (her)benoemingen verdeeld over de verschillende types van expertise.

5.2. De waakhond/blindengeleidehond-hypothese

Om te testen of de data de derde hypothese weerspreken dan wel ondersteunen, is een kruistabel gemaakt met de staatssecretarissen die al dan niet een waakhond zijn in de kolommen en of een staatssecretaris die al dan niet politieke expertise heeft in de rijen (tabel 3). Van de waakhond-staatssecretarissen heeft 78 procent politieke expertise, van de niet-waakhond-staatssecretarissen 80,3 procent. Dat verschil is niet statistisch significant ($x^2 = 0,150$, $p = 0,698$, $df = 2$), en gaat tegen de verwachting van de hypothese in. Er is aldus geen ondersteuning gevonden voor de hypothese dat waakhond-staatssecretarissen vaker in het bezit zijn van politieke expertise op het moment van de aanstelling dan staatssecretarissen zonder die functie.

Dat resultaat kan gevolgen hebben voor de waakhondtheorie, omdat er gedurende deze periode 39 staatssecretarissen waren met een waakhondfunctie, maar *niet* over politieke expertise op het nationale niveau beschikten. Zij kunnen poli-

tieke ervaring hebben opgedaan tijdens hun termijn, maar dat was voor de partij
blijkbaar geen vereiste om iemand te benoemen.

TABEL 3. Relatie politieke expertise en waakhondfunctie.

		Waakhond	
		Nee	Ja
Politieke expertise	Nee	19,7%	22,0%
	Ja	80,3%	78,0%
Totaal		100%	100%
Aantal		61	177

5.3. Ontwikkelingen in de tijd

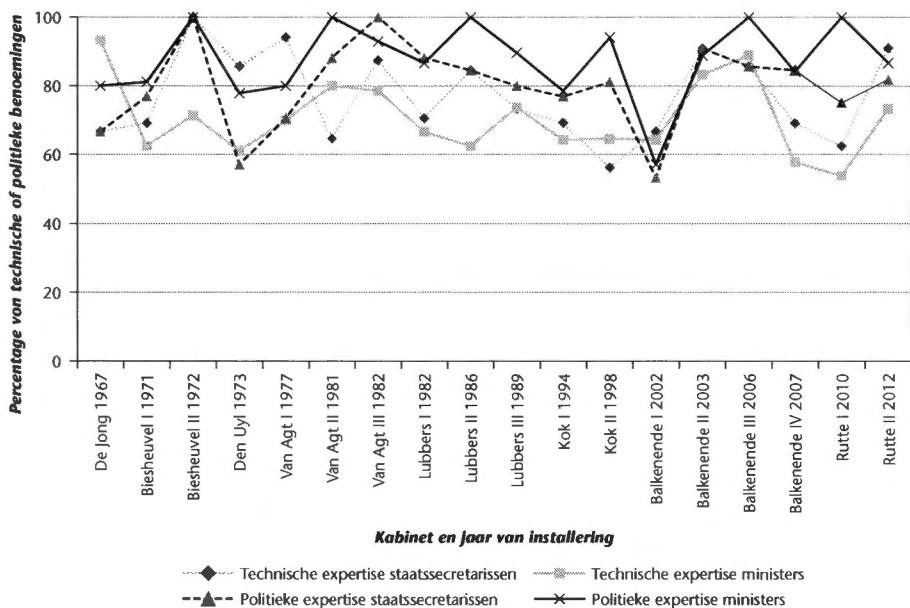
De vierde hypothese betrof de ontwikkelingen in de tijd. De verwachting was dat het aandeel ministers en staatssecretarissen met politieke expertise is gegroeid tussen 1967 en 2015. Voor dit deel van de analyse zijn de twee dimensies technische en politieke expertise gebruikt als afhankelijke variabelen, in plaats van de vier types van expertise. Figuur 2 presenteert de veranderingen gedurende deze periode: de gestippelde lijnen vertegenwoordigen de staatssecretarissen en de doorgetrokken strepen de ministers. De grijze lijnen staan voor technische expertise en de zwarte lijnen corresponderen met politieke expertise.

Een eerste constatering is dat de percentages van politieke expertise van staatssecretarissen de percentages van politieke expertise van ministers elkaar bij elk kabinet nauw volgen. Zo is het bijvoorbeeld niet het geval dat in de eerste twee decennia van de onderzochte periode voornamelijk de staatssecretarissen politieke expertise hadden en de daaropvolgende jaren alleen ministers dit type expertise hadden. Er zijn op dat vlak vergelijkbare resultaten bij technische expertise, met uitzondering van de periode 1967-1977, waarin de percentages relatief ver uit elkaar lagen.

Er was aan de hand van de bestaande literatuur geen reden om voor de ministers of de staatssecretarissen te vermoeden dat de frequentie van technische expertise zou zijn gedaald of gestegen. Dat wordt onderschreven door de constante resultaten in figuur 2 en de niet-significante Chi-kwadraatwaarden voor beide beroepen (voor ministers: $\chi^2 = 15,246$, $p = 0,578$, $df = 17$, voor staatssecretarissen: $\chi^2 = 20,024$, $p = 0,237$, $df = 17$).

De verwachting ten aanzien van politieke expertise was, dat er voor beide functies een stijging plaats zou hebben gevonden, maar dat dit bij de ministers

enigszins geremd zou zijn. De resultaten ondersteunen die verwachting niet. Voor de staatssecretarissen zijn er geen significante verschillen gevonden tussen de kabinetten ($x^2 = 22,152, p = 0,179, df = 17$). Voor de ministers is dat wel het geval ($x^2 = 29,125, p = 0,033, df = 17$), maar significante Chi-kwadraatwaarden tonen niet aan dat er noodzakelijkerwijs sprake is van een (opwaartse) trend. Er is vervolgens een lineaire regressieanalyse uitgevoerd voor de ministers met politieke expertise als de afhankelijke variabele en de 'recentheid' van een kabinet als de onafhankelijke variabele: met elk nieuw kabinet wordt de recentheid verhoogd met één. De resultaten van die analyse geven aan dat er geen sprake was van een trend. Zelfs wanneer de duidelijke *outlier* kabinet-Balkenende I⁴ (zie figuur 2) uit het model wordt gehaald, blijft de *p*-waarde niet significant ($p = 0,449, \beta = 0,003, \text{Std. Error} = 0,004$). Het lijkt erop dat de opwaartse trend van politieke expertise die Bakema en Secker constateerden, is gestopt rond 1967 en sindsdien is gaan fluctueren. Er is geen ondersteunend bewijs gevonden voor de vierde hypothese.

FIGUUR 2. Ontwikkelingen in de tijd.

5.4. *Oudere versus nieuwere partijen*

De vijfde hypothese stelde dat ministers en staatssecretarissen van relatief nieuwe partijen (die hoogstens zeven jaar bestonden op het moment van regeringsdeelname) minder vaak politieke en technische expertise bezitten. Bij het interpreteren van die resultaten moet men in gedachten houden, dat er slechts twaalf staatssecretarissen en negen ministers waren die tot een nieuwe partij behoorden toen zij benoemd werden; elk van hen afzonderlijk beïnvloedt de resultaten in aanzienlijke mate en het repliceren van dit gedeelte van het onderzoek met meer ministers en staatssecretarissen van nieuwere partijen zal mogelijk tot andere resultaten leiden.

Deel a van de hypothese luidde: ministers en staatssecretarissen van relatief nieuwe partijen hebben relatief minder vaak politieke en technische expertise. De resultaten voor de ministers zijn conform die verwachting. Waar politico-specialisten een overgrote meerderheid uitmaken in benoemingen bij oudere partijen (64,4 procent), is dit type van expertise niet-bestaand bij de categorie van ministers van nieuwe partijen (zie tabel 4). De buitenstaander is verder zeer zeldzaam bij benoemingen bij oudere partijen (slechts 2,8 procent) en vormt de grote minderheid bij de benoemingen van ministers van nieuwe partijen (44,4 procent). De verschillen zijn statistisch significant ($\chi^2 = 45,323$, $p < 0,001$, $df = 3$); de hypothese dat ministers van relatief nieuwe partijen minder vaak politieke en technische expertise hebben, vindt steun. Het effect is bovendien groot (Cramér's $V = 0,395$, $df = 3$).

TABEL 4. Relatie type expertise en nieuwe partij.

Functie			Nieuwe partij	
			Nee	Ja
Staatssecretaris	Type expertise	Politico-specialist	62,8%	25,0%
		'Pure' technocraat	14,2%	58,3%
		'Pure' politicus	18,1%	16,7%
		Buitenstaander	4,9%	0,0%
	Totaal	100%	100%	
	Aantal		226	12
Minister	Type expertise	Politico-specialist	64,4%	0,0%
		'Pure' technocraat	6,8%	22,2%
		'Pure' politicus	26,0%	33,3%
		Buitenstaander	2,8%	44,4%
	Totaal	100%	100%	
	Aantal		281	9

De resultaten van de staatssecretarissen verschillen aanzienlijk van die van de ministers. Allereerst waren er geen buitenstaanders bij de staatssecretarissen op het moment van benoeming, wat betekent dat zij allen politieke en/of technische ervaring bezaten. Dat is niet conform de verwachting. Waar pure technocraten slechts 14,2 procent van de staatssecretarissen van oudere partijen vormen, zijn zij in een grote meerderheid bij de nieuwe partijen benoemd. De reden hiervoor is mogelijk dat, in het geval dat er door het partijbestuur niet iemand met politieke expertise kan worden gevonden, er liever een staatssecretaris gekozen wordt met technische expertise dan een buitenstaander. Het enige resultaat dat spoort met de hypothese, is dat het percentage van politico-specialisten significant lager is bij de benoemingen van staatssecretarissen van nieuwe partijen vergeleken met oudere partijen. De verschillen tussen de vier types van expertise zijn statistisch significant bij de staatssecretarissen ($\chi^2 = 16,844$, $p = 0,001$, $df = 3$) en het effect is matig tot groot (Cramér's $V = 0,266$, $df = 3$).

De resultaten laten verder niet zien, dat nieuwe partijen een kleiner verschil tonen in de rekrutering van ministers en staatssecretarissen dan oudere partijen, die allicht nog de traditionele minister in hun hoofd hebben (hypothese 5b). De verschillen tussen de ministers en staatssecretarissen bij de oude partijen zijn minder groot dan bij de nieuwe partijen (wat wellicht mede door het geringe aantal benoemingen door nieuwe partijen komt). Zo is het bijvoorbeeld het geval dat bij nieuwe partijen de politico-specialist een kwart van de nominaties besloeg, terwijl er bij de ministers geen enkele politico-specialist was. De buitenstaander komt daarnaast helemaal niet voor bij de staatssecretarissen die benoemd zijn door nieuwe partijen, terwijl dat type meer dan 40 procent van de benoemingen van de ministers uitmaakt. Die resultaten komen dan ook niet overeen met het tweede deel van de hypothese.

6. Multinomiale logistische regressieanalyse

Om het effect van de voorspellers op de nominale uitkomstmaat te exploreren en om te testen hoeveel variantie verklaard wordt door het statistische model, is een multinomiale logistische regressieanalyse uitgevoerd. De afhankelijke variabele is immers categorisch (de vier types van expertise) met meerdere categorieën. De onafhankelijke variabelen zijn: functie (minister of staatssecretaris), periode (verdeeld over vijf nagenoeg even lange periodes) en nieuwe of oude partij.

De *goodness-of-fit* van een statistisch model geeft allereerst de mate van overeenstemming weer tussen de werkelijke gegevens en de waarden die op basis van het model worden voorspeld. Die waarde zou niet significant moeten zijn bij een goede 'fit' (p moet groter zijn dan 0,05), vanwege de nulhypothese die veronder-

stelt dat er geen significant verschil is tussen geobserveerde en verwachte waarden. De Pearson Chi-kwadraatwaarde van het hier gehanteerde model is 30,824 ($df = 21$) en is niet statistisch significant ($p = 0,077$). Dat geeft een eerste indicatie dat er een hoge mate van overeenstemming is tussen de verwachte en de werkelijke waarden.

De pseudo- R^2 -waarden drukken uit hoeveel van de variantie verklaard wordt door het model. De Cox en Snell pseudo- R^2 -waarde is in dit geval 0,094, de Nagelkerke-waarde is 0,108 en de McFadden-waarde is 0,049. Dat houdt in dat dit model hoogstens 10,8 procent van de variantie in de verschillende types van expertise verklaart en de resterende 89,2 procent verklaard moet worden door andere variabelen (plus *random errors*).

Uit de likelihood-ratio-tests⁵ (tabel 5) blijkt verder dat de variabele nieuwe partij statistisch significant is bij $p < 0,001$ en of iemand minister of staatssecretaris is bij $p < 0,01$. De variabele periode is niet significant (zie ook de bivariate analyses).

Een laatste punt van aandacht is dat de variabele 'functie' (minister of staatssecretaris) een significante invloed heeft op het model, zelfs wanneer andere variabelen zijn inbegrepen. Dat betekent dat de andere variabelen helpen bij het verklaren van de verschillende types van expertise, maar dat ze niet de verklarende kracht van de belangrijkste variabele opheffen.

TABEL 5. Likelihood ratio-tests.

Effect	Model fitting criteria	Likelihood ratio-tests		
	-2 Log Likelihood of reduced model	Chi-kwadraat	df	Sig.
Intercept	138,836	0,000	0	.
Functie	151,271	12,435	3	0,006
Periode	149,398	10,562	12	0,567
Nieuwe partij	159,754	20,918	3	0,000

Opmerking: De pseudo R^2 -squared waarden zijn als volgt: Cox en Snell 0,094, Nagelkerke 0,108 en McFadden 0,049.

7. Conclusie

Ministeriële expertise kan het beste beschouwd worden als een samengestelde individuele kwaliteit, met twee onafhankelijke dimensies: technische en politieke expertise. De gegevens over de (her)benoemingen van Nederlandse ministers en staatssecretarissen in de periode 1967-2015 geven aan, dat zowel de ministers als de staatssecretarissen veel technische en politieke expertise hebben, maar dat

staatssecretarissen relatief vaker technische expertise hebben en ministers relatief vaker politieke expertise. De complete buitenstaander (met een gebrek aan beide soorten expertise) is een vrij zeldzame figuur in beide functies. De verschillen tussen beide functies zijn statistisch significant en de effectgrootte is klein tot middelgroot.

Hoewel uit de theorie van de waakhond-staatssecretaris volgt dat politieke expertise vereist is om effectief te kunnen functioneren als een beoogde waakhond of blindengeleidehond, is er geen significant hogere frequentie van politieke expertise gevonden bij staatssecretarissen in het geval de staatssecretaris en de minister van verschillende partijen afkomstig zijn vergeleken met wanneer ze tot dezelfde partij behoren. Tijdens de periode van onderzoek waren er 39 staatssecretarissen die van een andere partij dan de minister waren, maar even zo goed politieke ervaring op nationaal niveau misten op het moment van de aanstelling.

Er zijn daarnaast twee andere variabelen getest die mogelijk invloed hebben op het type van expertise van een minister of staatssecretaris. De eerste hiervan is de recentheid van een kabinet. Hoewel de meeste literatuur over politisering refereert aan een toename van politieke expertise in de loop der tijd, ondersteunen de hier gebruikte data voor Nederland dat voor ministers noch staatssecretarissen. Er waren significante verschillen tussen de kabinetten wat betreft de politieke expertise van ministers, maar er is geen sprake van een trend.

De andere additionele hypothese was dat ministers en staatssecretarissen van relatief nieuwe partijen (die hoogstens zeven jaar bestonden op het moment van de benoeming) minder frequent politieke en technische deskundigheid bezaten. De data ondersteunden die hypothese als het gaat om de ministers (er waren statistisch significante verschillen tussen oudere en nieuwere partijen en de effectgrootte was groot), maar dat was niet het geval voor staatssecretarissen. Alle staatssecretarissen van nieuwe partijen hadden politieke en/of technische expertise. De meerderheid van de staatssecretarissen van nieuwe partijen waren bovendien 'pure' technocraten.

De multinomiale logistische regressieanalyse toont dat er een goede 'fit' is tussen de werkelijke gegevens en de waarden die op basis van het model worden voorspeld. De pseudo- R^2 Nagelkerke-waarde is 0,108, wat inhoudt dat dit model 10,8 procent van de variantie verklaart in de verschillende types van expertise. Of iemand een minister of staatssecretaris is, blijft daarnaast een significante invloed op het model hebben, zelfs wanneer andere variabelen worden inbegrepen.

De resultaten voor de Nederlandse casus komen slechts gedeeltelijk overeen met het onderzoek van Silveira naar staatssecretarissen in Portugal. Aan de ene kant is in beide landen een technische achtergrond een belangrijk onderdeel in de benoeming. Aan de andere kant bezat slechts 34,2 procent van de Portugese staatssecretarissen politieke ervaring, terwijl in Nederland niet minder dan 79 procent van de

staatssecretarissen die ervaring had. De resultaten van dit onderzoek komen beter overeen met de Spaanse casus, gezien het feit dat in beide landen de technische expertise de meest dominante rol speelt in het benoemingsproces, maar dat dit het belang van een politieke achtergrond niet ondermijnt.

Voor toekomstig onderzoek zou het relevant zijn om te kijken of deze resultaten te generaliseren zijn naar andere landen die staatssecretarissen hebben en om te onderzoeken wat het verschil met Portugal verklaart wat politieke expertise betreft. Aangezien er slechts 21 benoemingen waren van ministers en staatssecretarissen van relatief nieuwe partijen, zou het van waarde zijn om dit onderzoek te repliceren in een land met meer coalities waar nieuwere partijen in deelnamen. Tot slot nodigen de resultaten betreffende de waakhond-staatssecretarissen uit tot verder onderzoek, omdat deze in tegenspraak zijn met de theoretisch gefundeerde verwachting: politieke expertise blijkt geen absolute vereiste te zijn om iemand als waakhond-staatssecretaris te benoemen.

Noten

1. Met dank aan het Parlementair Documentatiecentrum (PDC) voor het gebruik van de data betreffende de biografieën en (her)benoemingen van Nederlandse ministers en staatssecretarissen en aan prof. dr. R.B. Andeweg en de (anonieme) reviewers voor hun nuttige commentaren op de eerdere versie van deze bijdrage.
2. Kuyper bedoelde met de politieke ministers de beheerders van de portefeuilles van Binnenlandse en Buitenlandse Zaken, Financiën en Justitie (Andeweg, 1990, p. 73).
3. Cramér's V is een maat voor associatie tussen variabelen op nominaal niveau.
4. Een van de drie regeringspartijen was Lijst Pim Fortuyn, die slechts vijf maanden bestond voordat ze in de coalitie kwam. Deze partij kon dan ook niet veel personen selecteren die zowel politieke als technische expertise bezaten. Slechts een derde van de benoemde ministers en staatssecretarissen was een politico-specialist en een zesde was een complete buitenstaander.
5. Een likelihood-ratio-test wordt gebruikt om de *goodness of fit* van twee modellen te vergelijken: het *null*-model en het alternatieve model.

Literatuur

- Alesina, A., & Tabellini, G. (2008). Bureaucrats or politicians? Part II: Multiple policy tasks. *Journal of Public Economics*, 92(3), 426-447.
- Alexiadou, D., & Gunaydin, H. (2015). *Selecting the right minister: The appointments and policy effects of technocrat and expert ministers*. Paper presented at the Annual European Political Science Association Conference, Vienna, June 2015.
- Andeweg, R. B. (1990). *Ministers en ministerraad*. Den Haag: SDU.
- Andeweg, R. B., & Irwin, G. A. (2009). *Governance and politics of the Netherlands*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Bakema, W. E., & Secker, I. P. (1988). Ministerial expertise and the Dutch case. *European Journal of Political Research*, 16(2), 153-170.
- Bakema, W., & Secker, I. (1990). Vakbekwame ministers. In R. Andeweg (Ed.), *Ministers en ministerraad* (pp. 71-96). Den Haag: SDU.
- Beckman, L. (2006). The competent cabinet? Ministers in Sweden and the problem of competence and democracy. *Scandinavian Political Studies*, 29(2), 111-129.
- Blondel, J. (1985). *Government ministers in the contemporary world*. London: Sage.
- Carroll, R., & Cox, G. W. (2012). Shadowing ministers monitoring partners in coalition governments. *Comparative Political Studies*, 45(2), 220-236.
- Daalder, H. (1958). *The relation between Cabinet and Parliament in the Netherlands*. Paper presented to the International Political Science Association, Rome.
- Dowding, K., & Dumont, P. (2009). Structural and strategic factors affecting the hiring and firing of ministers. In K. Dowding, & P. Dumont (Eds.), *The selection of ministers in Europe; Hiring and firing* (pp. 1-20). London: Routledge.
- Fischer, J., Dowding, K., & Dumont, P. (2012). The duration and durability of cabinet ministers. *International Political Science Review*, 33(5), 505-519.
- Groeneveld, H. A. (1989). *De staatssecretaris in Nederland, 1948-1988*. Deventer: Kluwer.
- King, A. (1975). Executives. *Handbook of Political Science*, 5, 173-256.
- Lijphart, A. (1968). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: DeBussy.
- Lipsmeyer, C. S., & Pierce, H. N. (2011). The eyes that bind: Junior ministers as oversight mechanisms in coalition governments. *The Journal of Politics*, 73(4), 1152-1164.
- Manow, P., & Zorn, H. (2004). *Office versus policy motives in portfolio allocation: The case of junior ministers* (No. 04/9). MPIfG Discussion Paper.
- Real-Dato, J., & Rodríguez-Teruel, J. (2016). Politicians, experts or both? Democratic delegation and junior ministers in Spain. *Acta Politica*, 51(4), 492-516.
- Secker, W. P. (1991). *Ministers in beeld: de sociale en functionele herkomst van de Nederlandse ministers (1848-1990)*. Leiden: DSWO Press.
- Silveira, P. (2016). To be or not to be a politician: Profile and governmental career of Portuguese junior ministers. *Revista Española de Ciencia Política*, 1(40), 13-38.
- Voorhoeve, J. J. (1979). *Peace, profits and principles: A study of Dutch foreign policy*. The Hague: Nijhoff.

Danielle Dierckx en Marc Swyngedouw (red.)

ONZE STAD

Inspiratie voor de stad
van morgen

ANT
WER
PEN 18

acco

ISBN 9789463440042
224 blz.
€ 15,00 (excl. verzendings-
kosten)

Hoe kan een stadsbestuur het verschil maken? Hoe kan de stad een antwoord geven op prangende problemen als werkloosheid, armoede, ongekwalificeerd schoolverlaten? Welke troeven heeft ze om het welzijn van alle stedelingen te garanderen? Op welke manier kan ze de ambities rond duurzaamheid, energie en economie integreren? Hoe voorkomt ze dat verschillende weggebruikers met elkaar botsen? Wat zijn strategieën om als stad slim, sociaal en schoon tegelijk te zijn? Dit boek biedt inspiratie

voor al wie zich wil engageren voor de stad van morgen.

Omdat de stad besturen geen exclusief voorrecht van de lokale overheid is, komt ook bewonersparticipatie aan bod. De stad, dat zijn haar bewoners. De stad is een democratie; de stad wordt elke dag opnieuw gemaakt. Nieuwe bewoners komen, andere bewoners gaan, vele bewoners blijven. Het sociale en culturele kapitaal verandert en de stad moet creatief dat potentieel doen floreren. Ook via cultuur.

Experts op de genoemde domeinen geven hun visie op de stad van morgen. Ze werken lokale thema's uit en doorspekken die met inspirerende principes en voorbeelden van buitenaf. De

Danielle Dierckx, Marc Swyngedouw

Onze stad

Inspiratie voor de stad van morgen

stad Antwerpen is de centrale case. Haar uitdagingen zijn groot, maar dat maakt het een interessant labo voor stedelijke vooruitgang.

Danielle Dierckx

- professor sociale wetenschappen aan de Universiteit Antwerpen
- onderzoeksleider bij OASes
- voormalig directeur van het Vlaams Armoedesteunpunt
- haar expertise situeert zich op het vlak van stedelijk en sociaal beleid.

Marc Swyngedouw

- politiek socioloog aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de KU Leuven
- gewezen voorzitter van de vzw Stad aan de Stroom en van de Culturele Raad van de stad Antwerpen.

Het morele recht van dieren: een verwerping van asymmetrisch kantianisme

Boyd T.C. Leupen¹

ABSTRACT: The moral standing of animals: Refuting asymmetrical Kantianism

According to asymmetrical Kantianism, humans, but not animals, should be granted certain inviolable moral rights, including the right to be treated as 'ends-in-themselves'. By limiting the application of Kantian principles to humans, we effectively demote animals to the status of mere means to (non-)human ends and pave the way for the justification of unwarranted practices of animal exploitation. In this article, I will attempt to refute asymmetrical Kantianism by arguing against its underlying idea that the possession of personhood is a necessary requirement for having moral rights. I will do so by showing that the possession of selfhood should be considered a necessary and *sufficient* requirement for having such rights. I will argue that at least some animals should be seen as possessing selfhood, which makes their treatment as mere means to an end morally untenable.

KEYWORDS: Animal rights, moral rights, Kantianism, utilitarianism, personhood, selfhood

1. Inleiding

Dieren en dierlijke producten worden veelvuldig gebruikt in onze maatschappij. Zo worden ze als voedsel geconsumeerd en gebruikt bij de ontwikkeling van cosmetische en medische producten. Hoewel onze omgang met dieren intensief is, wordt de vraag weinig gesteld in hoeverre die omgang moreel verantwoord is. Als wij vermoeden dat dieren een bewustzijn hebben en voelende wezens zijn, lijkt een dergelijke vraag gerechtvaardigd en wellicht zelfs noodzakelijk. In dit betoog onderzoeken we of dieren recht hebben op een morele behandeling en hoe een dergelijke behandeling zou verschillen van onze huidige omgang met dieren. We zullen bepleiten dat

dieren over *selfhood* beschikken, en dat selfhood een moreel relevante eigenschap is die ons ertoe verplicht dieren te behandelen als *ends-in-themselves*. Een erkenning van het feit dat dieren moreel rechthebbende *selves* zijn, heeft verregaande sociale, politieke en economische gevolgen. In het publieke en politieke debat zouden de belangen van dieren noodgedwongen beter vertegenwoordigd moeten worden. Tevens zou het niet langer moreel verantwoord zijn dieren als middelen ter bereiking van menselijke doeleinden te gebruiken en zou er een einde moeten komen aan de (commerciële) exploitatie waar dieren aan worden onderworpen.

De menselijke exploitatie van dieren vindt haar fundament in een 'asymmetrisch kantianisme'. In deze filosofische gedachtegang wordt gesteld dat morele afwegingen aangaande niet-menselijke dieren (te noemen 'dieren') moeten worden gebaseerd op utilitaristische principes, daar waar morele afwegingen aangaande menselijke dieren (te noemen 'mensen') moeten worden gebaseerd op kantiaanse principes. Robert Nozick (1974, p. 39) vat die opvatting bondig samen als de propagering van "utilitarianism for animals, Kantianism for people". Asymmetrisch kantianisme is gebaseerd op twee ideeën: er moet worden gestreefd naar de maximalisering van het totale geluk van alle levende wezens, en mensen genieten, in tegenstelling tot dieren, een beschermde status en mogen niet worden opgeofferd om deze maximalisering van het totale geluk teweeg te brengen. Door kantiaanse principes enkel op mensen toe te passen, verworden dieren tot middelen ter bereiking van menselijke doeleinden.

We zullen aantonen dat dit asymmetrisch kantianisme verworpen moet worden. Die verwerping is gebaseerd op twee stellingen:

- Asymmetrisch kantianisme is moreel inconsistent, wat enkel kan worden verholpen door de toepassing van utilitaristische principes uit te breiden naar mensen of door de toepassing van kantiaanse principes uit te breiden naar dieren.
- Kantianisme is wenselijker dan utilitarisme, omdat kantianisme, in tegenstelling tot utilitarisme, het individu beschermt door het bepaalde onschendbare morele rechten toe te kennen; zodoende zou asymmetrisch kantianisme bestreden moeten worden door de toepassing van kantiaanse principes uit te breiden naar dieren en niet door de toepassing van utilitaristische principes uit te breiden naar mensen.

2. Asymmetrisch kantianisme

Eerst houden we de tweede stelling tegen het licht. Om een beter begrip te krijgen van het asymmetrisch kantianisme en zijn implicaties, besteden we kort aandacht aan zowel het utilitarisme als het kantianisme. Na toelichting van deze filosofische theorieën zal het duidelijk worden wat voor gevolgen een asymmetrisch kantiaanse benadering heeft voor onze omgang met dieren.

2.1. *Utilitarisme*

Het utilitarisme speelt van oudsher een belangrijke rol in het dierenrechtendebat. Utilitaristische denkers zoals Jeremy Bentham en Peter Singer hebben succesvol aangetoond, dat wij de belangen van dieren mee moeten laten wegen in onze morele deliberaties. Een toepassing van utilitaristische principes is echter niet afdoende om de structurele exploitatie van dieren tegen te gaan. Een snelle blik op de beginselen van deze stroming leert ons waarom.

Utilitarisme is, simpel gesteld, begaan met de maximalisering van utiliteit. Moreel wenselijke handelingen zijn die handelingen die een dergelijke maximalisering van utiliteit tot gevolg hebben. Utilitarisme is uitgesproken consequentialistisch van aard. Dat wil zeggen dat het zich (over het algemeen) bezighoudt met de gevolgen van bepaalde handelingen in plaats van met de handelingen zelf. Zo bestaat de maximalisering van utiliteit in het klassieke of hedonistische utilitarisme uit het bereiken van een optimale balans van genot over leed. Zodra een handeling het geheel aan genot maximaliseert en het geheel aan leed minimaliseert, is ze moreel gerechtvaardigd.

Bentham stelt dat binnen het utilitarisme “each is to count for one and none for more than one” (Singer, 2009, p. 5). Van dat idee wordt het ‘*principle of equal consideration of equal interests*’ afgeleid. Dat principe stelt dat in de utilitaristische calculus de belangen van een individu even zwaar moeten wegen als de vergelijkbare belangen van ieder ander individu (Singer, 2009). Als aangenomen wordt dat dieren voelende wezens zijn (cf. infra), met het vermogen om genot en leed te ervaren op een manier die vergelijkbaar is met de manier waarop mensen dat doen, kan ervan uitgegaan worden dat dieren en mensen vergelijkbare belangen hebben aangaande het maximaliseren van genot en het minimaliseren van leed. Volgens het *principle of equal consideration of equal interests* betekent dit dat de belangen van dieren moeten worden meegenomen in de utilitaristische calculus. Zoals Bentham heeft gesteld, moeten onze morele afwegingen met betrekking tot dieren niet worden geleid door de vraag “Can they reason?” of “Can they talk?”, maar door de vraag “Can they suffer?” (Singer, 2009, p. 7). Die opvatting lijkt aannemelijk, maar is aan enkele structurele problemen onderhevig die een succesvolle bescherming van de belangen van dieren in de weg staan.

Het belangrijkste probleem kan de ‘utilitaristische bias’ worden genoemd. Hoewel utilitarisme volledig egalitair van aard is (daar waar het de gelijkwaardige consideratie van de gelijkwaardige belangen van individuen propageert), is het belangrijk te beseffen dat het *niet* de gelijkwaardige *behandeling* van individuen waarborgt. In gevallen waar de belangen van een individu niet opwegen tegen de gelijkwaardige belangen van andere individuen (oftewel ‘het geheel’), zullen de belangen van dat individu worden opgeofferd om zo maximale utiliteit te verwezenlijken (Regan, 2004). Anders gesteld: zolang het negeren of schenden van

de belangen van een individu maximale utiliteit tot gevolg heeft, is dat moreel gerechtvaardigd.

Dat feit kan problematische gevolgen hebben voor zowel mensen als dieren. Niets kan immers voorkomen dat de uitkomst van de utilitaristische calculus structureel in het voordeel is van een bepaalde groep individuen. Zodra die groep een meerderheid vormt binnen een gemeenschap, is het aannemelijk dat de gelijkwaardige consideratie van de gelijkwaardige belangen van individuen zal leiden tot handelingen die de belangen van die meerderheid behartigen (ervan uitgaande dat de leden van die meerderheid identieke of vergelijkbare belangen hebben). Dat zal op zijn minst leiden tot een onverschilligheid ten opzichte van de belangen van minderheden (ervan uitgaande dat de belangen van die minderheden afwijken van die van de meerderheid). In het ergste geval zal het een actieve schending van de belangen van die minderheden tot gevolg hebben (ervan uitgaande dat de meerderheid belang heeft bij een hindering van de belangen van de minderheid) (Kymlicka, 2002).

De utilitaristische bias blijkt extra hardnekkig waar het dieren betreft. Zodra de som van de belangen die mensen hebben bij de exploitatie van dieren over het geheel groter is dan de som van de belangen die dieren hebben bij een goede behandeling, is de exploitatie van dieren vanuit utilitaristisch oogpunt moreel gerechtvaardigd. Cheryl Abbate (2014, p. 915) vat dat punt treffend samen door te stellen dat "(...) utilitarianism does not preclude the exploitation of animals since we can always override the animal's interest in not suffering in the name of even trivial human interests, so long as preferences are maximized when all is said and done". De vleesindustrie vormt een goed voorbeeld. Volgens Singer zou de som van het leed van slachtdieren over het geheel groter zijn dan de som van het genot dat de vleesindustrie creëert bij haar consumenten. Singer stelt dat, om maximale utiliteit te verwezenlijken, men de vleesindustrie af zou moeten schaffen. Los van het feit dat het vrijwel onmogelijk lijkt om de precieze balans van leed en genot te determineren, is het de vraag of een afschaffing van de vleesindustrie daadwerkelijk tot een grotere som van netto genot zal leiden. Zo zullen miljoenen mensen gefrustreerd worden in hun wens om vlees te eten en zullen honderdduizenden mensen hun baan verliezen. De som van het leed van al die 'gedupeerden' zal wellicht groter zijn dan de som van het leed dat de slachtdieren wordt berokkend. In dat geval zou een voortzetting van de vleesindustrie moreel gerechtvaardigd zijn (Regan, 2003).

Deze moeilijkheden zijn te herleiden naar één essentieel kenmerk van het utilitarisme: de benadering van individuen als zijnde 'vaten' van utiliteit. Zoals Tom Regan (2004, p. 205) beargumenteert, hebben individuen in het utilitarisme "no value of their own; what has value is that what they contain". Oftewel, niet het individu zelf is van waarde, maar de hoeveelheid leed of genot die het individu ervaart. Dat leidt tot een rechtvaardiging van de behandeling van individuen als

louter middelen ter bereiking van een doel (maximale utiliteit). Dat fenomeen kunnen we het ‘*receptacle problem*’ noemen.

2.2. *Kantianisme*

Het kantianisme biedt een oplossing voor het *receptacle problem*. In plaats van een consequentialistische benadering te hanteren, is het kantianisme deontologisch van aard. Daar waar consequentialisten het belang van de juiste, moreel gerechtvaardigde uitkomst van bepaalde handelingen benadrukken, stellen deontologen dat individuen bepaalde onschendbare rechten hebben die altijd gerespecteerd moeten worden, los van de gevolgen.

Het belangrijkste kantiaanse morele recht is het recht om te worden behandeld als een ‘*end-in-itself*’. Dat idee wordt duidelijk uitgedrukt in Kants befaamde ‘*formula of humanity as end in itself*’: “So act that you always treat humanity, whether in your own person or in the person of any other, always at the same time as an end, never merely as a means” (Wood, 1998, p. 5-6). Waar het utilitaristische *principle of equal consideration of equal interests* geen gelijkwaardige behandeling van individuen garandeert, doet het kantianisme dat wel. De zogenoemde ‘*negative duties*’ die voortkomen uit een behandeling van individuen als *ends-in-themselves* bestaan onder andere uit de plicht die geen geweld aan te doen en ze niet te doden. Als dieren het recht om te worden behandeld als *ends-in-themselves* zou worden toegekend, zou hun exploitatie niet langer als moreel rechtvaardig kunnen worden beschouwd.

Het moet echter benadrukt worden dat dieren binnen het kantianisme geen directe morele status hebben. Aangezien een individu volgens Kant zijn morele rechten ontleent aan zijn rationele aard en dieren niet over rationaliteit beschikken, komen ze niet voor dergelijke rechten in aanmerking. Volgens Kant (2012, p. 359) zijn dieren “not self-conscious” en “merely (...) a means to an end”. Kant stelt tevens dat “that end is Man”. Die stelling gaat direct in tegen de stelling die we in dit essay naar voren brengen. Daarom is het belangrijk te weten dat, wanneer we over ‘kantianisme voor dieren’ spreken, we aan de toepassing van kantiaanse principes op onze omgang met dieren refereren, en niet aan de traditionele kantiaanse opvattingen over de behandeling van dieren. Met andere woorden: spreken we over kantianisme voor dieren, dan refereren we aan het recht van dieren om niet louter gebruikt te worden als middelen ten einde van een (menselijk) doel.

Het kan gesteld worden dat het asymmetrisch kantianisme voornamelijk impliciet in onze maatschappij aanwezig is. De toepassing van utilitaristische principes in onze omgang met dieren zal over het algemeen niet het resultaat zijn van actieve morele reflectie. Een dergelijke reflectie wordt vaak onnodig geacht,

omdat dieren buiten de morele categorie zouden vallen. Toch lijkt moraliteit (zij het in latente vorm) niet volledig afwezig bij onze omgang met dieren. Zo zullen weinig mensen een onnodig wrede behandeling van dieren voorstaan. De exploitatie van dieren wordt over het algemeen pas getolereerd, zodra daar ogenschijnlijk goede redenen voor zijn. Dergelijke redenen kunnen variëren van de facilitering van menselijke eetgewoonten (zie de vlees- en zuivelindustrie) tot de realisering van medische vooruitgang (zie het gebruik van proefdieren bij medische experimenten). Dieren zijn dus inzetbaar voor het bereiken van menselijke doeleinden. De verwezenlijking van die doeleinden kan gezien worden als een maximalisering van menselijke utiliteit ten koste van de belangen van dieren. Aangezien wij speciale waarde hechten aan menselijke belangen, kunnen die niet op een vergelijkbare wijze geschaad worden. Oftewel, de belangen van dieren worden volledig schendbaar geacht, waar die van mensen beschermd zijn (McMahan, 2002); dat is het belangrijkste kenmerk van het asymmetrisch kantianisme. We zullen beargumenteren dat een dergelijke discrepantie moreel inconsistent is, en aantonen dat een toepassing van kantiaanse principes in onze omgang met dieren niet alleen moreel rechtvaardig, maar ook moreel noodzakelijk is. Ons argument kan als volgt worden samengevat: (1) het kantianisme is wenselijker dan het utilitarisme, omdat het individuen het morele recht toekent te worden behandeld als *end-in-itself*; (2) dat morele recht zou moeten worden toegekend aan alle wezens die over *selfhood* beschikken; (3) sommige dieren beschikken over *selfhood*; (4) daarom zou aan sommige dieren het morele recht moeten worden toegekend om te worden behandeld als *end-in-itself*.

3. Personhood

Om het asymmetrisch kantianisme te verwerpen, moeten zijn onderliggende ideeën worden blootgelegd en vervolgens van de hand worden gewezen. Voorstanders van het asymmetrisch kantianisme baseren hun ideeën op de assumptie dat het bezit van *personhood* een noodzakelijke voorwaarde is voor de toekenning van morele rechten. Hun onwil om dergelijke rechten aan dieren toe te kennen, komt voort uit de volgende beredenering:

Het Personhood-argument:

1. *Het bezit van personhood is een noodzakelijke voorwaarde voor de toekenning van morele rechten.*
2. *Geen enkel dier bezit personhood.*
3. *Daarom zullen aan geen enkel dier morele rechten worden toegekend.*

Om de morele inconsistentie van het asymmetrisch kantianisme aan te tonen, zal de eerste en/of de tweede premisse van het personhood-argument moeten worden verworpen. De tweede premisse kan niet met zekerheid worden bestreden. Er zijn verschillende concepties van *personhood*. Steve Sapontzis (1981) onderscheidt er twee. De eerste noemt hij de 'morele conceptie'. Die is evaluatief van aard en betreft een bepaalde status: "To be a person is to be due certain honors and privileges from anyone whose actions might influence his well-being. A person is a being whose interests must be respected" (Sapontzis, 1981, p. 609). Met andere woorden, persons zijn wezens met een morele status en onschendbare rechten (Cushing, 2003). Sommige voorstanders van dierenrechten adopteren die conceptie van personhood en concluderen dat, aangezien dieren (volgens hen) een morele status hebben, ze logischerwijs over personhood beschikken (Cushing, 2003; Francione, 2007). Het hebben van een morele status is volgens die conceptie immers gelijk aan het beschikken over personhood. De morele conceptie van personhood is problematisch voor onze uiteenzetting. Een hantering van die conceptie zou een cirkelredenering teweegbrengen en een verwerping van de eerste premisse van het personhood-argument onmogelijk maken. De wederkerige relatie tussen personhood en morele rechten zorgt er immers voor dat de eerste premisse per definitie waar is. Hoewel we niet willen bestrijden dat aan iedere *person* vanwege zijn beschikking over personhood automatisch morele rechten moeten worden toegekend, weigeren we de twee aan elkaar gelijk te stellen. In plaats van de morele conceptie zullen we een 'metafysische conceptie' van personhood hanteren. Volgens die conceptie zijn *persons* "those thing which are (a) embodied; (b) animate; (c) emotive; (d) initiators of actions rather than reflexive (...) respondents to their environment; and (e) capable of forming ideas about the world rather than being merely things in the world" (Sapontzis, 1981, p. 607-608).

De metafysische conceptie van personhood komt overeen met wat Regan *moral agency* noemt. Hij omschrijft *moral agents* als "individuals who have a variety of sophisticated abilities, including in particular the ability to bring impartial moral principles to bear on the determination of what, all considered, morally ought to be done and, having made this determination, to freely choose or fail to choose to act as morality, as they conceive it, requires" (Regan, 2004, p. 151). *Persons* zijn dus rationele wezens die in staat zijn tot morele reflectie en kunnen handelen volgens morele principes. In het vervolg van dit essay wordt met personhood de metafysische conceptie van personhood bedoeld. Die conceptie van personhood wordt vaak gelijkgesteld met menselijkheid. Maar als wij menselijkheid opvatten als lidmaatschap van het menselijke soort (*Homo sapiens*), is het onjuist om een dergelijke gelijkstelling te maken. Cushing (2003) illustreert dat wanneer hij stelt dat bij een hypothetische situatie waarin een buitenaardse levensvorm, die over een gelijkwaardig vermogen tot moral agency beschikt als mensen, op aarde landt, het moreel arbitrair zou zijn die geen personhood toe te kennen, puur omdat het

een andere biologische soort betreft. Daar komt bij dat niet alle mensen als persons kunnen worden gezien. Moral agency wordt over het algemeen volgens het volgende principe toegekend:

Het Moral Agency-argument:

1. Een handeling is enkel moreel te noemen wanneer de uitvoerder haar als een morele handeling herkent en haar om die reden uitvoert.
2. Alleen wezens met een hoge intelligentie zijn in staat om morele handelingen te herkennen en ze om die reden uit te voeren.
3. Daarom zijn enkel wezens met een hoge intelligentie in staat moreel te handelen.

De eerste premisse van het moral agency-argument moet worden aangenomen. Moraliteit is geen objectief fenomeen en kan niet buiten de geest van rationele wezens bestaan. We beschouwen een daad als moreel, omdat we er een bepaalde morele waarde aan toekennen. Om moreel te kunnen handelen, moeten we met behulp van rationele reflectie bepalen wat de morele waarde van een handeling is en vervolgens besluiten of het moreel verantwoord (of zelfs verplicht) is om die handeling uit te voeren. Wanneer een handeling niet het gevolg is van een dergelijk reflectief proces, is er geen sprake van intentionaliteit, en daarom ook niet van moreel gedrag.

Om intentioneel te kunnen handelen, is een bepaalde graad van intelligentie en rationaliteit nodig. Intentionaliteit vergt immers een vermogen tot reflectie op en beoordeling van gedrag in verschillende situaties. De meeste diersoorten (inclusief de diersoorten die het meest lijden onder menselijke exploitatie) lijken niet over een dergelijk vermogen te beschikken. Biologisch onderzoek naar de hersenfunctie van meerdere diersoorten toont aan dat het deze dieren inderdaad ontbreekt aan de intellectuele capaciteiten die nodig zijn voor morele reflectie.

Van sommige diersoorten, zoals mensapen en dolfijnen, is bekend dat ze over een hoge mate van intelligentie beschikken. Het is mogelijk dat die dieren in potentie tot moreel gedrag in staat zijn. Hoewel het daardoor niet mogelijk is om dergelijke diersoorten zonder twijfel moral agency te ontzeggen, zullen we dat hier omwille van de helderheid van ons argument toch doen. We zullen ervan uitgaan dat geen enkel dier over moral agency beschikt en geen enkel dier dus als person kan worden beschouwd. We zullen de tweede premisse van het personhood-argument dan ook accepteren. Een verwerping van dat argument moet zodoende berusten op een verwerping van de eerste premisse, die stelt dat personhood een noodzakelijke voorwaarde is voor de toekenning van morele rechten.

Het personhood-argument en aldus het idee dat enkel *persons* een directe morele status zouden hebben, vinden we veelvuldig in de literatuur terug (Steinbock, 1978; Cohen, 1986; Carruthers, 1992) en kan worden herleid naar het eerdergenoemde kantiaanse gedachtegoed. Volgens Kant heeft enkel de 'rationele aard' een

absolute en onvoorwaardelijke waarde (Wood, 1998). Daarom kunnen enkel die wezens die over een dergelijke rationele aard beschikken als *ends-in-themselves* worden gezien. Dat idee wordt naar voren gebracht in Kants eerdergenoemde *formula of humanity as end in itself*. 'Humanity' moet in dat geval worden geïnterpreteerd als een puur technische term die refereert aan rationaliteit. Maar waarom is rationaliteit, en het vermogen tot moral agency dat ervan wordt afgeleid, zo belangrijk voor de kantianen?

Volgens het kantianisme is "the authority of the moral law grounded in the fact that it is legislated by rational will" (Wood, 1998, p. 1). Simpel gesteld, moraliteit kan uitsluitend worden geconstrueerd door *moral agents*, omdat die in staat zijn tot "assessing and judging the principles that govern our beliefs and actions, and of regulating our beliefs and actions in accordance with those judgments" (Korsgaard, 2004, p. 11). Alleen moral agents kunnen daarom wederkerige morele relaties aangaan; moraliteit is enkel van toepassing op moral agents. Kant noemt de morele gemeenschap die ontstaat wanneer rationele wezens wederkerige morele relaties met elkaar aangaan het '*Kingdom of ends*' (Korsgaard, 2004, p. 4). Omdat dieren niet over moral agency/personhood beschikken, zijn ze niet in staat morele waarden te vormen of wederkerige morele relaties aan te gaan en moeten ze worden uitgesloten van deelname aan de morele gemeenschap.

De stelling dat een wezen over personhood moet beschikken om in aanmerking te komen voor morele rechten is echter discutabel. Het is waar dat '*nonpersons*' niet over moral agency beschikken en geen morele verantwoordelijkheden tegenover *persons* (kunnen) hebben. Maar er lijkt geen reden te zijn waarom dat tot de conclusie zou leiden dat *persons* dan ook geen morele verantwoordelijkheden tegenover *nonpersons* zouden hebben. Het zou bijvoorbeeld absurd zijn om te stellen dat een pasgeboren baby geen morele rechten heeft, enkel omdat die niet over moral agency beschikt.

De stelling dat dieren baat kunnen hebben bij een morele behandeling impliceert dat ze een bepaalde waarde bezitten die het beschermen waard is. Met andere woorden, om succesvol te beargumenteren dat dieren morele rechten moeten worden toegekend, moet worden aangetoond dat ze over minstens één moreel relevante eigenschap beschikken die ons ertoe verplicht ze als *ends-in-themselves* te behandelen. We zullen, in navolging van menig voorstander van dierenrechten, bepleiten dat selfhood een dergelijke eigenschap is.

4. Selfhood

Alle wezens die hun eigen bestaan en het bestaan van de wereld om hen heen kunnen ervaren en er overtuigen over kunnen vormen en verlangens over kunnen

koesteren, kunnen als *selves* worden beschouwd (Donaldson & Kymlicka, 2011). We kunnen *selfhood* gelijkstellen aan Regans definitie van wat hij een ‘*subject-of-a-life*’ noemt. *Subjects-of-a-life* “have beliefs and desires; perception, memory, and a sense of the future, including their own future; an emotional life together with feelings of pleasure and pain; (...) the ability to initiate action in pursuit of their desires; a psychophysical identity over time; and an individual welfare in the sense that experiential life fares well or ill for them” (Regan, 2004, p. 243). *Selves* onderscheiden zich van *persons* door hun lagere intelligentie en hun daaruit voortvloeiende gebrek aan vermogen tot morele reflectie.

Selfhood is onlosmakelijk verbonden met belangen. Wezens die niet over *selfhood* beschikken, kunnen onmogelijk over moreel relevante belangen beschikken. Aangezien morele rechten worden afgeleid van het bezit van dergelijke belangen, kunnen aan wezens die er niet over beschikken, geen morele rechten worden toegekend. Ter verduidelijking gaan we kort in op de wisselwerking tussen *selfhood*, belangen en morele rechten.

Raymond Frey (1979) onderscheidt twee soorten belangen. De eerste soort is vergelijkbaar met wat Regan (2004, p. 87) ‘*welfare interests*’ noemt en betreft alle zaken die in het algemene belang van een individu zijn, los van het feit of het individu die zaken als wenselijk beschouwt. Zo is het bijvoorbeeld in iemands algemene belang om gezond te eten (ook al ondervindt het individu in kwestie er geen enkel plezier aan), omdat het de kans op ziekte verkleint. De tweede soort komt overeen met wat Regan (2004, p. 87) ‘*preference interests*’ noemt en betreft alle zaken die een individu persoonlijk verlangt. Die zaken zijn niet altijd in het algemene belang van het individu. Zo kan een individu een sterke voorkeur voor ongezond voedsel hebben en het daarom toch eten, ondanks het feit dat het de kans op ziekte vergroot.

Hoewel een individu zowel *welfare* als *preference interests* kan hebben (het tweede nooit zonder het eerste), is enkel het bezit van het laatste noodzakelijk om morele rechten toegekend te krijgen. Dat is zo, omdat een individu zonder *preference interests* niet op een moreel relevante manier geschaad of begunstigd kan worden. Feinberg (2012) illustreert dat als volgt:

Het Belangen-principe:

1. Een (moreel) rechthebbende moet kunnen worden gerepresenteerd (door zichzelf of door een ander) en het is onmogelijk om een wezen te representeren dat geen (preference) interests heeft.
2. Een (moreel) rechthebbende moet in staat zijn begunstigd te worden, en een wezen zonder (preference) interests is niet in staat om geschaad of begunstigd te worden.

Dit principe maakt duidelijk waarom wij geen verplichting hebben om levenloze objecten en sommige levensvormen (zoals planten of bacteriën) morele rechten toe

te kennen; dergelijke objecten en levensvormen hebben immers geen preference interests. Bijvoorbeeld: omdat een kankergezweel geen preference interests heeft, kunnen we de welfare interests van het gezweel (een ongestoorde voortdurende groei) negeren en het uit de patiënt verwijderen zonder ons daar moreel bezwaard over te voelen. Dat inzicht biedt een antwoord aan eenieder die stelt dat het inconsequent is om morele rechten aan dieren toe te kennen zonder dat ook voor alle andere levende organismen te doen.

De stelling dat selfhood een noodzakelijke en voldoende voorwaarde is voor de toekenning van morele rechten gaat direct in tegen de eerste premisse van het personhood-argument (die stelt dat het bezit van personhood een noodzakelijke voorwaarde is voor het verkrijgen van dit soort rechten) en leidt tot het volgende argument:

Het Selfhood-argument:

1. *Het bezit van selfhood is zowel een noodzakelijke als een voldoende voorwaarde voor de toekenning van morele rechten.*
2. *Sommige dieren bezitten selfhood.*
3. *Daarom moeten sommige dieren morele rechten worden toegekend.*

Het idee dat dieren over selfhood beschikken, is niet onbetwist. In wat volgt, zullen de debatten rondom de vragen of dieren bewustzijn, gevoel, overtuigingen en verlangens hebben, besproken worden en zal er geconcludeerd worden dat wij, aangezien wij niet kunnen ontkennen dat ze inderdaad over dergelijke eigenschappen beschikken, dieren als selves moeten beschouwen.

4.1. *Bewustzijn*

Een ontkenning van de stelling dat dieren over selfhood beschikken, is veelal gebaseerd op de bewering dat dieren geen bewustzijn hebben. Zij die een dergelijke argument voorstaan, redeneren op de volgende wijze:

Het Bewustzijn-argument:

1. *Bewustzijn is een noodzakelijke voorwaarde voor het hebben van selfhood.*
2. *Geen enkel dier heeft een bewustzijn.*
3. *Daarom beschikt geen enkel dier over selfhood.*

De eerste premisse van het bewustzijn-argument is zonder meer waar. Het is duidelijk dat een wezen een bewustzijn moet hebben om als self te kunnen gelden. Zonder bewustzijn kan het immers zijn eigen bestaan en het bestaan van de wereld om hem heen niet ervaren. De tweede premisse van het bewustzijn-argument is

minder aannemelijk. Niet veel mensen zullen ontkennen dat honden zich bewust zijn van hun omgeving, of dat ze in staat zijn om pijn te voelen. Binnen het dierenrechtendebat zijn er echter denkers die een dergelijke ontkenning wel voorstaan. De Franse filosoof René Descartes is daar een goed voorbeeld van. Hij stelt dat dieren geen bewustzijn bezitten en niets meer dan *'thoughtless brutes'* (Regan, 2004, p. 5) zijn, die enkel een functionele waarde hebben en dienen als middelen ter bereiking van menselijke doeleinden. Descartes ontkent niet dat dieren in leven zijn – het zou absurd zijn om te ontkennen dat ze over een functionerend lichaam en een kloppend hart beschikken – of dat ze in staat zijn om sensaties te ervaren. Maar Descartes' definitie van sensatie is hier van cruciaal belang. Hij onderscheidt drie graden van sensatie. Een eerstegraadssensatie betreft "the immediate affection of the bodily organ by external objects; and this can be nothing more than the motion of the sensory organs and the change of figure and position due to that motion". Een tweedegraadssensatie betreft "the immediate mental results, due to the mind's union with the corporeal organ affected; such as the perceptions of pain, of pleasurable stimulation, of thirst, of hunger (and so on)". Een derdegraadssensatie betreft "all those judgments which, on the occasion of motions occurring in the corporeal organ, we have from our earliest years been accustomed to pass about things external to us" (Regan, 2004, p. 3-4). Volgens Descartes beschikken dieren enkel over eerstegraadssensaties. Dierlijk gedrag zou puur reflexief zijn en niets met bewustzijn te maken hebben; dieren zouden *automata* zijn. Aangezien bewustzijn-loze wezens geen moreel relevante belangen kunnen hebben, hoeft hun geen morele rechten te worden toegekend.

De cartesische benadering lijkt controversieel. Het is dan ook verrassend dat moderne filosofen zoals Peter Carruthers (1989; 1992) en Raymond Frey (1979) die benadering hanteren voor hun ontkenning van dierenrechten. Er zijn verschillende redenen te bedenken waarom de cartesische benadering onjuist is. Bijvoorbeeld: als wij niet geloven dat dieren over een bewustzijn beschikken, lijken wij ook geen reden te hebben om dat wel te geloven waar het mensen betreft. Ik, als mens, kan alleen maar zeker zijn van het feit dat ikzelf bewustzijn heb. Er lijkt geen wijze te bestaan waarop ik met zekerheid kan bepalen dat hetzelfde geldt voor mijn medemens. Want hoe kan ik er zeker van zijn dat het gedrag van mijn buurman niet puur reflexief is? Misschien is zijn handdruk enkel een *'affection of his bodily organ by an external object'* (namelijk: mijn uitgestoken hand in afwachting van de zijne).

Het is evenmin duidelijk waarom het feit dat dieren geen derdegraadssensaties zouden hebben, zou moeten leiden tot de conclusie dat ze niet over een bewustzijn beschikken. Het is immers mogelijk (en zeer aannemelijk) dat ze in staat zijn tweedegraadssensaties ("the immediate mental results, due to the mind's union with the corporeal organ affected; such as the perceptions of pain, of pleasurable stimulation, of thirst, of hunger (and so on)") te ervaren. Zowel Descartes als Car-

ruthers weigert te erkennen dat dit het geval is, zonder daar specifieke argumenten voor te geven. Een onderbouwing van een dergelijke weigering is evenwel van groot belang.

Van wat ons bekend is over het verband tussen het menselijk bewustzijn en de structuur en werking van het menselijke zenuwstelsel, is duidelijk dat ons bewustzijn sterk gerelateerd is aan onze fysiologie en anatomie (Regan, 2004). Aangezien sommige dieren (in ieder geval alle zoogdieren) sterke fysiologische en anatomische gelijkenissen vertonen met mensen, kunnen wij aannemen dat, als mensen in staat zijn tot het ervaren van tweedegraadssensaties, dieren dat ook zijn. Aangezien wij volgens deze wetenschappelijke bevindingen goede redenen hebben om aan te nemen dat dieren een bewustzijn hebben, ligt de 'bewijslast' bij hen die dat ontkennen. Dat betekent dat de tweede premisse van het bewustzijn-argument van de hand moet worden gewezen.

4.2. *Gevoel*

Gesteld kan worden dat, hoewel dieren over een bewustzijn beschikken, ze niet in staat zijn om te voelen en dat zonder gevoel dieren geen preference interests kunnen hebben. Er zijn verschillende redenen te bedenken waarom dat laatst inderdaad het geval zou kunnen zijn. Die redenen zijn echter irrelevant, omdat er, zoals aangetoond, geen reden is om aan te nemen dat sommige dieren niet in staat zijn tot het ervaren van tweedegraadssensaties. Als die sensaties de perceptie van bepaalde fysieke impulsen betreft, kunnen ze gelijk worden gesteld aan gevoel. Hier geldt dezelfde fysiologische redenering als bij de bovengenoemde verwerping van het bewustzijn-argument. In zoverre mensen en bepaalde categorieën van dieren overeenkomende zenuwstelsels hebben, is er geen reden om aan te nemen dat dieren niet kunnen voelen.

4.3. *Overtuigingen en verlangens*

Er zijn goede redenen om aan te nemen dat dieren bewustzijn en gevoel hebben. Dat wil zeggen, dat ze in staat zijn hun eigen bestaan en dat van de wereld om hen heen te ervaren. Maar ondanks het laatste, kunnen we ook stellen dat dieren toch niet over preference interests beschikken. Preference interests kunnen immers niet aanwezig zijn als men niet in staat is het eigen bestaan te ervaren, maar het ervaren van het eigen bestaan is geen *a priori* garantie voor het hebben van preference interests.

Frey (1979) erkent dat wanneer hij stelt dat wezens niet alleen over een bewustzijn en gevoel moeten beschikken, maar ook over overtuigingen en verlangens

voordat ze preference interests kunnen vormen. Het argument van Frey kan als volgt worden samengevat:

Het Overtuigingen en Verlangens-argument:

1. *Het vermogen tot het ervaren van het eigen bestaan en tot het bestaan van een externe wereld is een noodzakelijke, maar niet een voldoende voorwaarde voor het hebben van preference interests. Men moet eveneens in staat zijn om overtuigingen en verlangens over het eigen bestaan en de externe wereld te vormen.*
2. *Het is mogelijk dat dieren in staat zijn het eigen bestaan en het bestaan van een externe wereld te ervaren, maar het ontbreekt ze aan het vermogen er overtuigingen en verlangens over te vormen.*
3. *Daarom kunnen dieren geen preference interests hebben.*

De tweede premisse van dit argument is gebaseerd op het idee dat overtuigingen en verlangens niet kunnen bestaan buiten taal. Omdat dieren geen taal beheersen, zouden ze geen overtuigingen en verlangens hebben. Een uitgebreide behandeling en weerlegging van die redenering valt helaas buiten het bestek van dit essay. Een verwerping van de tweede premisse kan wederom worden gebaseerd op de fysiologische overeenkomsten tussen mensen en sommige dieren. Overtuigingen en verlangens worden gevormd, zodra een wezen in staat is tot perceptie en inferentie. Als we accepteren dat dieren een bewustzijn hebben, lijkt er geen reden te zijn om te ontkennen dat ze over een vermogen tot perceptie en inferentie beschikken. Stephen Stich illustreert dat als volgt: “ (...) if (a) canine’s master puts a meaty bone in (a) dog’s dish, if the dog has a clear view of the proceedings, if it is paying attention and is psychologically normal, then the dog will form the belief that there is a meaty bone in its dish” (Stich, 1979, p. 17). Zodra een hond de overtuiging heeft dat er een bot in zijn bak ligt, zal hij het verlangen vormen die op te kluiven.

Daar komt bij dat als een dier, net als een mens, kan voelen, wij geen goede redenen hebben om aan te nemen dat mensen en dieren geen vergelijkbare preference interests vormen omtrent pijn en genot. Wanneer een dier pijn ervaart, zal hij wensen dat die pijn ophoudt. Er lijkt geen reden te zijn om aan te nemen dat het dier, ondanks het feit dat het een bewustzijn heeft, geen voorkeur heeft wanneer het de ervaring van dergelijke sensaties betreft.

Er zijn dus goede redenen om te stellen dat sommige dieren over een bewustzijn en gevoel beschikken en in staat zijn tot het vormen van overtuigingen en verlangens met betrekking tot zichzelf en de wereld om hen heen. Het volgt dat die dieren als selves moeten worden beschouwd. De tweede premisse van het selfhood-argument is daarmee met succes verdedigd.

4.4. *Welke dieren beschikken over selfhood?*

Een belangrijke vraag is over welke dieren met relatieve zekerheid gezegd kan worden dat ze over selfhood beschikken. Dat kan bepaald worden volgens twee principes. Het eerste principe noemen we het gelijkennisprincipe: zodra dieren voldoende fysiologische gelijknissen met de menselijke soort vertonen (een gelijkwaardig zenuwstelsel is hierbij het belangrijkste), zijn er goede redenen om aan te nemen dat ze beschikken over bewustzijn, gevoel en het vermogen tot het vormen van overtuigingen en verlangens. Dat betekent dat in ieder geval alle zoogdieren selfhood moet worden toegekend. Het gelijkennisprincipe impliceert dat, hoe minder fysiologische overeenkomsten een dier vertoont met de menselijke soort, hoe minder reden er is om te stellen dat het over selfhood beschikt. Zo is er bijvoorbeeld weinig reden om te vermoeden dat dieren met een extreem lage hersencapaciteit (wat kan worden afgeleid aan het aantal neuronen dat een dier bezit), zoals kwalen, sponsen en bloedzuigers, preference interests kunnen vormen en dus over selfhood beschikken. Bij twijfel zou het dier als self moeten worden beschouwd; dat noemen we het voordeel-van-de-twijfel-principe. Wanneer we het voordeel-van-de-twijfel-principe hanteren, lopen we het risico sommige dieren onterecht as selves te behandelen. Dat risico lijkt vanuit moreel oogpunt wenselijker dan het risico die dieren onterecht selfhood te ontzeggen. Regan (2003; 2004) stelt dat alle zoogdieren en vogels morele rechten moeten worden toegekend. Wij sluiten ons hierbij aan en wensen hier, met het oog op het voordeel-van-de-twijfel-principe, vissen aan toe te voegen.

4.5. *De inherente waarde van selfhood*

Nu de geldigheid van de tweede premisse van het selfhood-argument is bevestigd, moet de eerste premisse beargumenteerd worden: waarom zou het bezit van selfhood moeten leiden tot een toekenning van morele rechten? Regan stelt dat wezens die over selfhood beschikken, er voor zichzelf toe doen en daarom een bepaalde *inherent value* hebben (Regan, 2004, p. 235). Die *inherent value* is onafhankelijk van en niet reduceerbaar tot de som van het genot en leed dat deze wezens ervaren (in tegenstelling tot wat het utilitarisme stelt). De *inherent value* van selves maakt dat ze niet als middelen ter bereiking van een doel mogen worden gebruikt, maar het kantiaanse morele recht hebben om als *ends-in-themselves* te worden behandeld. Simpel gesteld, moet de vraag of wezens er voor zichzelf toe doen, en niet de vraag of wezens over personhood beschikken, doorslaggevend zijn in onze bepaling of ze recht hebben op een directe morele behandeling. Regan maakt echter niet duidelijk waarom kantianen met die beredenering in zee zouden moeten gaan. Zij stellen immers dat de *inherent value* waar Regan aan refereert, enkel kan worden ontleend

aan de rationele aard van persons. Regan verzuimt te onderbouwen waarom inherent value, volgens de kantiaanse principes, ook aan selfhood zou moeten worden ontleend.

Christine Korsgaard (2004) tracht een dergelijke onderbouwing te geven. Zij geeft twee redenen waarom het bezit van selfhood vanuit kantiaans oogpunt zou moeten leiden tot een toekenning van morele rechten: (1) de morele principes die gevormd worden door persons komen deels voort uit een verlangen om selfhood te beschermen (persons zijn immers, net als *selves*, wezens die er voor zichzelf te doen en er baat bij hebben hun persoonlijke welvaren te waarborgen). Dat betekent dat wanneer personen morele principes vormen, zij tot doel hebben zowel hun personhood als hun selfhood te beschermen. (2) Als *persons* waarde hechten aan hun selfhood, zou het moreel arbitrair zijn wanneer zij wezens die op eenzelfde wijze over selfhood beschikken, het lidmaatschap van de morele gemeenschap zouden ontzeggen, enkel omdat die wezens niet over personhood beschikken. Korsgaard (2004, p. 33) vat dat punt op de volgende wijze samen: "The strange fate of being an organic system that matters to itself is one that we (humans/persons) share with the other animals. In taking ourselves to be ends-in-ourselves, we legislate that the natural good of a creature who matters to itself is the source of normative claims. Animal nature is an end-in-itself, because our own legislation makes it so." Het feit dat *de inherent value van selfhood* enkel door *persons* vastgesteld kan worden, doet niets af aan die inherent value. Er is dus geen reden waarom de inherent value van *selves* niet op een gelijke wijze gerespecteerd zou moeten worden als die van *persons*. Oftewel, als *persons* het morele recht hebben om te worden behandeld als ends-in-themselves, dan *selves* ook.

De implicaties van een morele behandeling van *selves* als ends-in-themselves worden uiteengezet in Regans *The case for animal rights* (2004). In zijn behandeling van wat hij het *respect principle* noemt, stelt hij dat "we are to treat those individuals who have inherent value in ways that respect their inherent value" (Regan, 2004, p. 248). Dat principe is volledig egalitair van aard. Het respecteert de inherent value van zowel *selves* als *persons* in gelijke mate en op gelijke wijze. Van het *respect principle* leidt Regan het *harm principle* af, dat inhoudt dat *persons* de *prima facie* plicht hebben om *selves* geen schade te berokkenen. Schade kan in dit geval worden gedefinieerd als alles wat afbreuk doet aan het welzijn van een individu. Zoals beargumenteerd, is de inherent value van *selves* van een directe morele waarde, en moet zowel het *respect principle* als het *harm principle* worden geaccepteerd.

Omdat enkel *persons* tot moreel gedrag in staat zijn, is de morele relatie tussen *persons* en *selves* eenzijdig. Van *persons*, maar niet van *selves*, wordt verwacht dat ze individuen met inherent value als ends-in-themselves behandelen. We zouden kunnen stellen dat dit gebrek aan reciprociteit voor een scheve verhouding zorgt,

waarin selves een bevoorrechte positie lijken te hebben. Zo zou het bijvoorbeeld als 'oneerlijk' kunnen worden beschouwd dat selves andere selves (en persons) mogen doden, terwijl het moreel onaanvaardbaar zou zijn wanneer persons dat doen. De suggestie dat persons zichzelf tekort zouden doen wanneer zij selves als ends-in-themselves behandelen, berust op de misvatting dat een morele relatie enkel juist is wanneer die wederkerig is. Het feit dat selves over moreel relevante inherent value beschikken, betekent dat zij moreel (en immoreel) behandeld kunnen worden. De vraag of zij zelf in staat zijn om persons en andere selves op eenzelfde manier te behandelen, doet daar niets aan af. Zoals Joel Feinberg (2012, p. 373) stelt, is het niet zo dat "the ability to understand what a right is and the ability to set legal machinery in motion by one's own initiative are necessary for the possession of rights". Hetzelfde geldt voor morele rechten. Juist omdat enkel *persons* over moraliteit beschikken, zijn zij als enige in staat om selves te beschermen tegen immoreel gedrag (Regan, 2004). Met andere woorden, met moraliteit komt morele verantwoordelijkheid. Wanneer een person een daad begaat die de schending van moreel relevante belangen van een ander individu tot gevolg heeft, is die daad immoreel, los van de identiteit (person of self) van het gedupeerde individu. Een morele behandeling van selves door persons is geen liefdadigheid, maar een morele plicht, en vanuit moreel oogpunt niet oneerlijk.

Het respect principle leidt tevens tot de vraag of men, aangezien selves en persons in gelijke mate over inherent value beschikken, beide groepen in elke situatie gelijkwaardig moet behandelen, en of er situaties bestaan waarin de morele rechten van selves mogen worden geschonden. Het feit dat men volgens het harm principle 'slechts' een *prima facie* plicht heeft om selves geen schade toe te brengen, doet terecht vermoeden dat dergelijke situaties bestaan. Zulke situaties moeten echter als extreme gevallen worden gezien. Zo zou het bijvoorbeeld moreel aanvaardbaar moeten zijn jezelf met proportioneel geweld te beschermen tegen de aanval van een wild dier (een behandeling van de pacifistische theorie die deze stelling tegenspreekt, valt helaas buiten de kaders van dit essay).

In situaties waarin een directe afweging moet worden gemaakt tussen de belangen van selves en persons, speelt Regans notie van *comparable harm* een belangrijke rol. De schade die verschillende individuen berokkend wordt, is 'vergelijkbaar' wanneer ze het welzijn van beide individuen in gelijke mate aantast. Er zijn situaties te bedenken waarin de schade die selves en persons berokkend wordt, niet vergelijkbaar is. Wanneer een actie minder schade zou berokkenen aan selves dan aan persons, mogen de morele rechten van de eerste groep, bij wijze van nood, geschonden worden. Ter verduidelijking bespreken we kort de befaamde *lifeboat*-casus. In de *lifeboat*-situatie bevinden zich vier mensen en een hond in een zinkende boot. Om de boot drijvende te houden, is het noodzakelijk een van de passagiers overboord te gooien. Onze intuïtie zegt dat de hond overboord moet worden gegooid. Maar hoe kan dat moreel verantwoord worden als de inherent

value van de menselijke en dierlijke passagiers gelijk is? Regan biedt een oplossing door het *worse-off principle* te introduceren. Dat principe wordt direct afgeleid van het *respect principle* en stelt dat “if we are to show equal respect for the value and rights of individuals (...) we cannot count a lesser harm to (one individual) as equal to or greater than a greater harm to (another individual)” (Regan, 2004, p. 309). In het geval van de *lifeboat* zal een passagier moeten sterven om de overige passagiers te redden. Wanneer een individu sterft, worden zijn/haar potentiële mogelijkheden tot het bereiken van ‘*satisfaction*’ belemmerd. Vanwege hun hogere intelligentie zijn dergelijke mogelijkheden in grotere mate aanwezig in persons dan in selves. De belemmering die de dood vormt, berokkent dus meer schade aan persons dan aan selves. Volgens het *worse-off principle* is men daarom moreel genooddaakt de hond overboord te gooien. Het is daarbij belangrijk te beseffen, dat het *worse-off principle* enkel geldt in extreme situaties, waarin een directe afweging moet worden gemaakt tussen de belangen van individuen. Het berust op een egalitaire waardering van inherent value en kan nooit worden gebruikt om de structurele exploitatie van selves te verantwoorden.

De gedachte dat de inherent value van dierlijke selves tot het respect en het harm principle leidt, vormt een krachtig argument tegen het asymmetrisch kantianisme. Immers, als selves het recht hebben op een dergelijke morele behandeling, en het asymmetrisch kantianisme dat recht enkel aan persons en niet aan dierlijke selves toekent, is dat moreel inconsistent.

5. Lidmaatschap van de menselijke soort

Voorstanders van het asymmetrisch kantianisme stellen dat hoewel selfhood inderdaad noodzakelijk is, het geen voldoende voorwaarde is om dieren het recht op behandeling als end-in-itself toe te kennen. Zij menen dat een individu, behalve een self, lid moet zijn van de soort *Homo sapiens* om in aanmerking te komen voor morele rechten. Op die wijze trachten zij de ongelijke behandeling van dierlijke selves en menselijke nonperson selves te verantwoorden. Het feit dat niet alle menselijke selves ook als persons kunnen worden beschouwd (verstandelijk beperkte mensen, dementerende ouderen en kleine kinderen zijn selves, maar geen persons), lijkt immers een dilemma te vormen voor asymmetrisch kantianen. Niet veel van hen zullen bereid zijn om menselijke nonpersons morele rechten te onthouden.

Carl Cohen beweert dat “rights are universally human; they arise in a human moral world, in a moral sphere. In the human world moral judgments are pervasive; it is the fact that all humans including infants and the senile are members of that moral community – not the fact that as individuals they have or do not have certain special capacities, or merits – that makes humans bearers of rights” (Cohen,

1997, p. 97). Carruthers (1992) draagt vergelijkbare argumenten aan wanneer hij claimt dat alle mensen een morele status hebben, maar geen enkel dier die heeft.

Die opvattingen zijn volledig arbitrair en een goed voorbeeld van wat Peter Singer *speciesism* heeft genoemd, dat wil zeggen “a prejudice or attitude of bias in favor of the interests of members of one’s own species and against those of members of other species” (Singer, 2009, p. 6). Als een ‘inter-soortelijk’ kenmerk als selfhood moreel relevant is, zou het arbitrair zijn om dierlijke selves puur op basis van hun soort uit te sluiten van deelname aan de morele gemeenschap, net zoals het arbitrair zou zijn om individuen morele rechten te ontzeggen op basis van andere triviale eigenschappen zoals ras, geslacht of intelligentie. Er lijkt geen moreel consequente wijze te bestaan waarop men de toekenning van morele rechten aan menselijke nonpersons, maar niet aan dierlijke selves, kan verantwoorden. Aangezien beide groepen in het bezit zijn van selfhood en er voor zichzelf toe doen, moeten ze beide het morele recht toebedeeld krijgen om te worden behandeld als ends-in-themselves.

6. Conclusie

De asymmetrisch kantiaanse denkwijze waarin morele afwegingen aangaande dieren worden gebaseerd op utilitaristische principes, terwijl morele afwegingen aangaande menselijke dieren worden gebaseerd op kantiaanse principes, is moreel inconsistent en leidt tot een structurele exploitatie van dieren. Voorstanders van het asymmetrisch kantianisme baseren hun overtuigingen op het idee dat personhood een noodzakelijke voorwaarde is voor het verkrijgen van morele rechten. We hebben hier bepleit dat personhood als een voldoende, maar niet als een noodzakelijke voorwaarde voor het verkrijgen van dergelijk rechten moet worden beschouwd en dat dieren, ondanks het feit dat ze niet als *persons* gezien kunnen worden, over een andere moreel relevante eigenschap beschikken, namelijk selfhood. Aangezien de door de mens gecreëerde ethische principes deels zijn voortgekomen uit een erkenning van de morele inherent value van selfhood, is er geen arbitraire reden om zoogdieren, vogels en vissen morele rechten te ontzeggen. Het inzicht dat de inherent value van dierlijke selves niet verschilt van die van mensen, en dat die dieren het recht hebben om als ends-in-themselves te worden behandeld, heeft grote gevolgen voor de validiteit van het asymmetrisch kantianisme. Als dieren het recht hebben als ends-in-themselves behandeld te worden, moeten Regans respect principle en harm principle aangenomen worden, en hebben wij de *prima facie* plicht om dieren geen schade toe te brengen.

Die inzichten hebben verregaande sociale, politieke en economische gevolgen. Het feit dat dieren als moreel relevante selves moeten worden gezien, betekent dat hun welzijn een prominenter onderwerp zou moeten worden binnen het sociale

en politieke debat. Bovendien zou een toepassing van het respect principle en het harm principle een radicale verandering in onze omgang met dieren tot gevolg hebben. Zo zou een verwerping van het asymmetrisch kantianisme onder andere betekenen dat we een morele verplichting hebben de (commerciële) exploitatie van dieren (voor voedsel, medische doeleinden, wetenschappelijke experimenten, enzovoort) te staken. We beseffen evenwel dat er een discrepantie bestaat tussen theoretische deliberaties en de praktijk. De moderne mens zal zeer veel moeite hebben zich een leven zonder de producten van dierenexploitatie voor te stellen. Een afschaffing van dergelijke praktijken lijkt dan ook ver weg. Toch zouden de genoemde argumenten tegen het asymmetrisch kantianisme de lezer aan moeten zetten tot een beter overwogen attitude in zijn of haar omgang met dieren.

Noot

1. Mijn dank gaat uit naar Nicolas Vrousalis voor zijn begeleiding bij de totstandkoming van de originele Engelstalige versie van dit manuscript. Tevens dank ik Annelien de Dijn en de anonieme reviewers van *Res Publica* voor hun waardevolle commentaar op deze Nederlandstalige bewerking. Deze bijdrage is tot stand gekomen in het kader van de *Res Publica* Publicatieprikkels.

Literatuur

- Abbate, C. (2014). Virtues and animals: A minimally decent ethic for practical living in a non-ideal world. *Journal of Agricultural Environmental Ethics*, 27(6), 909-929.
- Carruthers, P. (1989). Brute experience. *Journal of Philosophy*, 86(5), 258-269.
- Carruthers, P. (1992). *The animals issue: Moral theory in practice*. Newcastle upon Tyne: Atheneum Press Ltd.
- Cohen, C. (1986). The case for the use of animals in biomedical research. *The New England Journal of Medicine*, 315(14), 865-869.
- Cohen, C. (1997). Do animals have rights? *Ethics and Behavior*, 7(2), 91-102.
- Cushing, S. (2003). Against "humanism": Speciesism, personhood, and preference. *Journal of Social Philosophy*, 34(4), 556-571.
- Donaldson, S., & Kymlicka, W. (2011). *Zoopolis: A political theory of animal rights*. New York: Oxford University Press.
- Feinberg, J. (2012). The rights of animals and unborn generations. In R. Shafer-Landau (Ed.), *Ethical theory: An anthology* (2nd ed.; pp. 372-380). Chichester: John Wiley & Sons, Inc.

- Francione, G. (2007). *Introduction to animal rights: Your child or the dog?* Philadelphia: Temple University Press.
- Frey, R. (1979). Rights, interests, desires, and beliefs. *American Philosophical Quarterly*, 16(3), 233-239.
- Kant, I. (2012). We have no moral duties to animals. In R. Shafer-Landau (Ed.), *Ethical theory: An anthology* (2nd ed.; pp. 359-360). Chichester: John Wiley & Sons, Inc.
- Korsgaard, C. M. (2004). Fellow creatures: Kantian ethics and our duties to animals. *The Tanner Lectures on Human Values*, 25(1), 79-110.
- Kymlicka, W. (2002). *Contemporary political philosophy: An introduction*. New York: Oxford University Press.
- McMahan, J. (2002). *The ethics of killing: Problems at the margins of life*. New York: Oxford University Press.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, state, and utopia*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Regan, T. (2003). *Animal rights, human wrongs: An introduction to moral philosophy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Regan, T. (2004). *The case for animal rights* (2nd ed.). Berkeley: University of California Press.
- Sapontzis, S. (1981). A critique of personhood. *Ethics*, 91(4), 607-618.
- Singer, P. (2009). *Animal liberation* (4th ed.). New York: HarperCollins Publishers.
- Steinbock, B. (1978). Speciesism and the idea of equality. *Philosophy*, 53(204), 247-256.
- Stich, S. (1979). Do animals have beliefs? *Australasian Journal of Philosophy*, 57(1), 17-18.
- Wood, A. (1998). Kant on duties regarding nonrational nature. *Aristotelian Society Supplementary Volume*, 72(1), 189-210.

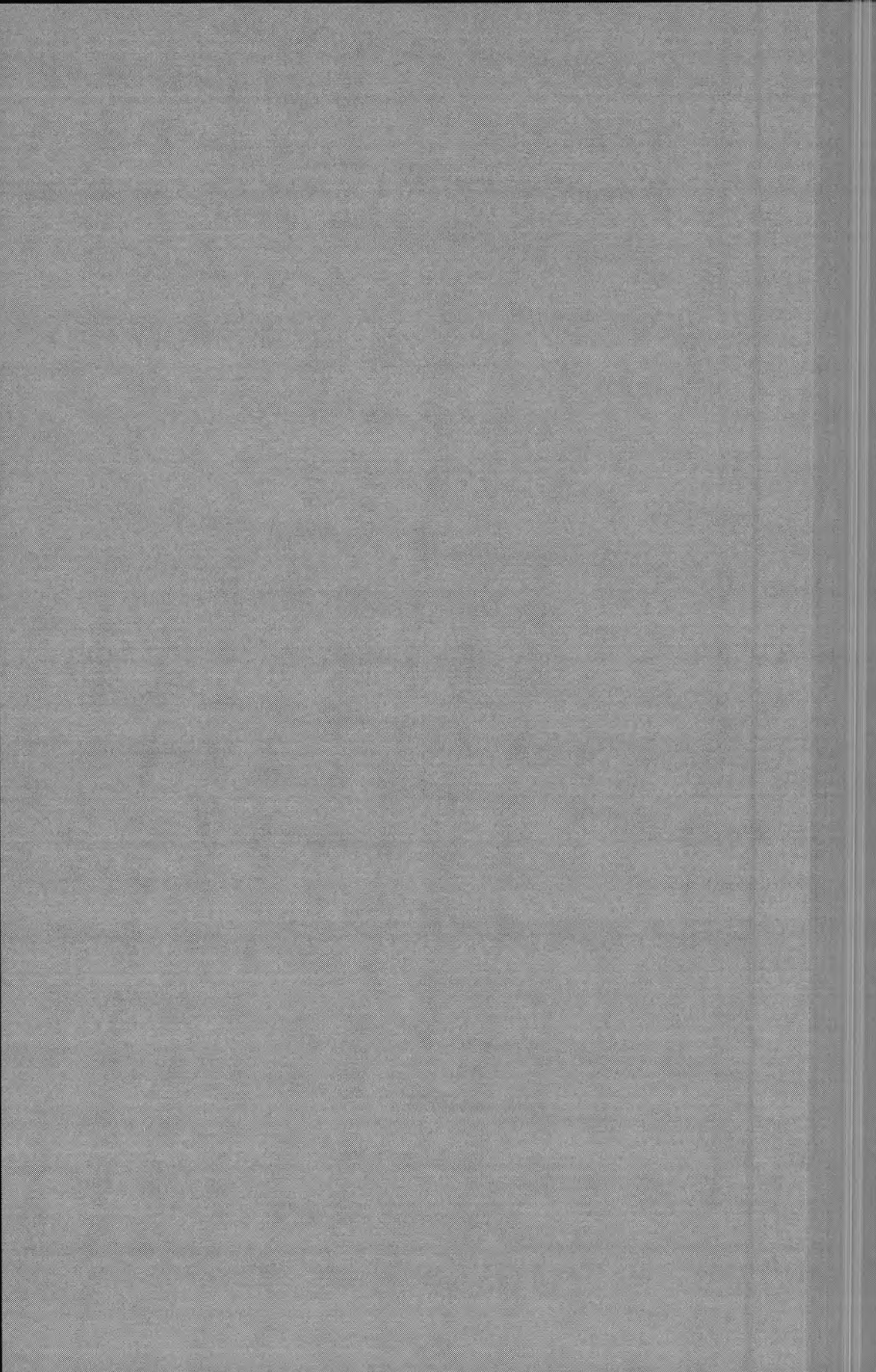

DEEL 2

RUBRIEKEN

INHOUD

- ESSAY:
It's all marketing... toch? **217**
Philippe De Vries
- ONDERZOEK UITGELICHT:
De eerste wint: het
primacy-effect ontleed **233**
Patrick van Erkel en Peter Thijssen
- De (on)macht van verkiezingen?
Een analyse van politici tijdens
hun laatste ambtstermijn **236**
Benny Geys en Karsten Mause
- AUTEURSINFO **241**

It's all marketing... toch?

Philippe De Vries

Inleiding

Politiek en politici zijn vandaag overal. Uiteraard in actualiteits- en duidingsprogramma's, maar ook in spelprogramma's, awardshows en zelfs in je favoriete kookprogramma. Bovendien zien we diezelfde politici niet langer enkel opduiken wanneer de verkiezingen voor de deur staan, maar ook daarbuiten. Waarom doen ze dat? Eenvoudigweg omdat zij zich steeds bewuster zijn van het belang en de impact van die contacten. Politieke partijen en individuele kandidaten positioneren zich op een doordachte manier om zo dicht bij de kiezer te komen en te blijven. Het uiteindelijke doel? In de gratie van diezelfde kiezer vallen en uiteindelijk zijn stem binnenhalen. Die evolutie aanschouwen velen met lede ogen. Sterker nog, sommigen omschrijven die evolutie als de ondergang van het fatsoenlijke politieke discours en bestempelen ze als een bedreiging voor de democratie. De schuldige? Die wordt vaak kort samengevat onder de noemer 'politieke marketing'. Maar is het niet de taak van de politici om zich met serieuze zaken bezig te houden, zoals het gewetensvol besturen van land, provincie of gemeente, daarbij zoekend naar en strijdend voor het algemene belang? Moet een politicus zich inlaten met het managen van zijn imago en het trimmen van boodschappen tot snedige oneliners? En als die politicus zich toch inlaat met marketing,

binnen welk theoretisch correct en ethisch verantwoord kader moet dat dan gebeuren? Die vragen trachten we in dit essay te beantwoorden.

De introductie van de marketingtheorie en de specifieke marketingprincipes binnen een politieke context wordt gelinkt aan de zogenaamde commercialisering van de politiek. Die commercialisering wordt ook de modernisering, amerikanisering of professionalisering van de politiek genoemd. Elk van die termen wordt uitvoerig bediscussieerd in de hedendaagse wetenschappelijke literatuur en legt andere accenten of nuances. Maar elke term omschrijft hetzelfde fenomeen: de veranderde politieke context, de realiteit en de gevolgen daarvan op hoe politieke partijen en kandidaten communiceren, campagne voeren en zich gedragen (Gibson & Rommele, 2001; Negrine & Lilleker, 2002; Tenscher, Koc-Michalska, Lilleker, Mykkänen, Walter, Findor, Jalali, & Róka; 2015; Plasser & Plasser, 2002; Norris, 1997).

Politieke partijen en individuele politieke kandidaten besteden vandaag meer dan ooit aandacht aan de manier waarop ze door het publiek worden gepercipieerd. Het managen van impressies en percepties behandelt politiek taalgebruik zoals metaforen en soundbites, maar ook de non-verbale communicatie, de persoonlijkheid en het uiterlijk (De Landtsheer, De Vries, & Vertessen, 2008). Die gevoeligheden vertalen zich bijvoorbeeld in microacties

zoals het afschuimen van de lokale welkijkse markt net voor de verkiezingen. Ook op macroniveau zijn veranderingen zichtbaar, zoals het verzamelen van alle mogelijke data over het kiespubliek om nadien zo gericht mogelijk en op maat boodschappen te kunnen zenden. In de literatuur is men het erover eens, dat politiek en campagnevoering de laatste decennia cruciale veranderingen hebben doorgemaakt die gelinkt worden aan deze trend naar modernisering en meer professionalisering (Norris, 2000; Blumler & Kavanagh, 1999). Veranderingen die vaak ook gebundeld en bestempeld worden als de basis van politieke marketing.

Wat is politieke marketing?

Het domein van de politieke marketing is nog relatief jong, spreekt niet met een eenduidige stem en wordt niet altijd au sérieux genomen. Net zoals de marketing jaren heeft geworsteld om haar plek en geloofwaardigheid te vinden, ondergaat het domein van de politieke marketing eenzelfde lot (Meinert, Vitell, & Reich, 1993). Toch wordt vanuit verschillende disciplines en ook van op het terrein diezelfde politieke marketing vaak met de vinger gewezen wanneer het gaat om bijvoorbeeld de commercialisering en personalisering van de politiek. Het afnemen van de ideologische trouw, de toename van het aantal volatiele kiezers, de neergang van politieke interesse en politieke kennis... zijn volgens sommigen toe te schrijven aan de introductie van marketing in de politieke context (Savigny, 2006).

Dat zijn niet meteen positieve adelbrieven voor deze jonge en zoekende discipline, vooral terwijl de definitie van politieke marketing onderstreept dat het doel van marketing inhoudt een meerwaarde te creëren voor zowel de kiezer als de politiek. Die meerwaarde preciseren sommige auteurs als concrete acties die de afstand tussen kiezer en politiek verkleinen, bijvoorbeeld door boodschappen begrijpelijk te maken en kiezers direct en *to the point* aan te spreken. Maar ook door grotere partijstructuren en campagnes volgens de principes van marketing uit te tekenen, op te bouwen, uit te voeren en op te volgen (Newman, 1999; Lees-Marshment, 2009; Henneberg & O'Shaughnessy, 2002).

In dit essay wordt de discussie over wat de rol van politieke marketing moet of kan zijn binnen onze westerse democratieën niet beslecht. Noch velst het een ethisch oordeel over het gebruik van bepaalde marketingtheorieën, -strategieën of concrete toepassingen. Wel streeft dit essay ernaar te duiden wat politieke marketing inhoudt of kan betekenen, wat de doelstellingen en de meerwaarde van het domein kunnen zijn. Noem het een tussentijds testament van een discipline die strijdt voor erkenning. Om hier uitspraken over te kunnen doen, is het noodzakelijk het traject te schetsen dat die discipline heeft afgelegd.

Welkom op de politieke marktplaats!

De burger en de kiezer gedragen zich steeds meer als een consument, op alle

vlakken. Of hij nu een dienst of een product van een multinational, een dienstverlener, een gemeente of een politieke partij verwacht, de bijbehorende dienstverlening en geleverde kwaliteit winnen steeds meer aan belang. De tijd waarin diezelfde burger enkel tussen 10 en 12 uur kon aanschuiven aan het gemeenteloket voor een nieuw paspoort of laattijdige treinen zonder meer werden geaccepteerd, ligt ver achter ons. Vandaag moet de service ook in de publieke sector snel, efficiënt en liefst digitaal zijn. Ook binnen de politieke context zijn de verwachtingen sterk gewijzigd. Politici zijn vandaag duidelijk verantwoordelijk en aansprakelijk voor genomen beslissingen, getoond engagement en efficiënt bestuur. Maar daarnaast wordt van diezelfde politici verwacht dat ze op een duidelijke manier communiceren en beschikken over een set van persoonlijkheidskenmerken die de kiezer aanspreekt. En dat alles graag op een authentieke wijze.

Vanuit politiek-wetenschappelijke hoek worden verschillende oorzaken aangehaald voor die politieke commercialisering. Zo zou dit politieke *consumerism* een gevolg zijn van de opkomst van massamedia en televisie in het bijzonder. Dat heeft ertoe geleid dat de politieke berichtgeving persoonlijker, directer, sneller en soundbite-georiënteerd gebeurt (De Landtsheer *et al.*, 2008). Een tweede oorzaak die vaak wordt aangehaald, is de ontvoogding van de kiezer. Kiezers zijn steeds minder geïnteresseerd in politiek, laat staan dat ze ideologisch verankerd zijn. De kiezer wordt eerder een opportunist en shopt tussen de verschillende partijen en kandidaten, op zoek naar die aanbieding die hem

het meest lijkt op te brengen (Mazzoleni & Schulz, 1999). Tegelijk was de nood aan verantwoording van diezelfde politiek aan diezelfde burger voor gemaakte keuzes en vooropgesteld beleid nooit zo groot. Ook de professionalisering van campagnevoering wordt aangeduid als een motor voor de introductie van marketingtheorieën en -praktijken. Daarbij wordt zorgvuldig berekend welke cluster van kiezers interessant kan zijn en welke acties nodig zijn om dat segment te overtuigen. Ondertussen blijven andere kiezerssegmenten links liggen, vanwege een veronderstelde negatieve *return on investment* (Davies & Newman, 2006). Dat zijn allemaal valide en grondig onderzochte hypothesen die het gewijzigde politieke gedrag en de campagnevoering in het bijzonder trachten te verklaren, elk met hun eigen focus en nuance. Welke oorzaken effectief de belangrijkste zijn, is onderwerp van een ruim wetenschappelijk debat. Maar dat lijkt geen afbreuk te doen aan het feit dat de politieke marktplaats een nieuwe realiteit is, waarbij ook andere spelers opdrukken en nieuwe spelregels gelden (Axford & Huggins, 2002).

U vraagt? Wij draaien

De fundamenteën van politieke marketing rusten op de aanname dat deze politieke marktplaats bestaat en dat ze bepaalt hoe politieke partijen en individuele kandidaten zich gedragen. In de politieke marketingliteratuur worden traditioneel vijf markten onderscheiden: de kiezer, activisten en belangengroepen, media, par-

tijorganisatie en financiële donoren. De centrale markt voor politieke marketing is de kiezersmarkt. Stemmen wordt daarbij als een verkooptransactie geïnterpreteerd, terwijl de uiteindelijke koop doorgaat op de dag van de verkiezingen. Dat neemt niet weg dat er op weg naar die verkiezingsdag verschillende andere momenten zijn waarbij op die verschillende markten acties worden genomen om het uiteindelijke resultaat te faciliteren of te beïnvloeden (Kotler & Kotler, 1999).

De notie 'politieke marktplaats' lijkt consistent te zijn met de uiteindelijke doelstelling van marketing: het incorporeren van de consument in het productieproces met als doel de noden van die consument beter te kunnen bevredigen en daarbij de kans op winst te vergroten (Lury, 1994). Vanuit die logica zijn het de politieke partijen die beantwoorden aan wat er leeft bij het ruime publiek of bij hun achterban. Het door hen aangeboden politieke product wordt op een dusdanig conforme wijze aangeboden dat de uiteindelijke doelstelling wordt bereikt, namelijk electoraal succes (Lees Marshement, 2001; Savigny, 2008).

Toch blijft de term 'consument', en bij uitbreiding ook de intrede van *consumerism*, binnen een politieke context sterk gecontesteerd (Savigny, 2008; Lewis, Inthorn, & Wahl-Jorgensen, 2005; Livingstone, Lunt, & Miller; 2007). Er is maar een beperkt aantal studies over wat men onder deze politieke consument moet begrijpen (Scammel, 2003). Verschillende auteurs zien heel wat uitdagingen in de toepassing van het consument-producentprincipe binnen een politieke context. Zo speelt een individu niet alleen als consument,

maar ook als burger een rol. Bij de politiek staat de morele verantwoordelijkheid centraal boven macht of stemmenaantal. Ook zijn er meer conflicterende vragen in de politiek en is de omgeving complexer dan in een commerciële context. Misschien is het grootste onderscheid het immateriële karakter van het politieke product en de onzekerheid of onduidelijkheid wanneer de *product delivery* plaatsvindt. Is dat bij het uitbrengen van de stem, bij de voorstelling van het beleidsprogramma of aan het einde van een legislatuur (Savigny, 2008)? Toch heel wat terechte aandachtspunten en bedenkingen die vragen om reflectie en analyse. Maar die hebben politieke partijen en kandidaten er de voorbije decennia niet van weerhouden om de politieke marketingtheorie en/of -principes in meer of mindere mate toe te passen.

De evolutie(s) van politieke marketing

Het domein van politieke marketing is multidisciplinair en combineert inzichten, theorieën en onderzoek uit politieke wetenschappen, communicatiewetenschappen, marketing, psychologie... Dat maakt het domein bijzonder waardevol en breed, maar verklaart meteen ook zijn onduidelijke positionering.

Kotler en Levy, de 'pausen' van de marketing, gaven de aanzet voor de introductie van marketing binnen een politieke context. Ze argumenteerden dat marketing ervoor zorgt dat organisaties in continu contact staan met hun klanten. De organisaties analyseren de noden of wensen en

ontwerpen producten die tegemoetkomen aan de verwachtingen, ongeacht de aard van de organisatie. De auteurs voegden daaraan toe dat het cruciaal is voor die organisaties om ook communicatieacties op te zetten om hun doelstelling kenbaar te maken (Kotler & Levy, 1969). Met die omschrijving gaven ze meteen een invulling aan politieke marketing, met een sterke nadruk op communicatie: de strik rond de politieke boodschap en, zelfs letterlijk, rond de individuele politicus. Of nog, het in de etalage plaatsen van bepaalde producten die tegemoetkomen aan de verwachtingen van de kiezer en het al dan niet tijdelijk stockeren van minder aantrekkelijke producten in het verborgen magazijn.

Hoewel we vandaag mijlenver van die definitie afstaan, is die definitie – misschien jammer genoeg – vaak het eerste wat zowel bij de burger, de politici als een groot deel van de academici opkomt wanneer het woord ‘politieke marketing’ valt. De meest voorkomende politieke marketingliteratuur uit de laatste decennia van de vorige eeuw legt een sterke focus op het verkopen van een kandidaat, president of partij. Die literatuur is sterk gebaseerd op casestudies (O’Shaughnessy, 1990; Kavanagh, 1995; Scammell, 1995) en dat verkopen gebeurt met een combinatie van marketingtools en communicatieacties. Zo worden bepaalde thema’s uit het partijprogramma waarvan we uit marktonderzoek weten dat ze aansluiten bij de dominante maatschappelijke omgevingsgolven, prominent bovenaan geplaatst. Van een heel ander allooi: het podium voor de Franse ex-president Sarkozy werd stevast verhoogd zodat hij niet kleiner zou lijken dan Angela Merkel.

Een overzicht van de politieke marketingclassics

De traditionele ruggengraat van politieke marketing in de hedendaagse campagnevoering kan opgedeeld worden in drie duidelijk onderscheiden processen: in het segmenteren van het kiespubliek, het positioneren van de partij of individuele kandidaten op de politieke markt en het creëren van de link tussen de twee vorige processen door het gebruik van specifieke targetingstrategieën (Bains, 1999).

Het segmenteren van het kiespubliek gebeurt aan de hand van verschillende mogelijke strategieën: van geografisch, demografisch tot psychografisch. Een oefening waarbij partijen hun kiezers in zo homogeen mogelijke groepen opdelen met als doel gelijkgestemde kiezersgroepen te identificeren (Bannon, 2004). Bij het positioneren bepaalt de partij haar strategie ten opzichte van de kiezersmarkt met bijzondere aandacht voor de andere partijen die zich op diezelfde markt bewegen. Zo kan een partij zich bijvoorbeeld als een marktleider, uitdager, volger of nichespeler profileren. Elk van die posities vraagt een specifieke aanpak en manier van campagne voeren om zo het efficiëntst te zijn (Collins & Butler, 2002). In de targetingfase wordt bepaald welke kiezerssegmenten met welke acties worden geïdentificeerd, maar ook welke kiezers men bijvoorbeeld links laat liggen (Bannon, 2004; Newman & Seth, 1987). Het proces van segmenteren, positioneren en targetten is vandaag niet meer weg te denken in de manier waarop partijen zich bewegen op de electorale markt. Dat wil niet zeggen dat alle partijen zich effectief met

dat marketingjargon inhouden bij het uittekenen van de campagne, maar wel in de feiten hetzelfde proces doorlopen.

Politieke marketing anno 2017

Is dat nog steeds wat we vandaag onder politieke marketing (moeten) verstaan? Het antwoord vanuit het politieke marketingdomein is eenvoudig: zeker niet. De voorbije jaren zijn er veel politieke marketingtheorieën ontwikkeld en honderden studies gevoerd. De focus ligt vandaag op de verschillende stakeholders die van dichtbij of veraf betrokken zijn bij het politieke proces (Ormrod, 2015). Het toepassen van de marketingtheorie en de concrete marketingconcepten in de politiek wordt steeds meer gebruikt om politieke uitwisselingen te verklaren en om het management van politieke partijen en individuele kandidaten te optimaliseren.

Concreet gaat het meestal over de strategische positie die een partij inneemt of wijzigt. Die strategische positie wordt bepaald door specifieke issues, maar eveneens door de houding van de concurrenten, met andere woorden, de andere politieke partijen. De positie kan gelinkt zijn aan concrete beslissingen of beleidskeuzes, zoals het standpunt ten opzichte van migratie en asielzoekers, maar even goed ten opzichte van begrotingsprincipes of het buitenlandse beleid. De strategische positie heeft een directe en rechtstreekse impact op de structurele en operationele positionering van de partij en vraagt om specifieke politieke marketingbeslissin-

gen. Zal de partij de markt volgen? Of die proberen te leiden door zelf een positie of alternatief te lanceren en zich toe te eigenen? Of nog, zal de partij geen van beide doen en eerder een verbindende rol opnemen rond bepaalde tegengestelde strategische posities bij concurrerende partijen? Henneberg (2006) koppelt aan die keuzes vier concrete posities: de overtuigde ideoloog, de tactische populist, de relatiebouwer en het politieke lichtgewicht. Die theoretische posities zijn gebaseerd op de mate waarin de politieke partij de nadruk legt op ideologie en het volgen van de publieke opinie. Uit die beslissingen volgt nadien hoe de partij of de individuele kandidaat die verandering zal plaatsen voor de interne partijleden, de eigen achterban, de externe partners... Hierbij moeten zorgvuldige afwegingen worden gemaakt: welke van die stakeholders worden betrokken en welke niet? Dat permanente proces vormt vandaag de basis en bestaansreden van het domein van politieke marketing (Henneberg & O'Shaughnessy, 2007; Slater & Narver, 1998; 1999; O'Cass & Voola, 2011; Ormrod & Henneberg, 2010; Ormrod, Zaefarian, Henneberg, & De Vries, 2013).

Deze visie op politieke marketing toont dat het domein is geëvolueerd van een discipline die partijen enkel helpt om de externe politieke markt te begrijpen naar een integraal deel van elke partijorganisatie en -positionering, zowel intern als extern. Concreet betekent dit dat marketing binnen de politieke context niet langer de strik rond de boodschap of kandidaat is, maar dat ze bestudeert, adviseert en begeleidt hoe partijen zich gedragen op de politieke markt. De huidige markt oriënta-

tie gaat veel verder dan enkel de kiezer. Ze heeft naast de kiezer – als traditionele primaire stakeholdersgroep – uitvoerig aandacht voor de andere politieke partijen, de media, de eigen partijleden en de maatschappij in de ruimste zin van het woord.

Die grote ommekeer maakt dat politieke marketing niet langer enkel over communicatie, public relations of campagnevoering gaat, maar over de markt- en kiezergeoriënteerdheid van partijen en kandidaten ten opzichte van een hele reeks doelgroepen en actoren. De politieke marketingfilosofie is geëvolueerd van het produceren wat organisaties het best achten, over het verpakken van hun product om het aantrekkelijker te maken voor specifieke doelgroepen, naar het achterhalen van wat de markt wil of nodig heeft. Het resultaat wordt ontwikkeld en in de markt geplaatst, met aandacht voor alle betrokken partijen.

Marktonderzoek als bron van alle wijsheid

De basis voor het gedrag, de actie of reactie van een politieke partij of kandidaat is, naast de traditionele ingrediënten zoals de ideologische achtergrond van een partij, het gevoerde marktonderzoek. De voorbije jaren is zowel de hoeveelheid marktonderzoek als de manier waarop dat onderzoek wordt gevoerd, sterk geëvolueerd. De doelstelling van het marktonderzoek is veelvoudig. Zo geeft het marktonderzoek inzicht in de thema's die op een bepaald moment belangrijk zijn voor de

kiezer, maar toont het ook welke posities tot welke reacties kunnen leiden bij diezelfde kiezer. Of welke kiezerssegmenten de partij of kandidaat steunen en welke niet. Ook geeft het marktonderzoek inzicht in hoe bijvoorbeeld andere politieke partijen zich ten opzichte van die thema's verhouden en of de eigen partij hier een verschil maakt. Om dat te achterhalen worden verschillende onderzoeksmethoden toegepast, zoals benchmarkpolls, follow-uppolls, trackingpolls en focusgroepen (Friedenberg, 1997; Rademacher & Tuchfarber, 1999).

Los van de bovenvermelde onderzoeksmethoden is er binnen het domein van de politieke marketing bij het kiezersonderzoek bijzondere aandacht voor microtargeting, canvassing en *big data*. Bij canvassing wordt van deur tot deur relevante informatie per kiezer verzameld. Samen met beschikbare data leidt dat tot *big-databestanden*. Die bestanden hebben als doel acties en boodschappen op te zetten die zo dicht mogelijk aansluiten bij de verwachtingen en noden van de kiezer. Die zogenoemde microtargeting wint aan belang. Steeds meer bedrijven, organisaties en politieke partijen verzamelen die *big data* om precies te kunnen begrijpen wat de kiezer verwacht. De opgebouwde databestanden verzamelen informatie zoals naam, adres, telefoonnummer, kiesgedrag, politieke donaties, inkomen, gezinssamenstelling en zelfs tijdschriftabonnementen (Serazio, 2014; Endres, 2016; Newman, 2016). Ook sociale media bevatten een schat aan informatie voor het samenstellen van die databases. Op basis van al die informatie wordt de kiezer heel specifiek en persoonlijk benaderd

met boodschappen waarvan de verzamelde informatie verzekert dat die effect zullen hebben. Verwacht wordt dat die gedetailleerde dataverzameling zowel in een commerciële als in een politieke context alleen maar aan belang zal winnen (Vesnic-Alujevic & Van Bauwel, 2014).

De keerzijde van de medaille

Hoewel de opportuniteiten en de meerwaarde van die microtargeting en big-dataverzameling voor politieke campagnevoering evident zijn, kunnen er een aantal significante vraagtekens bij worden geplaatst. Microtargeting spoort aan de ene kant politieke partijen en kandidaten aan om efficiënter en effectiever te zijn bij het campagne voeren. Maar aan de andere kant lijkt diezelfde microtargeting het politieke en sociale weefsel aan te tasten. Zo zou microtargeting volgens Barocas (2016) bijdragen aan het opdelen en vooral verdelen van het kiespubliek door hen met verschillende boodschappen en nuances te bespelen. Dat kan geïnterpreteerd worden als kiezersdiscriminatie en uiteindelijk bijdragen aan de afname van politieke interesse en participatie. Bovendien zou de microtargeting leiden tot meer single-issuepolitiek en eerder gedreven worden door de waan van de dag (Barocas, 2016).

De bedenkingen bij microtargeting werden in het verleden herhaaldelijk aangehaald wanneer over de impact van marketing op de politiek in haar globaliteit werd gedebatteerd (Lees-Marshment &

Lilleker, 2001). Belangrijk is om de nodige nuance aan te brengen in de omschreven theoretische evoluties. Die theorievorming is sterk gebaseerd op marketing en de public-affairstheorie, -literatuur en -praktijk. Bijgevolg missen we hier vaak de reflectie vanuit een politiek-wetenschappelijke invalshoek. Zeker wanneer we hieraan toevoegen, dat die theorievorming zich grotendeels binnen een Angelsaksische context situeert. Uiteraard kunnen vanuit die evolutie ook duidelijk parallellen getrokken worden naar andere politieke systemen en landen (De Vries, 2011).

Het doorgedreven vermarkten van politiek zou volgens Savigny (2006) uiteindelijk kunnen leiden tot het einde van de politieke ideologie, terwijl de politiek net nood heeft aan verschillende ideologieën om zich te kunnen ontwikkelen en onderscheiden, los van de waan van de dag. Ze argumenteert dat politieke partijen steeds meer de eigen ideologie laten varen en de ideologie van marketing laten primeren. Daarbij gedraagt de politieke partij zich steeds meer als een onderneming, met kiezers als consumenten en politici als producten die zich allemaal begeven op de electorale markt.

Er zijn nog verschillende bijkomende kritieken op de intrede van politieke marketing binnen de politieke context. Zo wordt enkel rekening gehouden en gefocust op bepaalde delen van het kiespubliek wanneer segmenten worden vastgesteld. Dat is problematisch vanuit een normatief democratisch perspectief dat egalitarisme centraal plaatst (Steger, 1999). Daarnaast zou marketing ertoe leiden dat steun van interne partijleden afbrokkelt, doordat ze vervreemden van de gemaakte keuzes en

zich niet betrokken voelen bij de beslissingen. Daarmee samenhangend wordt politieke marketing ook verweten te sterk gericht te zijn op kortetermijnoplossingen en -acties maar te weinig op de lange termijn (Lilleker, 2005). Een laatste belangrijke, maar misschien wel moeilijk bestudeerbare commentaar is het vertrouwen dat politieke marketing stelt in het vermogen, de kennis en de betrokkenheid van de kiezer (Lane, 1996).

Het antwoord van politieke marketing

Tegenover deze commentaren worden vanuit het domein van de politieke marketing veel antwoorden geplaatst. Het cruciale argument is dat politieke marketing ervoor zorgt dat politieke partijen en kandidaten responsiever zijn, meer kennis en aandacht hebben voor wat er bij de kiezer leeft. Dat heeft tot gevolg dat het politieke proces minder wordt beheerst door politieke elites (Lilleker, 2005). Vanuit die visie zorgt politieke marketing ervoor dat de politiek democratischer wordt en dat de kloof tussen burger en politiek verkleint. Zo creëert politieke marketing aandacht voor het buikgevoel van de maatschappij, voor specifieke minderheden en voor concrete verwezenlijkingen in plaats van retorische beloftes (Davidson, 2005; Lees-Marshment, 2008).

Feit is dat een significant deel van de kiezers zich steeds meer laat beïnvloeden door alle mogelijke prikkels, boodschappen en beelden, zolang die maar niet te inhoudelijk zijn. Campagnes worden

daarbij verondersteld belangrijk, zelfs cruciaal te zijn bij het bepalen van een voorkeur. Ze overtuigen de kiezer van een visie of een concrete keuze. Ze zorgen ervoor dat bepaalde thema's vooraan op de agenda komen en andere verdwijnen naar de achtergrond. Binnen die campagnes neemt marketing een steeds belangrijkere rol aan. Maar niet enkel binnen de campagnes, ook bij de interne organisatie en externe positionering van politieke partijen wordt marketing uitvoerig toegepast. Het lijkt dus aannemelijk dat politieke marketing zal blijven. Hoe politieke marketing in de nabije toekomst zal evolueren en welke plek ze zal weten te veroveren in de campagnevoering en de partijorganisatie, is niet duidelijk, maar de kans op minder marketing lijkt zeer onwaarschijnlijk.

Een voorzichtige blik op de toekomst

De laatste verkiezingen en peilingen tonen aanzienlijke verschuivingen in verschillende landen. Ook al kunnen die verschuivingen niet eenvoudig over dezelfde kam worden geschoren, ze tonen een gemeenschappelijke onderliggende constante. De link met, de overtuiging van en het vertrouwen in traditionele politieke partijen en vooral de manier waarop die partijen zich gedragen, sluiten niet langer aan bij de verwachtingen van een belangrijk deel van het electoraat. Samen met de moeheid en zelfs afgunst ten opzichte van originele politieke elites en het ontstaan van burgerorganisaties buiten elke politieke context, toont dit de schreeuw

voor een nieuwe vorm van politiek. Een politiek die meer aandacht heeft voor wat er leeft bij brede lagen van het electoraat, maar tegelijk bij specifieke minderheids-groepen. Een politiek die in staat is om gemaakte keuzes en het gevoerde beleid op een begrijpelijke manier te vertalen en concrete doelstellingen te bereiken.

Zal politieke marketing die nieuwe politiek vormgeven en het vertrouwen in de politieke partijen en kandidaten herstellen? Hoogstwaarschijnlijk niet, maar politieke marketing – op een theoretisch correcte en ethisch verantwoorde wijze toegepast – kan er wel voor zorgen dat het buikgevoel van zowel de interne als de externe stakeholders bekend is, juist kan worden ingeschat en nadien ook kan worden aangewend.

Politieke marketing: theoretisch correct en ethisch verantwoord

Het kader waarbinnen een theoretisch correcte en ethisch verantwoorde toepassing van politieke marketing moet plaatsvinden, ontbreekt vandaag. Toch kunnen we – gebaseerd op de bovenstaande theorie en literatuur – een aantal voorwaarden onderscheiden die de fundamenteen kunnen vormen van dat kader. We onderscheiden drie overkoepelende voorwaarden voor een theoretisch correct en ethisch verantwoord gebruik van politieke marketing.

Een eerste voorwaarde: aandacht voor de specifieke politieke context. Het is niet wenselijk om marketingtheorie en -princi-

pes een-op-een over te nemen vanuit een commerciële context naar een politieke context. Bovendien is het niet wenselijk om politieke marketingprincipes vanuit een bepaalde politieke context – bijvoorbeeld de Verenigde Staten – integraal en zonder politiekwetenschappelijke reflectie over te nemen in een andere. Hiervoor is de context te verschillend. Zoals aangegeven, is de finaliteit van politiek anders dan die van een commercieel bedrijf en verschilt ook de toepassing van marketing. Ook tussen verschillende regio's, landen en culturen zijn er duidelijke verschillen. Die verschillen kunnen verklaard worden door het bestaande politieke systeem, de heersende mentaliteit, de bestaande voorgeschiedenis... Politiek kan op lange termijn niet overleven wanneer enkel die maatregelen het halen die populair zijn bij het brede publiek. Politiek gaat over meer dan populariteit, ze vraagt om leiderschap en betekent soms moeilijke of onpopulaire maatregelen nemen. Ook politieke marketing moet zich inschrijven in die filosofie en niet enkel gedreven worden door de verkiezingsoverwinning of de waan van de dag.

Dat leidt naadloos naar een tweede voorwaarde: de campagne overstijgende rol van politieke marketing. Wanneer we concluderen dat politieke marketing meer moet doen dan enkel de winst van een kandidaat of partij nastreven, betekent dat ook dat politieke marketing de verkiezingen moet overstijgen. Tijdens de campagne staat politieke marketing centraal. Maar zodra de stemmen zijn geteld en de kaarten geschud, worden de deuren gesloten. Tijdens de coalitieonderhandelingen ligt de nadruk op wat elke partij

uit de brand kan slepen en wie welke post verdient. De verwachtingen en prioriteiten van het brede publiek zijn hier dikwijls ver zoek. Dat verklaart ook de vaak grote discrepantie tussen partijen in verkiezingsmodus en beleidsmodus, een spreidstand die het brede publiek niet begrijpt en nog minder apprecieert. Politieke marketing moet daarom ook buiten de verkiezingen een plek krijgen en blijvend deel uitmaken van de dagelijkse politiek. Politieke marketing waakt zo over consistentie en permanentie. Dat wil zeggen dat politieke marketing ook moet instaan voor het duiden en uitleggen van moeilijke beslissingen aan de verschillende kiezerssegmenten. Bijvoorbeeld: welke beslissingen worden genomen en aan welke doelstelling beantwoorden ze? Hoe zijn die beslissingen tot stand gekomen? Kort samengevat: politieke marketing moet ervoor zorgen dat de politieke partijen constant responsief en transparant zijn.

Deze twee voorwaarden kunnen enkel gerealiseerd worden wanneer wordt voldaan aan een fundamenteel derde voorwaarde: een brede toepassing van marketing binnen de politieke context. Dat betekent dat – zoals hierboven omschreven – politieke marketing een rol te spelen heeft in de aanloop naar, tijdens en na verkiezingen. Maar vooral dat politieke marketing ruimer moet worden ingevuld dan het aantrekkelijk verpakken van het politieke product. Informatie moet opgehaald, verzameld en verwerkt worden met aandacht voor de identiteit en visie van de politieke partij. Daarom moet politieke marketing zorgen voor een constante vinger aan de pols, zowel binnen als buiten

de partij. Noem het de cruciale politiekmaatschappelijke graadmeter. Daarnaast moeten alle acties en voorstellen duidelijk gecommuniceerd en gelinkt worden aan de partijvisie. Begrijpen het ruime publiek en onze kiezers de boodschap en aanpak? Sluiten die aan bij zowel zijn als onze verwachtingen en prioriteiten? Ook buiten de verkiezingsperiodes moet politieke marketing ervoor zorgen dat politieke partijen constant aandacht hebben voor alle interne en externe stakeholders. De terugplooiereflex buiten de verkiezingsperiode die partijen vandaag hebben, staat hier haaks op. De vaak gehoorde argumenten over het beperkte budget of de desinterese van de burger moeten gezien worden als uitdagingen en niet als onoverkomelijke obstakels.

De vraag stelt zich of het wenselijk of zelfs noodzakelijk is dat kader te verankeren. Op het eerste gezicht niet. Dat zou een evolutie moeten zijn die elke politieke partij doormaakt. Toch merken we dat wanneer het politieke debat vandaag die onderwerpen aansnijdt, het steevast gaat over politieke gedragsregels. Kan het dat politici opdraven in entertainmentprogramma's? Is het wenselijk of zelfs ethisch verantwoord dat een politieke partij acties onderneemt naar een specifieke doelgroep? Maar zelden gaat het over de verplichtingen die een politieke partij heeft ten opzichte van haar kiezers en het publiek. Elke partij omschrijft het belang van de relatie met de kiezer, maar wat dat betekent en hoe de partij dat concreet invult, ontbreekt. Enkel wanneer het om zeer fundamentele keuzes gaat, zal de gemiddelde partij haar ruimere achterban raadplegen.

Samen op zoek naar meerwaarde

Toch zou een meer open en proactieve houding van partijen ten opzichte van de eigen achterban en het brede publiek het politieke vertrouwen en de transparantie aanzienlijk verhogen. Sterker nog, wanneer aan de bovenvermelde voorwaarden wordt voldaan, kan de toepassing van politieke marketing mogelijk vermijden dat enkel een doorgedreven en gemediatiseerde campagne leidt tot een verkiezingsoverwinning. Want draai of keer het hoe je wilt, om vandaag als politieke partij of individuele kandidaat succesvol te zijn, moet je marktgeoriënteerd zijn, moet je inspelen op wat er leeft binnen de maatschappij en met concrete en uitvoerbare voorstellen komen. Maar om dat te realiseren moet je als politieke partij ook consequent zijn en beschikken over een langetermijnvisie. De crisis waarin heel wat traditionele partijen zich vandaag bevinden, is het resultaat van een te sterke focus op de korte termijn, de waan van de dag en de populaire quick-wins. Het afschuiven van die evolutie op de introductie van politieke marketing is al te makkelijk. Dat wijst erop dat politieke marketing vandaag niet theoretisch correct en ethisch verantwoord wordt toegepast. Om een succesvolle samenwerking tussen politiek en marketing te garanderen, moet de uiteindelijke doelstelling van beide disciplines gelijk zijn en centraal staan: het creëren van een meerwaarde voor zowel de kiezer als de politieke partij. Wanneer dat niet het geval is, zijn beide gedoemd te mislukken.

Literatuur

- Axford, B., & Huggins, R. (2002). Political marketing and aestheticisation of politics: Modern politics and postmodern trends. In N. O'Shaughnessy, & Henneberg (Eds.), *The idea of political marketing* (pp. 187-207). London: Praeger.
- Bains, P. (1999). Voter segmentation and candidate positioning. In B. Newman (Ed.), *Handbook of political marketing* (pp. 403-420). Thousand Oaks: Sage.
- Bannon, D. (2004). *Marketing segmentation and political marketing*. Paper presented to the UK Political Studies Association, University of Lincoln, 4-8 April.
- Barocas, S. (2012). *The price of precision: Voter microtargeting and its potential harms to the democratic process*. PLEAD'12 Proceedings of the first edition workshop on Politics, elections and data. New York: ACM.
- Blumler, J. G., & Kavanagh, D. (1999). The third age of political communication: Influences and features. *Political Communication*, 16(3), 209-230.
- Collins, N., & Butler, P. (1996). Positioning political parties: A market analysis. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 1(2), 63-77.
- Davidson, S. (2005). Grey power, school gate mums and the youth vote: Age as a key factor in voter segmentation and engagement in the 2005 UK General Election. *Journal of Marketing Management*, 21(9/10), 1179-1192.
- Davies, P., & Newman, B. (2006). Political marketing as elections approach in the United States and the United Kingdom. In P. Davies, & B. Newman (Eds.), *Win-*

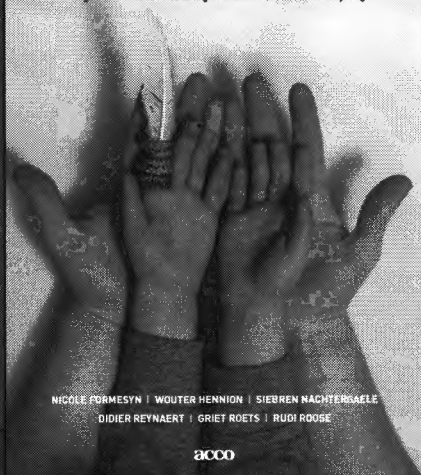
- ning elections with political marketing* (pp. 1-10). New York: The Haworth Press.
- De Landtsheer, C., De Vries, P., & Vertessen D. (2008). Political impression management: How metaphors, sound bites, appearance effectiveness, and personality traits can win elections. *Journal of Political Marketing*, 7(3-4), 217-238.
- De Vries, P. (2011). Politieke marketing: vloek of zegen. In J. Huypens (Eds.), *Later word ik politicus* (pp. 11-25). Brussel: Politiea.
- Endres, K. (2016). The accuracy of micro-targeted policy positions. *PS: Political Science & Politics*, 49(4), 771-774.
- Farrell, D. M (1996). Campaign strategies and tactics. In L. Le Duc, & P. Norris (Eds.), *Comparing democracies: Elections and voting in global perspective* (pp. 160-183). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Friedenberg, R. (1997). *Communication consultants in political campaigns: Ballot box warriors*. Westport: Praeger.
- Gibson, R., & Rommele, A. (2001). Changing campaign communications: A party-centered theory of professionalized campaigning. *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 6(4), 31-43.
- Henneberg, S. (2006). Strategic postures of political marketing: An exploratory operationalisation. *Journal of Public Affairs*, 6(1), 15-30.
- Henneberg, S., & O'Shaughnessy, N. (2002). *The idea of political marketing*. Westport: Praeger.
- Henneberg, S. & O'Shaughnessy, N. (2007). Theory and concept development in political marketing: Issues and agenda. *Journal of Political Marketing*, 6(2-3), 5-23.
- Kavanagh, D. (1995). *Election campaigning: The new marketing of politics*. Oxford: Blackwell.
- Kotler, P., & Kotler, N. (1999). Political marketing. Generating effective candidates, campaigns and causes. In B. Newman (Ed.), *Handbook of political marketing* (pp. 3-18). London: Sage.
- Kotler, P., & Levy, S. (1969). Broadening the concept of marketing. *Journal of Marketing*, 33(1), 10-15.
- Lane, R. (1996). Losing touch in a democracy: Demands versus needs. In J. Hayward (Ed.), *Elitism, populism and European politics* (pp. 33-66). Oxford: Clarendon Press.
- Lees Marshment, J. (2001). The marriage of politics and marketing. *Political Studies*, 49(4), 692-713.
- Lees-Marshment, J. (2008). *Political marketing and British political parties*. Manchester: Manchester University Press.
- Lees-Marshment, J. (2009). *Political marketing: Principles and applications*. London: Routledge.
- Lees-Marshment, J., & Lilleker, D. (2001). Political marketing and traditional values: Old labour or new times? *Contemporary Politics*, 7(3), 205-216.
- Lewis, J., Inthorn, S., & Wahl-Jorgensen, K. (2005). *Citizens or consumers. What the media tell us about political participation*. Maidenhead: Open University Press.
- Lilleker, D. (2005). The impact of political marketing on internal party democracy. *Parliamentary Affairs*, 58(3), 570-584.
- Livingstone, S., Lunt, P., & Miller, L. (2007). Citizens and consumers: Discursive debates during and after the Communications Act 2003. *Media, Culture and Society*, 29(4), 613-638.
- Lury, A. (1994). Advertising – moving beyond the stereotypes. In R. Keat, N. Abercrombie, & N. Whiteley (Eds.), *The*

- authority of the consumer (pp. 102-115). London: Routledge.
- Mazzoleni, G., & Schulz, W. (1999). "Mediatization" of politics: A challenge for democracy. *Political Communication*, 16(3), 247-261.
- Meinert, D. B., Vitell, S., & Reich, R. (1993). The domain of marketing: How are the boundaries of the marketing discipline established? *Journal of Marketing Theory and Practice*, 2(1), 1-13.
- Negrine, R., & Lilleker, D. G. (2002). The professionalisation of political communication: Continuities and change in media practices. *European Journal of Communication*, 17(3), 305-323.
- Newman, B. (Ed.) (1999). *Handbook of political marketing*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Newman, B. (2016). Reinforcing lessons for business from the marketing revolution in U.S. presidential politics: A strategic triad. *Psychology & Marketing*, 33(10), 781-795.
- Newman, B., & Seth, J. (1987). *A theory of political choice behavior*. New York: Praeger.
- Norris, P. (1997). The rise of postmodern political communications? In Norris, P. (Ed.), *Politics and the press: The news media and their influences* (pp. 1-17). Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Norris, P. (2000). *A virtuous circle*. New York: Cambridge University Press.
- O'Shaughnessy, N. (1990). *The phenomenon of political marketing*. Hampshire: Macmillan.
- O'Cass, A., & Voola, R. (2011). Explications of political market orientation and political brand orientation using the resource-based view of the political party. *Journal of Marketing Management*, 27(5-6), 627-645.
- Ormrod, R. (2015). *Defining the stakeholder concept for political marketing*. Paper presented at the IPMC, Prague: 3-5 september.
- Ormrod, R., & Henneberg, S. (2010). Strategic political postures and political market orientation: Towards an integrated concept of political marketing strategy. *Journal of Political Marketing*, 9(4), 294-313.
- Ormrod, R., Zaefarian, G., Henneberg, S., & De Vries, P. (2013). Strategy, market orientation and performance: The political context. *Journal of Public Affairs*, 15(1), 1-16.
- Plasser, F., & Plasser, G. (2002). *Global political campaigning: A worldwide analysis of campaign professionals and their practices*. Westport, CT: Praeger.
- Rademacher, E., & Tuchfarber, A. (1999). Pre-election polling and political campaigns. In B. Newman (Ed.), *Handbook of political marketing* (pp. 197-221). Thousand Oaks: Sage.
- Savigny, H. (2006). Political marketing and the 2005 election: What's ideology got to do with it? In D. Lilleker, N. Jackson, & R. Scullion (Eds.), *The political marketing election? UK 2005* (pp. 81-100). Manchester: Manchester University Press.
- Savigny, H. (2008). The construction of the political consumer. In D. Lilleker, & R. Scullion (Eds.), *Voters or consumers: Imagining the contemporary electorate*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Scammell, M. (1995). *Designer politics: How elections are won*. New York: Saint Martin's.
- Scammel, M. (2003). Citizens customers: Towards a new marketing of politics. In J. Corner, & D. Pels (Eds.), *Media and the restyling of politics* (pp. 117-136). London: Sage.

- Serazio, M. (2014). The new media designs of political consultants: Campaign production in a fragmented era. *Journal of Communication, 64*(4), 743-763.
- Slater, S., & Narver, J. (1998). Customer-led and market-oriented: Let's not confuse the two. *Strategic Management Journal, 19*(10), 1001-1006.
- Slater, S., & Narver, J. (1999). Market-oriented is more than being customer-led. *Strategic Management Journal, 20*(12), 1165-1168.
- Steger, W. (1999). The permanent campaign: Marketing from the hill. In B. Newman (Ed.), *Handbook of political marketing* (pp. 661-684). Thousand Oaks: Sage.
- Tenscher, J., Koc-Michalska, K., Lilleker, D.G., Mykkänen, J., Walter, A. S., Findor, A., Jalali, C., & Róka, J. (2015). The professionals speak: Practitioners' perspectives on professional election campaigning. *European Journal of Communication, 31*(2), 95-119.
- Vesnic-Alujevic, L., & Bauwel, S. van (2014). Youtube: A political advertising tool? A case study of the use of Youtube in the campaign for the European parliament elections. *Journal of Political Marketing, 13*(3), 195-212.

KANSARM MAAR NIET KANSLOOS

Een grondrechtenbenadering van kinderarmoedebestrijding

NICOLE FORMESYN | WOUTER HENNION | SIEBREN NACHTERGAELE
DIDIER REYNAERT | GRIET ROETS | RUDI ROOSE

acco

ISBN 9789463440820
120 blz.
€ 23,50 (excl. verzendingskosten)

Het globale armoederisico bleef het laatste decennium relatief stabiel, maar de kinderarmoede nam systematisch toe. De bestrijding van kinderarmoede staat in Vlaanderen dan ook hoog op de beleidsagenda. Als hefboom voor de aanpak van kinderarmoede wordt vaak gekozen voor een kinderrechtenbenadering, gebaseerd op het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind. Vanuit dat perspectief is leven in armoede voor een kind een schending van zijn kinderrechten.

Dit boek belicht het spanningsveld tussen de rechten van kinderen en de rechten van ouders in de context van armoede. Van kinderen wordt verondersteld dat zij geen aandeel hebben in hun armoede, terwijl ouders vaak wél als verantwoordelijk of zelfs schuldig worden gezien voor de armoedesituatie van hun kinderen. Als gevolg daarvan is er een grotere maatschappelijke bereidheid om hulpbronnen te mobiliseren die kinderen en jongeren ondersteunen, zoals onderwijs, kinderopvang, vrijetijdsbesteding... De bereidheid om ouders te ondersteunen in hun zoektocht naar een geschikte woning, om hen een menswaardig minimuminkomen te garanderen of om hen aan een kwaliteits-

volle baan te helpen, lijkt minder groot.

Voor dit boek interviewde Samenlevingsopbouw Oost-Vlaanderen dertig kwetsbare gezinnen uit Sint-Niklaas. In hun bevraging kozen ze resoluut voor een grondrechtenperspectief als rode draad. Daardoor erkennen ze dat armoede – ook kinderarmoede – een multidimensionaal probleem is. De levensomstandigheden en het welzijn van kinderen worden immers sterk bepaald door de (gezins)context waarin het kind opgroeit. Dit boek is dan ook een sterk pleidooi om kinderarmoede niet los van de armoede van de ouders te zien en te bestrijden.

Nicole Formesyn, Wouter Hennion,
Siebren Nachtergaele, Didier Reynaert,
Griet Roets, Rudi Roose

Kansarm maar niet kansloos

Een grondrechtenbenadering van kinderarmoedebestrijding

De eerste wint: het primacy-effect ontleed

Patrick van Erkel en Peter Thijssen

SAMENVATTING VAN

van Erkel, P. F. A., & Thijssen, P. (2016). The first one wins: Distilling the primacy effect. *Electoral Studies*, 44, 245-254.

Voorkeurstemmen spelen een belangrijke rol in verschillende West-Europese kies-systemen, waaronder België en Nederland. Niet alleen beïnvloeden ze in enige mate de samenstelling van vertegenwoordigende organen, ze zijn ook een in het oog springende indicator voor de populariteit van politieke kandidaten. Meer voorkeurstemmen behalen, vergroot de kans op een mandaat of een betere plek tijdens de eerstvolgende verkiezingen. Een van de belangrijkste, zo niet de belangrijkste factor voor het behalen van voorkeurstemmen is de positie op de kieslijst. Verscheidene onderzoeken laten zien dat hoe hoger de plaats op de kieslijst, hoe meer voorkeurstemmen de kandidaat behaalt. Hierbij geldt een extra bonus voor de lijsttrekker. Welke mechanismen achter dat effect van de lijstpositie schuilen, is onduidelijk. Het doel van ons onderzoek is om die verschillende mechanismen te ontleden.

Meer specifiek onderscheiden we drie mechanismen. Allereerst is het waarschijnlijk dat kandidaten op een hogere

plek meer stemmen winnen, omdat ze een aantal kenmerken hebben die electoraal interessant zijn. Vaak betreft het kandidaten met veel politieke ervaring als minister, parlementariër of burgemeester. Daarnaast beschikken ze vaak over meer campagnemiddelen die door de partij beschikbaar worden gesteld. Een tweede mechanisme waarom hooggeplaatste kandidaten meer voorkeurstemmen kunnen behalen, ligt bij de media. Vanuit de nieuwswaardetheorie weten we dat kandidaten met een betere lijstpositie meer in de media verschijnen. Als gevolg van die extra media-aandacht kunnen zij meer stemmen behalen. Ten slotte zijn we in dit onderzoek vooral geïnteresseerd in de mogelijke rol van een derde mechanisme. Verschillende onderzoeken in de psychologie en de literatuur over marktonderzoek laten zien dat wanneer mensen uit een lange lijst met verschillende opties moeten kiezen, zij een voorkeur hebben voor de eerste optie van die lijst, los van wie of wat er op die eerste plaats staat. In de psychologie wordt dat het 'primacy-effect

fect' genoemd. Wij zijn geïnteresseerd in hoeverre dat primacy-effect ook optreedt bij het geven van een voorkeurstem.

We beargumenteren dat er twee manieren zijn waarom het primacy-effect kan optreden. De eerste manier is geïnspireerd op het werk van Miller en Krosnick (1998). Zij beargumenteren dat mensen blijk geven van een confirmatiebias bij het beoordelen van een kandidatenlijst. Kiezers beginnen met evalueren van boven naar onder op de lijst en hebben de neiging om eerder te kijken naar redenen om voor een kandidaat te stemmen dan tegen. Dat kan, samen met een vermoeidheid die optreedt bij het evalueren van lange lijsten, bijvoorbeeld verklaren waarom de kandidaat op de derde positie meer stemmen behaalt dan de kandidaat op positie vier. Bepaalde kiezers die op plaats drie al een geschikte kandidaat vonden, nemen immers niet meer de moeite om de lijst verder te doorlopen.

Een tweede manier waarom een primacy-effect zich kan manifesteren, is dat het een gemakkelijke heuristiek voor kiezers is. Voor veel kiezers is het een cognitief veeleisende en tijdrovende taak om kandidaten te vergelijken. Dat geldt nog meer wanneer er vanuit de aanbodzijde weinig informatie te vinden is over de verschillende kandidaten, bijvoorbeeld omdat de focus van campagnes en het kiessysteem bij de partijen ligt. Daarom valt het te verwachten dat wanneer kiezers op een kandidaat moeten (Nederland) of willen (België) stemmen, zij gemakkelijkere 'shortcuts' zullen gebruiken om tot hun keuze te komen. De gemakkelijkste 'shortcut' is de zichtbaarste positie op de lijst. In dat geval kijkt de kiezer alleen naar de koppositie, zonder nog enige vergelij-

king te maken van de andere attributen van de kandidaat in vergelijking met lager geplaatsten. In de zuiverste vorm kan het primacy-effect worden gedefinieerd als een kostenreducerende heuristiek voor kiezers om een stem te geven voor de eerste kandidaat op de lijst, enkel omdat die kandidaat op de eerste plaats staat, en die niet gegeven zou worden als deze kandidaat op een lagere plaats had gestaan.

Om te onderzoeken in hoeverre de bovengenoemde mechanismen optreden, gebruiken we data verzameld over de Belgische verkiezingen van 2014. We combineren populatiegegevens van de kandidaten (zoals hun behaalde electorale score, sociaal-demografische karakteristieken en plaats op de lijst) met data die we zelf verzamelden op basis van een mediacodering en een kandidatensurvey. De kandidatensurvey gebruiken we voor informatie over de campagne strategie van kandidaten. Als afhankelijke variabele in onze analyse gebruiken we het percentage voorkeurstemmen dat een kandidaat behaalt ten opzichte van het totale aantal voorkeurstemmen voor alle andere kandidaten op de lijst. Als onafhankelijke variabelen voegen we stapsgewijs, naast een aantal controles, lijstpositie en een dummy voor de lijsttrekker, media-aandacht, politieke ervaring, en de intensiteit van de campagne toe. We testen in hoeverre die laatste factoren de lijstpositie significant mediëren en kijken wat er, na controle voor deze alternatieve verklaringen, overblijft van het lijstpositie-effect.

Uit de resultaten van de analyse blijkt dat het succes van hoger gepositioneerde kandidaten voor een deel komt, omdat die kandidaten meer media-aandacht krijgen

en meer politieke ervaring hebben dan laaggeplaatste kandidaten. In die zin lijkt het erop dat een deel van het succes van hooggeplaatste kandidaten te verklaren is door het feit dat kiezers een rationele evaluatie maken van hun intrinsieke karakteristieken. Maar zelfs na het controleren voor alternatieve mechanismen vinden we nog steeds een sterk effect van de lijstpositie, vooral voor de lijsttrekker. Dat geeft steun voor het feit dat bij het geven van een voorkeurstem er inderdaad een primacy-effect lijkt op te treden.

De belangrijkste implicatie van die resultaten is dat een groot deel van het succes van hoger geplaatste kandidaten verklaard kan worden door niet-substantieve factoren: had een andere kandidaat op die plaats gestaan, dan had die ook veel stemmen gekregen. Dat is relevant, omdat

politici zich vaak zelf verantwoordelijk achten voor hun electorale score. Die logica wordt vaak impliciet door de partijen gevolgd wanneer ze bij de volgende verkiezingen de lijsten opstellen. Ook blijkt hieruit dat partijen een sterke invloed uitoefenen op het electorale succes van hun politieke kandidaten. In die zin moeten we voorzichtig zijn met noodkreten over de teloorgang van politieke partijen in tijden van personalisering.

Literatuur

- Miller, J. M., & Krosnick, J. A. (1998). The impact of candidate name order on election outcomes. *The Public Opinion Quarterly*, 62(3), 291-330.

De (on)macht van verkiezingen?

Een analyse van politici tijdens hun laatste ambtstermijn

Benny Geys en Karsten Mause

SAMENVATTING VAN

Geys, B., & Mause, K. (2016). The limits of electoral control: Evidence from last-term politicians. *Legislative Studies Quarterly*, 41(4), 873-898.

Verkiezingen worden vaak gezien als een cruciale manier om politici verantwoordelijk te houden voor hun beslissingen: wanneer politici niet het gewenste beleid voeren, kunnen ze hiervoor op verkiezingsdag afgestraft worden (Ferejohn, 1986; Besley, 2006; Ashworth, 2012). De vraag is hoe goed dat responsabiliteitsmechanisme werkt in realiteit. Eén belangrijke beperking is dat voor politici die aan hun laatste ambtstermijn bezig zijn, bijvoorbeeld door pensionering of een carrièrewending, de macht van verkiezingen over het gedrag beperkt of zelfs onbestaande is. Vanuit een rationeel keuzeperspectief kunnen we dan ook verwachten, dat politici in de laatste ambtstermijn minder moeite zullen doen om hun kiezers tevreden te houden en meer gewicht zullen geven aan hun eigen voorkeuren (Herrick *et al.*, 1994; Parker & Dabros, 2012). Die verandering in de kosten-batenanalyse van politici omtrent hun gedrag als verkozene leidt tot onze hypothese dat de

verhouding tussen parlementair werk, niet-parlementaire mandaten en vrije tijd zal veranderen tijdens de laatste ambtsperiode.

Het is belangrijk om hierbij op te merken dat niet alle politici in hun laatste ambtsperiode vergelijkbaar zijn. Sommige politici zijn in hun laatste ambtsperiode vanwege een nakende pensionering, terwijl anderen zich niet herkiesbaar stellen, omdat ze een carrièrewending nastreven. Beide groepen kunnen om evidente redenen niet langer afgestraft worden tijdens de volgende verkiezingen, en we kunnen verwachten dat ze daardoor hun parlementaire werk terugschroeven (Herrick *et al.*, 1994; Parker & Dabros, 2012). De toekomstperspectieven van beide groepen zijn echter verschillend, waardoor ze de tijd die vrijkomt door de vermindering van parlementaire activiteiten mogelijk anders invullen. Politici die een carrièrewending nastreven, hebben een reden om te investeren in kennis en netwerken

die nuttig kunnen zijn voor hun postparlementaire leven (Parker & Dabros, 2012; Dabros, 2015). Dat kan ertoe leiden dat ze meer extra-parlementaire mandaten opnemen tijdens de laatste ambtsperiode. Dat is veel minder het geval voor politici op pensioenleeftijd, die mogelijk eerder hun vrije tijd zullen willen uitbreiden.

We analyseren de verhouding tussen parlementair werk, niet-parlementaire mandaten en vrije tijd tijdens de laatste ambtsperiode van politici op basis van data over 910 volksvertegenwoordigers in het Verenigd Koninkrijk over de periode 1997-2010 (vier legislaturen). Het Britse House of Commons is een uitstekende casus, omdat uitgebreide data beschikbaar zijn over zowel de achtergrondkarakteristieken (leeftijd, geslacht, aantal ambts-termijnen...), parlementaire activiteiten (bijvoorbeeld: deelname aan stemmingen en debatten, aantal schriftelijke en mondelinge vragen...) en extra-parlementaire mandaten van de volksvertegenwoordigers (bijvoorbeeld: posities als directeur in publieke of private bedrijven, langdurige en/of onregelmatige extra activiteiten...) (Geys, 2013). Uiteraard omvat onze dataset niet alle activiteiten van politici, en spijtig genoeg is er geen informatie beschikbaar over de deelname aan commissievergaderingen en eventueel werk van thuis uit (bijvoorbeeld: voorbereiding presentaties, lezen documenten...).

Merk op dat we in de volledige dataset vaak dezelfde politicus observeren tijdens meerdere legislaturen. Dat is cruciaal, omdat het toelaat te evalueren hoe het gedrag van een bepaalde politicus verandert in zijn/haar laatste ambtsperiode ten opzichte van vroegere ambtsperiodes.

Zoals verwacht, tonen de resultaten aan dat politici die met pensioen gaan tijdens hun laatste ambtsperiode, aanzienlijk minder parlementair werk verzetten (zelfs wanneer we controleren voor hun gemiddeld hogere leeftijd en hoger aantal afgewerkte legislaturen). Ze zijn minder aanwezig bij officiële stemmingen (daling van 10 procent), participeren minder in parlementaire debatten (daling van 8 procent) en verminderen hun aandeel in het aantal gestelde schriftelijke vragen (daling van 31 procent). Eenzelfde trend naar een verminderde werkdruk wordt vastgesteld voor hun extra-parlementaire mandaten. In lijn met de theoretische (en intuïtieve) verwachtingen lijken politici die met pensioen gaan, te opteren voor een toename in hun vrije tijd.

Politici die niet meer opkomen vanwege een carrièrewending, hebben een gelijkaardige afname in parlementair werk tijdens hun laatste ambtsperiode. Ze zijn minder aanwezig bij officiële stemmingen (daling van 15 procent), minder actief in parlementaire debatten (daling van 8 procent) en verminderen hun aandeel in het aantal gestelde schriftelijke vragen (daling van 30 procent). Maar in tegenstelling tot politici die met pensioen gaan, neemt deze groep meer extra-parlementaire mandaten op tijdens de laatste ambtsperiode, zowel mandaten als directielid of directeursposities als langdurige extra mandaten. Die stijging is consistent met het idee dat politici die een carrièrewending nastreven, vroegtijdig beginnen te investeren in kennis en netwerken die nuttig kunnen zijn voor hun postparlementaire leven (Parker, 2008; Parker & Dabros, 2012; Dabros, 2015).

We kunnen beide bovenstaande groepen ook vergelijken met politici die niet herverkozen raakten. Omdat die categorie niet weet dat ze aan hun laatste ambtsperiode bezig zijn, verwachten we weinig wijzigingen in hun gedrag. De resultaten hier tonen aan, dat die politici méér parlementair werk verzetten in hun laatste ambtsperiode (bijvoorbeeld: 6 procent meer deelname aan stemmingen; 12 procent meer deelname aan debatten) en er minder extra-parlementaire mandaten op na houden. Een mogelijke verklaring is dat die politici inzien dat hun herverkiezing moeilijk wordt, waardoor ze meer moeite gaan doen om de kiezer alsnog te overtuigen (Geys, 2013). Belangrijk is dat de tegengestelde bevindingen voor die groep politici de interpretatie versterkt dat zich terugtrekkende politici (door pensioen of carrière) hun gedrag wijzigen, omdat ze in hun laatste ambtstermijn geen verkiezingsdruk meer ondervinden.

In veel landen bestaan er beperkingen op het aantal ambtstermijnen dat een politicus mag uitoefenen binnen een bepaald mandaat. Ons onderzoek suggereert dat dergelijke beperkingen op het aantal ambtstermijnen een belangrijke impact kunnen hebben op de kracht van verkiezingen als verantwoordelijkheidsmechanisme (Cain & Levin, 1999). Politici die weten dat ze hun laatste ambtstermijn ingaan, verminderen substantieel hun parlementaire activiteiten. Zijn ze niet op pensioenleeftijd, dan verhogen ze hun extra-parlementaire mandaten om zich voor te bereiden op hun nieuwe carrière. We moeten hierbij opmerken dat onze analyse enkel kijkt naar veranderingen in de werklust van politici en niet naar de in-

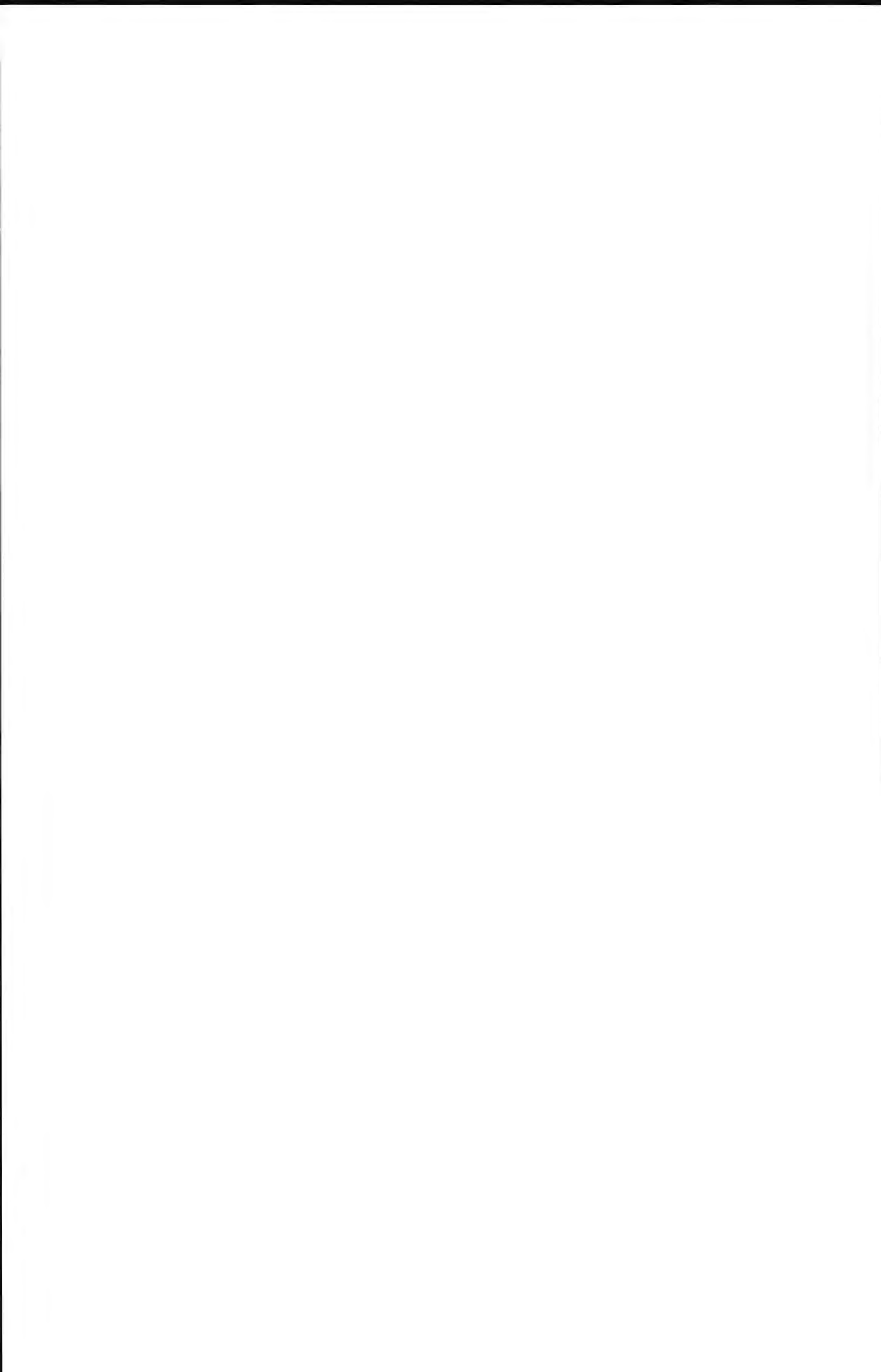
houd van hun activiteiten. Het is mogelijk dat ook het stemgedrag, vragen en/of debatcontributies van politici wijzigen in hun laatste ambtstermijn. Dat is een belangrijke opgave voor toekomstig onderzoek.

Ten slotte rijst vanuit beleidsperspectief de fundamentele vraag hoe we kunnen vermijden dat politici in hun laatste ambtsperiode minder parlementair werk verzetten. Eén mogelijkheid is het introduceren van financiële straffen voor het missen van stemmingen of commissievergaderingen. Dergelijke straffen bestaan momenteel niet in het Verenigd Koninkrijk, maar wel in bijvoorbeeld Vlaanderen en Duitsland. Vlaamse volksvertegenwoordigers verliezen een deel van hun salaris wanneer ze afwezig zijn in meer dan 20 procent van alle parlementaire vergaderingen (met een maximum van 60 procent salarisvermindering wanneer ze minder dan 50 procent aanwezig zijn). Hoewel sommige mensen dergelijke straffen als een inbreuk zien op de vrijheid en onafhankelijkheid van volksvertegenwoordigers, kan een correct opgezet 'incentive'-systeem nuttig zijn om absentisme te verminderen.

Literatuur

- Ashworth, S. (2012). Electoral accountability: Recent theoretical and empirical work. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 183-201.
- Besley, T. (2006). *Principled agents? The political economy of good government*. Oxford: Oxford University Press.

- Cain, B. E., & Levin, M. A. (1999). Term limits. *Annual Review of Political Science*, 2(1), 163-188.
- Dabros, M. S. (2015). Explaining final term changes in US congressional foreign travel. *Journal of Legislative Studies*, 21(3), 428-446.
- Ferejohn, J. (1986). Incumbent performance and electoral control. *Public Choice*, 50(1-3), 5-25.
- Geys, B. (2013). Election cycles in MPs' outside interests? The UK House of Commons, 2005-2010. *Political Studies*, 61(2), 462-472.
- Herrick, R., Moore, M. K., & Hibbing, J. R. (1994). Unfastening the electoral connection: The behavior of U.S. representatives when reelection is no longer a factor. *Journal of Politics*, 56(1), 214-227.
- Parker, G. R. (2008). *Capitol investments. The marketability of political skills*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Parker, G. R., & Dabros, M. S. (2012). Last-period problems in legislatures. *Public Choice*, 151(3-4), 789-806.

Astrid Elfferich is researchmasterstudent Political Science and Public Administration aan de Universiteit Leiden. Haar onderzoek betreft naast parlementaire geschiedenis intergenerationele rechtvaardigheid en daaraan gekoppelde politieke vraagstukken, zoals de opslag van nucleair afval en het vergrijzingsprobleem. E-mail: a.m.elfferich@umail.leidenuniv.nl

Patrick van Erkel is als doctoraal onderzoeker verbonden aan het Departement Politieke Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen. Zijn doctoraat richt zich op het verklaren van het electorale succes van individuele kandidaten. Zijn bredere onderzoeksinteresse spitst zich toe op electoraal gedrag, publieke opinie en politiek vertrouwen. E-mail: patrick.vanerkel@uantwerpen.be

Benny Geys is professor aan de BI Norwegian Business School in Oslo en hoogleraar aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB). Kernthema's in zijn onderzoek betreffen politieke verantwoording, (lokaal) overheidsbeleid, fiscaal federalisme en sociaal kapitaal. E-mail: benny.geys@vub.ac.be

Sjifra de Leeuw is masterstudente Politieke Wetenschappen, Statistiek en Sociologie aan de KU Leuven. Vanaf september 2017 is zij doctoraatsstudent politieke communicatie aan de Amsterdam School of Communication Research (Universiteit van Amsterdam). E-mail: S.E.deLeeuw@uva.nl

Boyd Leupen studeerde Politicologie aan achtereenvolgens de Universiteit van Amsterdam en de Universiteit Leiden. In 2015 won hij de Masterscriptieprijs van het Instituut Politieke Wetenschap Leiden voor zijn scriptie 'The moral standing of animals: Refuting asymmetrical Kantianism'. Momenteel is hij werkzaam als consultant voor TRAFFIC (the wildlife trade monitoring network) en verricht hij onderzoek naar de illegale handel in beschermde diersoorten in Zuidoost-Azië. E-mail: leupen.boyd@gmail.com

Karsten Mause is assistant professor Political Economy aan de faculteit Politieke Wetenschappen van de Universität Muenster. Zijn onderzoek concentreert zich voornamelijk op de (extra-)parlementaire activiteiten van politici en de politieke economie van staatssteun, onderwijsbeleid en publiek-private samenwerking. E-mail: karsten.mause@uni-muenster.de

Peter Thijssen is hoofddocent aan het Departement Politieke Wetenschap van de Universiteit Antwerpen. Hij is lid van de onderzoeksgroep Media, Middenveld en Politiek (M2P). Zijn onderzoek spitst zich toe op de wisselwerking tussen publieke opinie en politieke participatie. E-mail: peter.thijssen@uantwerpen.be

Philippe De Vries is docent in de masteropleiding Politieke Communicatie en lid van de *Political Communication Research Unit* aan de Universiteit Antwerpen. Zijn expertise ligt in de politieke marketing, politieke communicatie en politieke psychologie. E-mail: philippe.devries@uantwerpen.be

Auteursrichtlijnen *Res Publica*

I. Voor ALLE BIJDRAGEN, zowel voor de wetenschappelijke artikelen als voor de rubrieken, gelden volgende voorschriften:

- Publicatie in het **Nederlands**.
- Auteurs geven aan of ze hun **bijdrage insturen** als wetenschappelijk artikel, dan wel als rubrieksbijdrage (essay, symposium, boekbespreking), naar res.publica@acco.be.
- **APA-referentiesysteem**, zowel in de tekst als in de bibliografie op het einde van de bijdrage.

II. Voor de TWEE DELEN AFZONDERLIJK gelden voorts volgende voorschriften:

- **Wetenschappelijke artikelen:**
 - maximum 10.000 woorden, inclusief abstract, referenties, voetnoten en bibliografie
 - bestaan uit 4 onderdelen: **titel**, Engelstalig abstract en **titel**, corpus en bibliografie
 - Engelstalig abstract en titel: 100-150 woorden
 - Engelstalige keywords: maximum 6
 - corpus: In de inleiding worden doel, motivatie en context van het artikel uitgelegd.
 - enkel literatuur met rechtstreekse relevantie voor het onderwerp van het artikel dient te worden opgenomen, uitgebreide empirische details worden beter niet in de tekst zelf opgenomen
 - **titels en tussentitels:** 5 niveaus mogelijk, gebruik Arabische cijfers
 - niveau 1: gecentreerd en standaard lettertype
 - niveau 2: *gecentreerd en cursief*
 - niveau 3: *links uitgelijnd en cursief*
 - niveau 4: *linkse insprong, cursief, eindigt met punt*. Tekst volgt meteen.
 - niveau 5: GECENTREERD EN HOOFDLETTERS
 - het aantal voet- en eindnoten moet tot een minimum worden beperkt
 - tabellen en figuren worden in de tekst ingevoegd en aangeduid met Arabische cijfers
 - artikels worden in Word-versie ingediend
 - auteurs verklaren in begeleidende e-mail dat het ingezonden artikel in deze vorm niet bij een ander tijdschrift werd ingediend of gepubliceerd
 - aantal woorden van het artikel wordt in begeleidende e-mail meegegeven
 - auteursgegevens: naam, correspondentie- en e-mailadres worden in afzonderlijk document bij het artikel gevoegd

- **Rubrieken**

- **Politiek essay:** maximum 7.000 woorden
 - In 'het politiek essay' publiceren we artikelen die belangwekkende bijdragen leveren tot het publieke debat. Het politiek essay is een opiniërend artikel waarin auteurs, gehinderd door en gebaseerd op hun wetenschappelijke kennis, duidelijk stelling nemen ten aanzien van een maatschappelijk relevant onderwerp.
- **Symposium:** verschillende bijdragen – samen maximum 7.000 woorden
 - In 'het symposium' nemen academische en praktijkpoliticalogen stelling in over actuele dossiers. Discussiepunten kunnen zowel het academische politieke bedrijf tot voorwerp hebben, als thema's die in het bredere politieke leven beroering wekken.
 - Van de publicatietaal van politicalogen tot het gebruik van opiniepeilingen door de massamedia: al die onderwerpen waar politicalogen iets over te melden hebben, maar het er doorgaans niet over eens zijn.
 - *Res Publica* zoekt het debat op en brengt er verslag over uit. Verschillende auteurs nemen positie in tegen resp. voor een centrale stelling die door de rubriekverantwoordelijken van de redactie kort wordt ingeleid.
- **Onderzoek uitgelicht:** maximum 1000 woorden
 - In 'Onderzoek uitgelicht' wordt interessant, prestigieus en belangwekkend politicalogisch onderzoek van Vlaamse en Nederlandse bodem in de spotlight geplaatst. Auteurs vatten een recent gepubliceerd wetenschappelijk artikel samen op een toegankelijke manier in 750 tot 1000 woorden. Voorwaarde voor selectie van bijdragen is recente publicatie in een gerenommeerd internationaal politicalogisch tijdschrift (maximaal twee jaar geleden) en een eerste of tweede auteur dan wel een meerderheid van co-auteurs die verbonden zijn aan een Vlaamse of Nederlandse academische instelling. Lezers van *Res Publica* blijven hiermee op de hoogte van belangrijke theoretische en methodologische ontwikkelingen in het bredere vakgebied.
 - De klemtoon ligt op een samenvatting van het oorspronkelijke artikel. Desgewenst kan dit gekaderd worden in het bredere onderzoek dat aan het artikel ten grondslag ligt. Voor figuren en tabellen wordt best naar het oorspronkelijke artikel verwezen; noten worden best gemeden.

Voor een uitgebreide beschrijving van de auteursrichtlijnen:

www.respublica.be

Richtlijnen voor auteurs

- Deel 1: max. 3 wetenschappelijke artikelen van elk max. 10 000 woorden
- Deel 2: 3 rubrieken
 - Politiek essay: max. 7000 woorden
 - Symposium: verschillende bijdragen – samen max. 7000 woorden
 - Onderzoek uitgelicht: max. 1000 woorden

Res Publica is abstracted in the following journals: ABC POL SCI. Advanced Bibliography of Contents. Political Science and Government; International Political Science Abstracts. Documentation politique internationale; International Bibliography of Political Science. Bibliographie internationale de science politique; International Bibliography of the Social Sciences. Bibliographie internationale des sciences sociales; International Bibliography of Economics. Bibliographie internationale de science économique; Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences; Sociological Abstracts; Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine; United Nations. Monthly Bibliography. Selected Articles. Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés; Bulletin de renseignements documentaires. Communauté Européennes. Documentation bulletin. European Communities.

Inhoud

Deel 1 — Wetenschappelijke artikelen

Het geslacht van de kandidaat als heuristisch stemmotief.
Een onderzoek naar het effect van politieke sofisticatie en electorale
context op gender-based stemgedrag

Sjifra de Leeuw

Politieke en technische expertise van Nederlandse ministers en
staatssecretarissen van 1967 tot 2015

Astrid Elfferich

Het morele recht van dieren: een verwerping van asymmetrisch
kantianisme

Boyd T.C. Leupen

Deel 2 — Rubrieken

Essay: It's all marketing... toch?

Philippe De Vries

Onderzoek uitgelicht:

De eerste wint: het primacy-effect ontleed

Patrick van Erkel en Peter Thijsen

De (on)macht van verkiezingen? Een analyse van politici tijdens
hun laatste ambtstermijn

Benny Geys en Karsten Mause